

Študija dr. Andreja Studna, ki bi jo lahko označili kar za kulturno zgodovino alkoholizma na Slovenskem v »dolgem 19. stoletju«, v uvodu nazorno prikaže, da je »alkoholna revolucija«, če si sposodimo izraz Fernanda Braudela, na Slovenskem izjemno uspela. Če je bilo do začetka 19. stoletja pitje alkohola v glavnem domena višjih družbenih slojev (kmet si ga je privoščil le ob praznikih in slavjih), se je že v predmarčnem obdobju razširilo tudi na nižje družbene sloje po mestih in na podeželju. Pretirano zalivanje z alkoholom v vseh oblikah je v tridesetih letih 19. stoletja močno zaskrbelo ljubljanskega zdravnika dr. Frana Viljema Lipiča, ki se je sistematično lotil raziskav razsežnosti alkoholizma v Ljubljani in na Kranjskem. Po večletnem preučevanju ljubljanskih in kranjskih pijancev je leta 1834 svoja spoznanja strnil v knjigi Osnovne značilnosti dispsobiostatike, ki jo upravičeno uvrščamo med zgodnejše znanstvene obravnave fenomena alkoholizma v svetovnem merilu.

Odtlej so se iz leta v leto množili najrazličnejši spisi, ki so svarili pred pretiranim zalivanjem s kapljico pozabe. Katoliški moralisti, zdravniki in psihiatri, ki so propagirali načelo zmernosti, so v prvi vrsti svarili pred pitjem žganja, ki se je – v času agrarne krize po zemljiški odvezi – v resnici izjemno hitro širilo med podkmečkimi sloji. Če so bili v očeh katoliških in meščanskih moralistov pijanci sprva predvsem propadli grešniki, so ob koncu 19. stoletja v njih že videli grožnjo obstoječemu družbenemu redu. Pod vplivom biološke psihiatrije in Morelove teorije o »izrojenosti« (progresivne degeneracije) so alkoholike vse bolj obravnavali kot grožnjo civilizaciji. Tudi mnogi ugledni slovenski psihiatri (Ivan Robida, Fran Goestl) so bili prepričani, da alkoholiki niso degenerirani zato, ker pijejo, ampak da pijejo zato, ker so degenerirani. Ob koncu 19. stoletja je v etiologiji alkoholizma dobivala prvo mesto »dedna obremenjenost«. Alkoholizem naj bi se prenašal iz roda v rod, kar naj bi posledično vodilo v propad narodne skupnosti. Širilo se je prepričanje, da sta evropska in slovenska družba obsojeni na propad, če se ne zaustavi »zastrupljanje« dednega materiala. Že pred prvo svetovno vojno, zlasti pa po njej, so se med nekaterimi raziskovalci pojavili tudi zagovorniki evgenike (npr. antropolog Božo Škerlj), ki pa s svojimi recepti niso uspeli. Neuspešno pa je bilo tudi protialkoholno gibanje, ki so ga organizirali zlasti v katoliškem taboru.

V metodološkem in vsebinskem pogledu dovršeno znanstveno delo dr. Andreja Studna zapolnjuje vrzel v slovenskem zgodovinopisju in pomeni pomemben prispevek k boljšemu poznavanju slovenske kulturne in družbene zgodovine.

Janez Cvirn

zgodovini .ce



Cena 16 EUR

zgodovini .ce



Andrej Studen PIJANE ZVERINE

ISSN 1854-7591

Andrej Studen



PIJANE ZVERINE

O moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva



Zgodovinar dr. Andrej Studen, rojen leta 1963 v Celju, se je po končanem študiju zgodovine in sociologije kulture na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, leta 1988 zaposlil na Inštitutu za novejšo zgodovino, kjer dela še danes kot višji znanstveni sodelavec. Poleg tega od leta 2003 predava in vodi seminar iz predmeta Zgodovina vsakdanjega življenja na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem v Kopru. Doktoriral je leta 1995 z disertacijo o stanovanjski kulturi Ljubljane v dolgem stoletju meščanstva. Raziskoval je tudi številne druge pojave vsakdanjika. Zanimali so ga procesi modernizacije, urbanizacije in higienizacije, zgodovina meščanstva, zgodovina recepcije prihoda železnice in drugih novotarj, zgodovina turizma. Posebno pozornost je namenil raziskovanju kriminala, kaznovanja in smrtne kazni. Objavil je številne znanstvene razprave in nekaj monografij. V zadnjem času ga zanimajo predvsem zgodovina morale in družbeni odkloni. Rezultat nekajletnega raziskovanja alkoholizma je tudi pričujoča knjiga.

Andrej Studen

Pijane zverine

*O moralni in patološki zgodovini
alkoholizma na Slovenskem
v dobi meščanstva*

Celje, 2009

ISSN 1854-7591

Andrej Studen

Pijane zverine

O moralni in patološki zgodovini
alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva

Izdalo in založilo

© Zgodovinsko društvo Celje

Zanj

Tone Kregar

Glavni urednik

Janez Cvirn

Uredniški odbor

Bojan Cvelfar, Janez Cvirn, Branko Goropevšek, Tone Kregar,
Marija Počivavšek, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Recenzenta

Janez Cvirn

Jurij Perovšek

Oblikovanje naslovnice

Triartes, Domjan

Računalniški prelom

Andrej Mohorič

Prevod

Studio S.U.R.

Tisk

Grafika Gracer

Naklada

400 izvodov

Celje, 2009

Izdajo knjige je omogočila

Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

392.86(497.4)(091)

613.81(497.4)(091)

178.1(497.4)(091)

STUDEN, Andrej, 1963-

Pijane zverine : o moralni in patološki zgodovini alkoholizma na
Slovenskem v dobi meščanstva / Andrej Studen ; [prevod S. U. R.]. -
Celje : Zgodovinsko društvo, 2009. - (Zgodovini.ce, ISSN 1854-7591
; 9)

ISBN 978-961-91222-9-7

248397568

VSEBINA

Predgovor.....	5
O pijanost ti ostudna, preveč razširjena pregreha.....	9
Prvi diskurz o nezadržnem pohodu strupenega demona.....	27
Drugi diskurz o nezadržnem pohodu strupenega demona.....	41
Ne spodobi se, da meščan pijančuje	47
Gremo na »arbajterkonjak«.....	60
Poučne moralke o zlu alkoholizma ali kratek diskurz o propadlih ljudeh	93
Prizadevanja katoliških protialkoholnih borcev, da bi slovenski živelj odvrnili od žganjepitja.....	105
O pijanih zvereh ali o alkoholizmu in degeneraciji	125
Namesto epiloga: ekstremi oziroma duh uide iz stekleničke.....	152
Drunken Animals.....	161
Viri in literatura	166
Viri slikovnega gradiva.....	178
Imensko kazalo	179

PREDGOVOR

»Točajka! En liter, en štefan, en sod!« je ob neki priliki zlil na papir Ivan Cankar¹ ter s tem zadel, pa naj vam bo to, dragi bralci in bralke, všeč ali ne, globoko v samo srž neizpodbitne resnice, da Slovenci že od nekdaj radi pogledamo v kozarček, pri tem pa navadno stopnjevalno pretiravamo in gasimo svojo žejo začeni s skromnim litrčkom za vzpodbudo, ki se ob veselem in prešernem vzdušju kaj kmalu količinsko poveča v cel sodček opojne alkoholne omame. Alkohol je pač že od davna običajen spremljevalec tako prazničnega kot delovnega vsakdana naših prednikov. O našem »mitem narodu« pa si moramo tudi dandanašnji še vedno priznati, da »če se kje zares veliko pije (in to zelo tjavdan, brez reda in prave potrebe), se pije na Slovenskem«. Med vsemi mogočimi –izmi tako Slovence (in kajpak tudi Slovenke) morda še najbolj zaznamuje alkoholizem, fenomen, ki krčevito zajeda naš kolektivni obstoj.²

Žeja je torej bila in je še stalnica našega žitja in bitja. V preteklosti so jo seveda spremljala razna protialkoholna prizadevanja moralistov, ki so se nagibala vsaj k zmernosti pitja, če že ne k popolni abstinenci. A pridige, denimo, žganjepivcem, češ, kako koristna za zdravje naj bi bila treznost, so najpogosteje naletele na gluha ušesa, ali kot sredi 19. stoletja ugotavlja Karl Robida, bile so mlatenje prazne slame. Poudarjanje škodljivosti žganjepitja pa je v očeh Robide vendarle vzbujalo drobcen kanček upanja, češ, da se bo »morebiti sčasoma žganjopivec streznul in ves vodeničen k zdravniku sopesel«. Tako kot mnogi pred in za njim je torej upal, da se bo pijanec po nastopu bolezni /in drugih nesreč/, končno le spametoval in dojel, kaj škoduje zdravju, kaj povzroča bolečine in kaj krajša življenje.³

Po pameti oziroma v majhnih količinah zaužita pijača naj ne bi škodovala, a v naših krajih so prevladovali predvsem nezmerni pivci oziroma srke brez mere. Tudi gostilnic je bilo vedno kot gob po dežju, potrošnja take ali drugačne kapljice pa je bila ves čas na več kot samo zavidljivi ravni. Pijanci, za katere je Janez Trdina iskrivo zapisal, da se »pogostoma valjajo po blatu in lužah, kakor da so svinje«, ter krčmarji, ki jim je »patent za krčmo« dal hudič, so v naših krajih motili predvsem katoliške moraliste. Razširjeno je bilo namreč mnenje, da ljudje v cerkvah častijo Boga, v krčmah poleg cerkve pa hudiča.⁴

¹ France Dobrovoljc, Cankarjev album, Maribor 1972, str. 250.

² Anton Šepetavc, Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva, Zgodovina za vse, II, 1995, št. 1, str. 18-19.

³ Karl Robida, Domači zdravnik v navadnih boleznih človeka (poleg Hufelanda, Rusta, Tissota in drugih sestavljal K. Robida), Celovec 1854, str. VIII-IX.

⁴ Janez Trdina, Če ni lačen, je pa žejen. Izbrana proza, izbral in spremno besedo napisal Goran Schmidt, Ljubljana 2003, str. 10 in 19.

Ob povedanem pa ne gre spregledati dejstva, da sta bili do pitja alkoholnih pijač in alkoholikov ves čas relativno tolerantni tudi družba in država, ki sta se vse premalo ozirali na hude in globoke socialne posledice alkoholizma /zagovarjali sta npr. interes industrije in polnjenje proračuna s trošarinami/ ter pokazali preskromno skrb za telesno in duševno zdravje državljanov. Alkoljubje in alkoholizem sta torej predstavljala družbeni pojav, ki se ga je družba na prvi pogled sicer sramovala, hkrati pa ga je ves čas potihoma tolerirala.

Morda je tudi to eden izmed vzrokov, da med številnimi –izmi ravno alkoholizem dolgo časa ni bil deležen posebne obravnave s strani slovenskega zgodovinarstva. Zakaj se ta fenomen zgodovinarjem doslej ni zdel vreden posebnega razglabljanja, zakaj jim je bilo ukvarjanje s tem perečim problemom družbe tako neljubo, se lahko /zavoljo njegove vseprisotnosti/ samo začudeno sprašujemo. Zanimivo in hkrati osupljivo je, da tudi država, ki bi jo moral ta fenomen še kako skrbeti, še dandanes ne kaže nikakršnega posebnega interesa za tovrstne raziskave. Več zanimanja za socialno- in kulturnozgodovinsko obravnavo alkoholizma srečamo v zadnjih letih v modernejšem, naprednejšem in za mnoge še neraziskane probleme in ideje veliko bolj odprtem zahodnem zgodovinarstvu.⁵ Ker smo v zadnjem času priče vse večjemu omejevanju uživanja alkoholnih pijač /in tudi kajenja/, so tovrstne raziskave posledično naletele na ugoden odmev in interes tudi v tamkajšnji širši javnosti.

Doslej je bila torej obravnavo fenomena alkoholizma v slovenskem zgodovinarstvu skorajda zanemarjena, čeprav je njegovo poznavanje ključnega pomena za razumevanje preteklih in sodobnih socialnih okoliščin, problemov in restriktivnih ukrepov, povezanih s to škodljivo razvado. Pričujoča monografija bo torej skušala vsaj delno zapolniti belo liso, ki zeva v naši historiografiji. Brezbrežno število virov in literature seveda nujno narekuje omejitve obravnave, ki bi se je sicer lahko lotili iz več zornih kotov. Glavno besedo v knjigi, ki je pred vami, imajo katoliški in meščanski moralisti – kleriki, zdravniki, psihiatri, pravniki, šolniki, kriminalisti, antropologi in še kdo. Popeljejo nas v svet moralnih obsodb alkoholizma, v svet propadlih ljudi, kjer alkohol predstavlja povzročitelja pregrehe in nemorale, alkoholiki pa grožnjo meščanski družbi, škodljive in sramotne elemente, ki so tudi krivci za vse družbeno zlo. Kasneje, okrog leta 1900, se v diskusiji o alkoholizmu poleg moralnih obsodb dokončno utrdi tudi predstava, da je alkoljubje bolezen, družbeni odklon, da je bolezen tako posameznika kot tudi vse bolj ogroženega naroda in rase. V ospredju za-

⁵ Pri tem je zanimivo, da je imelo zanimanje za zgodovino alkoholizma za razliko od nemške, angleške in ameriške historiografije, donedavna zgolj obrobni pomen npr. v francoskem zgodovinarstvu: Thomas Brennan, Towards the cultural history of alcohol in France. V: Journal of social history, 2001, str. 71.

nimanja bo fenomen alkoholizma zlasti v 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja, torej v dobi vzpona meščanstva, procesa industrializacije, modernizacije in porajanja potrošniške družbe, ki jo je ta pereča in doslej vse preveč spregledana problematika tudi odločilno zaznamovala.

Na koncu naj samo še pripomnim, da ubadanje s socialno in kulturno oziroma moralno in patološko zgodovino pitja nikakor ni nekakšno bizarno početje, temveč se pomembno dotika osrednjih področij družbe kot tudi politike in gospodarstva. Študij virov in literature mi je ves čas vedno bolj kazal, da je tematika alkoholizma skorajda neizčrpna, predvsem pa odločno preširoka, da bi jo lahko zajeli v eni sami knjigi. Pričujoče delo torej zapolnjuje samo eno izmed številnih vrzeli v doslej pomanjkljivo obravnavani zgodovini alkoholizma. Skromno upam, da boste bralci in bralke do zapisanih vrstic prizanesljivi in da se boste ob branju kratkočasili.

O PIJANOST TI OSTUDNA, PREVEČ RAZŠIRJENA PREGREHA

»Živimo pošteno, kakor se podnevi spodobi:
ne v požrešnosti in v popivanju,
ne v posteljah in razuzdanosti,
ne v prepirljivosti in v nevoščljivosti.«⁶

Zdržnost v uživanju alkoholnih pijač v preteklih stoletjih ni bila nikoli odlika naših krajev. Pivska strast in vdanost kralju alkoholu seveda ni bila značilna samo za pregovorno »večno žejne« (in »nadelane«) Nemce, ki so se s pijančevanjem zapisali v zgodovino. Nemci so si namreč z vztrajnim praznjenjem sodčkov, vrčkov, bokalov, kupic, šilčkov in kozarčkov postavili neminljiv spomenik. Že Martin Luther je, denimo, sumničil, da bi se nemški hudič moral imenovati kar srka (pijanec = Sauff).⁷ Več kot stoletje in pol kasneje (leta 1671), je švedska kraljica Kristina z gnusom ugotavljala, da so »Nemci trapasti pijanci«, njihova dežela pa, da je »hladna, smrdljiva in barbarska«. Tudi štajerska slika z naslovom *Kratek opis evropskih ljudstev in njihovih lastnosti* (*Kurze Beschreibung der in Europa befintlichen Völckern und ihren Aigenschafften*) iz začetka 18. stoletja, ki na kratko prikazuje življenje in lastnosti evropskih ljudstev, poudarja, da Nemci preganjajo čas s pitjem, da dosledno zapečatijo svoje življenje v vinu.⁸ O »jaki ukoreninjenosti pijančevanja na Nemškem«, o vsesplošnem popivanju in o časti, ki je bila sestavni del popivanja, se je kasneje, namreč leta 1880, razpisal tudi kamniški zdravnik in deželnozborski poslanec Maks Samec, ki je še posebej izpostavil pesem *Wer niemals einen Rausch gehabt, der ist kein braver Mann* (*Kdor še nikoli ni bil pijan, ta ni pošten možak*), ta pesem pa naj bi bila »zrcalo življenja v starih Nemcih«.⁹ Zanimive opazke o Nemcih seveda srečamo tudi v prejšnjem stoletju. Vladimir Vauhnik je npr. v svojih spominih načel zanimivo vprašanje »vojaškega alkoholizma« in pri tem posebej izpostavil Hitlerjeve »nadjudi«. Če se je pred vzponom nacističnega gospostva »geslo solidnega nemškega veseljaka« glasilo: »*Wein, Weib und Gesang*« (*Vino, ženske in petje*), je nacistična »SS soldateska stopnjevala to v '*Schnaps, Orgien*

⁶ Pavlovo Pismo Rimljanom 13 : 13, v: Sveto pismo Stare in Nove zaveze, Ljubljana 1996, str. 1700.

⁷ Glej npr.: Hasso Spode, *Die Macht der Trunkenheit. Kultur- und Sozialgeschichte des Alkohols in Deutschland*, Opladen 1993, str. 63 in sl.

⁸ Več o tem glej: Regina und Manfred Hübner, *Trink, Brüderlein, trink. Illustrierte Kultur- und Sozialgeschichte deutscher Trinkgewohnheiten*, Leipzig 2004, str. 7-9.

⁹ Maks Samec, *Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v obče*, Ljubljana 1880, str. 13-15.

und Kriegsgeheil' (Žganje, orgije in vojno tuljenje). Ves nemški rajh je bil kakor ena sama žejna goba, ki je prav nenasitno zahtevala: dajte nam žganja!«¹⁰

Podobno kot, denimo, vrli Bavarci, ki so imeli v stereotipnih predstavah od pitja piva rdeč nos,¹¹ pa so tudi naši slovenski predniki radi veseljačili in ga dajali na zob. Nemška nič kaj dopadljiva slava se jim sicer ni pripisovala po vsej Evropi ali svetu, a vendar lahko z gotovostjo trdimo, da je bila nepotešljiva in neustavljiva »žeja« tudi našemu plemenu »že od nekdaj« prirojena.¹² In podobno kot Martin Luther je tudi Primož Trubar grajal družbeno nesprejemljivo vedenje pijancev. Povzemal je po Svetem pismu in »lubim« Slovincem naravnost povedal, da »[n]oben Pyanez /.../ bode erbal tu kraleftuu Boshje.«¹³

Toda. Tako pri enih kot drugih prednikih naj ne bi bila odločilnega pomena vrhunsko in okusno vino ali pivo. Za nebrzdano pitje naj bi bila odločujoča predvsem »posebna atmosfera arhaičnega popivanja z neizogibno opitostjo«.¹⁴ Odločilen naj bi bil torej pivski ritual. Kakovost opojne tekočine, ki se je pretakala po grlih, pri tem ni igrala odločilne vloge. V ospredju je bila tesna povezava z opitostjo in pijančevanjem. To je bil tudi pravi pomen nepopisne »žeje«, ki so jo v preteklih stoletjih vzeli pod svoj drobnogled številni kritiki alkoholizma in njegovih posledic.

Tako v poznem srednjem veku kot v zgodnjem novem veku so bili kraji, kjer se je pilo, tako raznoliki, kot so bile priložnosti za pitje. Pilo se je mestih, trgih in vaseh, kjer so bila praznovanja. Pilo se je za samostanskimi zidovi, v gradovih in na posestvih plemstva, v pivnicah cehov, torej v rokodelskih in trgovskih krogih. Srednjeveške kopeli ali plesa si ni bilo mogoče predstavljati brez vina. Tam se je pilo ravno tako kot v prenočiščih in tavernah. Pilo se je celo v nekaterih župniščih.¹⁵

¹⁰ Vladimir Vauhnik, *Nevidna fronta*. Spomini, Buenos Aires 1965, str. 269-270.

¹¹ Prim.: Werner Drobesh, *Grundherrschaft und Bauer auf dem Weg zur Grundentlastung. Die »Agrarrevolution« in den innerösterreichischen Ländern*, Klagenfurt 2003, str. 52.

¹² Prim.: Šepetavc, *Pijem, torej sem Slovenec*, str. 18-36.

¹³ 1 Kor 6. Primož Trubar, *Cathechismus*: v slouenskim Iesiku sano kratko sastopno Islago (spremno besedilo Mihael Glavan). Faksimile; Ljubljana: DZS, 1999. Trubar je napovedal boj proti grehu užitka, torej tudi boj proti pijanstvu. Edina alternativa tej sramoti sta zanj agape in caritas, torej krščanska ljubezen do bližnjega ter božja ljubezen. – Glej: Dušan Kos, *Ljubezen in zakonska zveza v ognju grešnosti. Prispevek k zgodovini »morale« na Slovenskem med 16. in 18. stoletjem*, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 1, str. 12.

¹⁴ Regina und Manfred Hübner, *Trink, Brüderlein, trink*, str. 7.

¹⁵ Poročilo Hrenovega naslednika Rinalda Scarlichija iz leta 1634 o stanju v ljubljanski škofiji govori npr. o nekaterih nezgljednih duhovnikih, ki so župnišča spremenili kar v pivnice. – O tem: France Martin Dolinar, *Podoba ljubljanske škofije v rimskih poročilih škofov Rinalda Scarlichija in Otona Friderika Buchheima*, Bogoslovni vestnik, letnik 40, 1980, št. 1, str.

Kurze Beschreibung der In-Europä. Schicklichen Soldaten Und Ihren Eigenschaften.										
Namen.	Spanier.	Frankosch	Itälisch.	Teulcher.	Engländer.	Schwösch.	Polack.	Unger.	Mullamith.	Türkisch-Griech.
Sitten.	Hochmüllig.	Reichflüsig	Hinderhaltig.	Offenherzig.	Wohlgestalt.	Stark und froh.	Bährisch.	Unfrei.	Goffhaffl.	Verwöhlet.
Wohlfahrt und Eigenschaft.	Wunderbarlich	Und gesprächig	Eiserfichig.	Ganz Hul.	Lieb-reich.	Graus-sam.	Hochwider.	Alle Fronamth.	Gut Ungerlich	Lang Leufl.
Verstand.	Klug und Weis.	Girlichsig.	Scharffsinnig.	Wizig.	Amulig.	Hartnäsig.	Sting Achtsam.	Hochwienier.	Gardichs.	Oben Auf.
Wirkung und Eigenschaften.	Männlich.	Kindisch.	Wie jedermill.	Über Allmit.	Weiblich.	Unerbndlich.	Mittelmäßig.	Muthbegierig.	Unmuthlos.	Gärtlich.
Wirkung.	Schifflechtig.	In Kriegsweiden	Stillschraucht.	Wollschraucht.	Wollschraucht.	Freue Künsten.	Wollschraucht.	Wollschraucht.	Wollschraucht.	Wollschraucht.
Der Maidung.	Schraucht.	Unbeständig.	Liebsam.	Waghaltsch.	Kampfschraucht.	Von Löder.	Lang Nöchtig.	Niel Vörbig.	Mit bößem.	Weber Art.
Unlugent.	Hoffactig.	Betrügerlich.	Heilichsig.	Rechtswendlich.	Karugig.	Überflüchtig.	Braller.	Veräufser.	Barveräufserlich.	Veräufserlich.
Lieben.	Liebes und Num.	Den Krieg.	Das Gold.	Den Arund.	Die Wohlthut.	Kostliche Speisen.	Den Adl.	Die Unruhe.	Den Frugl.	Selbstleugne Lieb.
Krankheiten.	In Verlesung.	In Ligner.	In bößer Leub.	In bößgrä.	Der schwindel.	Den Dunst.	Den Vallerthut.	Den Dunst.	Den Dunst.	In Schwachheit.
Ihr Land.	Off fruchtbar.	Wohlgecarbeit.	Und Wohlthut.	Hul.	Fruchtbar.	Bergig.	Waldig.	Und gottreich.	Voller Aih.	In Liebreiche.
Kriegs-Tugent.	Wohl Müthig.	Wohlthut.	Girlichsig.	Unverwundlich.	In See held.	Unverzaelt.	In Helfim.	Aufrieterlich.	Misam.	Gar saul.
Wohlfahrt.	Der aller beste.	Hul.	Kinos besser.	Inch Unbegierig.	Wu der Mund.	Sting-Flauben.	Wohlthut.	Unmüthig.	In Abtrümmig.	Zwen ein solches.
Wohlfahrt für Ihren Heeren.	Zwen Monarchen.	Zwen König.	Zwen Väterlich.	Zwen Kaiser.	bal den ballene.	Freue Herrschaff.	Zwen Zweiden.	Zwen Unbelichig.	Zwen Schreimig.	In Lhiran.
Wohlfahrt überflü.	In Fruchtsin.	In Waren.	In Wein.	In Hestaid.	In sch Weid.	In Lieh Struben.	In Allen.	In Zinnen.	In Zinnen.	In Zinnen.
Der Treiben.	Mit Spillen.	Mit betriegen.	Mit schwaßen.	Mit Trindem.	Mit Arbeiten.	Mit Allen.	Mit zanken.	Mit Müthigen.	Mit schlaffen.	Mit Strandeln.
Wohlfahrt überflü.	In Lieben.	In Lieben.	In Lieben.	In Lieben.	In Lieben.	In Lieben.	In Lieben.	In Lieben.	In Lieben.	In Lieben.
Ihr Leben Ende.	In Böth.	In Krieg.	In Kloster.	In Wein.	In Wasser.	In der Led.	In Hall.	beymüwel.	In Schne.	In betrug.

Kratek opis evropskih ljudstev in njihovih lastnosti iz začetka 18. stoletja.
O Nemcih je zapisano, da se radi zapijajo.

Za vse kraje, kjer so se točile alkoholne pijače pa lahko na splošno trdimo, da so se razvili iz komercialnega točenja proizvedenih alkoholnih pijač na eni strani, oziroma iz obrtnega prenočevanja popotnikov na drugi strani. Že od nekdaj je bilo eno brez drugega težko predstavljivo.¹⁶ Pilo se je seveda tudi takrat, ko se je končalo z delom, sklenilo posel, pilo se je ob praznikih. Več

26. Škof Scarlichi, če ga vzamemo torej za primer, je med prvo vizitacijo med drugim tudi poizvedoval, če duhovnik pijačuje. – O tem glej: Ana Lavrič, Vizitacije kot vir za slovensko zgodovino, v: Grafenauerjev zbornik, ur. Vincenc Rajšp, Boudreniki Ferdo Gestrin et al., Ljubljana 1996, str. 484.

¹⁶ Tudi na Slovenskem so s 13. stoletjem in prehodom v pozni srednji vek ob postopnem razcvetu mest, trgovine in obrti ter povečevanju tranzitnega prometa začela nastajati gostišča kot oblika samostojne obrtne dejavnosti. »Najzgodnejša gostišča so nastajala v srednjeveških mestih, saj so bile trgovina in promet ter s tem zvezane oskrbne storitve za potujoče pomembne dejavnosti v nastajanju in zgodnjem razvoju meščanskih naselbin. Gostišča so bila gotovo v vseh mestih in trgih na Slovenskem, tako da so imeli popotniki v poznem srednjem veku kljub tedanji majhni potovalni hitrosti zagotovljeno prenočišče tako rekoč vsakdan.« Poleg večinoma skromnih gostišč v mestih pa so občestne gostilne s prenočišči nastajale tudi na podeželju in gostinstvo je bilo v povezavi s prometom »najkasneje v 14. in 15. stoletju na Slovenskem cvetoča in pomembna dejavnost.« – Miha Kosi, Potujoči srednji

se je pilo ob dobrih letinah, mnogo manj pa seveda v času kriz, slabih letin, lakote in pomanjkanja. V predindustrijski dobi so se opijali predvsem plemiči in meščani (mojstri in pomočniki, o tem neposredno pričajo npr. cehovska pravila), ljudstvo pa si je dajalo duška mnogo redkeje, npr. ob praznovanjih,¹⁷ karnevalih, kralj alkohol pa je višal energetske naboj množice tudi ob skrbno organiziranih spektakularnih usmrtitvah.¹⁸ Da so spodnji sloji pili le občasno, ob praznovanjih, npr. za pusta, poroča tudi zdravnik Marko Gerbec, ki je bil konec 17. in na začetku 18. stoletja fizik kranjskih deželnih stanov v Ljubljani.¹⁹ Pijača pa ves čas ni bila »samo hrana«, temveč je imela že od nekdaj »vlogo opoja, bega.«²⁰

V novoveški Evropi, torej tudi v slovenskih deželah, je alkoholizem nenehno naraščal in pri tem so seveda nezanemarljivo vlogo odigrale prav gostilne – javni kraji, kjer se je zlasti pilo. O novoveških gostilnah lahko torej govorimo kot o prostorih uživanja alkoholnih pijač, hkrati pa so bile tako v mestih kot na podeželju pomembni centri komunikacije in družabnosti. Podobno kot cerkev je bila tudi gostilna javni prostor. Pomembno je, da je gostilna predstavljala kraj, kjer ni bilo načelnih kriterijev izključevanja niti po socialnem statusu niti po spolu. Čeprav so se v njej ponavadi zbirali ljudje iz bližnje sosesčine in se

vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem, Ljubljana 1998, str. 202 in 204.

17 Roman Sandgruber pravi, da je bila potrošnja alkohola med večinskim kmečkim prebivalstvom v predindustrijski dobi navkljub poročilom o pijanskih ekscesih, v celoti na relativno nizki ravni. Kmetje so ponavadi konzumirali alkohol samo ob praznikih, ob nedeljskih obiskih gostiln ali po tedenskem sejmu in ob teh priložnostih so opazili tudi pijanost. Torej ob nedeljah in praznikih, ob cerkvenih dnevih, ali pa ob številnih romanjih, ni nikdar šlo brez poštenega pitja. – Roman Sandgruber, *Bittersüße Genüsse. Kulturgeschichte der Genußmittel*, Wien / Köln / Graz 1986, str. 17.

18 Andrej Studen, *Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*, Ljubljana 2004, str. 79.

19 Gerbec v svojem delu *Vindicae aurae Labacensis poroča*, »da za pusta v Ljubljani ni bilo hiše, v kateri ne bi imeli cele pojedine in raznih razuzdanosti vse do sončnega vzhoda. V slabih časih devetdesetih let 17. stoletja je komaj še vsaka 20. hiša uspela pripraviti tako pojedino. Namreč prav zaradi slabe letine in pomanjkanja denarja je bilo leta 1697 redko videti pijanega še tako splošno znanega alkoholika.« - Fran Viljem Lipič, *Osnovne značilnosti dipsobiostatike - zlorabe alkohola oziroma na podlagi zdravniškega opazovanja nastala politično-statistična predstavitev njenih posledic, ki se odražajo na prebivalstvu in življenjski dobi*, prevedla Meta Kočevar, ur. Zvonka Zupanič Slavec, Ljubljana 2005, str. 189. V knjigi je tudi faksimile originala: Franz Wilhelm Lippich, *Grundzüge zur Dipsobiostatik oder politisch-arithmetische auf ärztliche Beobachtung gegründete Darstellung der Nachtheile, welche durch den Missbrauch der geistigen Getränke in Hinsicht auf Bevölkerung und Lebensdauer sich ergeben*, Laibach 1834.

20 Fernand Braudel, *Stukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče. Materialna civilizacija, ekonomija, kapitalizem, XV. – XVIII. stoletje, I. del*, Ljubljana 1988, str. 275.

srečevali ob običajnih mizah, »publika v njej v principu ni bila zaprta oziroma zaključena. Tako so gostilne kot centri komunikacije omogočile izmenjavo novic med domačim in zunanjim svetom, med lokalnim in nadregionalnim, med kmečkimi in mestnimi krogi.«²¹

Vse do 19. stoletja je bila glavna pijača večinskega kmečkega življa seveda voda, pri pitju vina, pa tudi piva in medice, pa je bila priporočena zmernost. Roman Sandgruber meni, da naj bi naraščanje vinjenosti med kmeti v 18. in 19. stoletju nakazovalo na povečanje kupne moči ali rastočega vpliva mesta.²² Pitje je postalo problem v primerih, ko je ogrozilo stabilnost kmečkega gospodinjstva in njegovo ekonomijo. Čeprav je bilo pijančevanje resen, celo smrtni greh in resna grožnja pobožnega krščanskega življenja, pa je bila glavna skrb moralistov in tudi oblasti ter ljudstva še vedno varovanje svetosti družine in gospodinjstva ter stabilnost skupnosti.²³

Novoveška katoliška morala je ves čas bičala družbeno nesprejemljivo vedenje. Poleg bogokletja, neudeleževanja maš in nesprejemanja zakramentov, nespoštovanja staršev, prešuštva, zapravljivosti in slabega ravnanja z ženo, otro-

²¹ Susanne Rau und Gerd Schwerhoff, *Öffentliche Räume in der Frühen Neuzeit. Überlegungen zu Leitbegriffen und Themen eines Forschungsfeldes*, v: *Zwischen Gotteshaus und Taverne. Öffentliche Räume in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Hg. von Susanne Rau und Gerd Schwerhoff, Köln / Weimar / Wien 2004, str. 27. K temu dodajmo, da so katoliški moralisti naslednjega, industrijskega 19. stoletja, ko je alkoholizem zlasti z izrazitim porastom žganjepitja postal očiten in pereč socialni problem, skratka, ko je alkohol postal droga dolgega stoletja meščanstva, prav tako radi tematizirali gostilno in cerkev kot osrednja javna prostora takratnega vsakdanjika. Gostilna, ki so jo še ostreje napadali in obsojali, je bila razglašena za hudičev hram, gostilničarji pa za hudičeve pomagače, ki so z žganjem zastrupljali ljudstvo. Nesrečni pijanci so seveda raje kot cerkev obiskovali hudičevo poslopje in se predajali razuzdanemu pijančevanju in hazardiranju. Zavaljo grešnega pijanskega življenja jim je bil pekel odprt. S tem, da niso zahajali v božji hram, da so pozabili na službo božjo, molitev, pridigo in spoved ter raje grešno zapravljali v gostilni, so svoje srce predali hudiču in živeli brez Boga, brez molitve in brez krščanske nauka. Dober primer za povedano je npr. moralistična povest *Boštjan*, ali gladka pot na vislice, ki je bila objavljena v *Zgodnji danici*, 20. 4. in 1. 5. 1865. Podoba hudiča – gostilničarja je v kasnejšem antisemitskem duhu zamenjal židovski oštir, ki je lakomno praznil žepe poštenih pivcev. – Glej npr.: Andrej Studen, *Slovinci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno*, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46 / 2006, št. 3-4, str. 16; Andrej Studen, *Zlo pijančevanja in hudodelstvo : k moralni zgodovini hudičeve nadloge - žganjepivcev in kriminalcev - v 19. stoletju*. *Acta Histriae*, 2007, let. 15, št. 1, str. 115-126.

²² Prim.: Roman Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*, München 1982, str. 181-182.

²³ Prim.: B. Ann Tlusty, *Drinking, Family Relations, and Authority in Early Modern Germany*, v: *Journal of Family History*, Vol. 29 No. 3, July 2004, str. 253-273.

ci, posli in živino, je obsojala tudi pijančevanje in kvartopirstvo.²⁴ O tem pričajo ohranjene pridige in vizitacije. Grešnost posameznika je npr. obsojal Janez Svetokriški, ki se v svojih pridigah s konca 17. in začetka 18. stoletja zanima za konkreten svet, hkrati pa »vzgaja, svari in pridiga za abstraktno posmrtnost, ki je edini smoter tega vsakdanjega življenja«.²⁵ Grešnost je za Svetokriškega posledica moralne bednosti nasploh in v mrežo greha so ujeti tudi pijanci.

Ko se v baročni pridigi *Na noviga lejta dan* obrača na stan rokodelcev (antverharjev), delavcev in kmetov, jih tolaži, da ve, da je njihovo delo težko in »de nej na zemli težkejšiga stana, kakor je vaš.« Tolaži jih, da naj jim ne bo težko delati za življenje in da naj nikar ne tožijo čez svoj stan, v katerega jih je postavil Bog. »En delavc sladku zaspi, kakor na postelo se položi, ta bogati pak ne more zaspati, zakaj želodec ga tiši.« Svetokriški, ki je stan delavnih in trpečih tradicionalistično tolažil z dobrodušno vero v božjo pravičnost, ki nagrajuje in kaznuje tudi po smrti (seveda tiste, ki so vdani v svojo usodo in je niti ne poskušajo spreminjati), je nad delavci tudi bobnel, da nimajo vzroka, da tožijo čez svoj družbeni stan, temveč naj raje tožijo čez svojo zanikrnost, goljufijo in laganje, s katero postanejo nadležni tako za Boga kot ljudi in pravi: »Zakaj ne držite, kar oblubite, inu kar cel teden zašlužite, v nedelo v oštariji zapijete. /.../ Revne vas sturi nikar vaš stan, ampak dokler vi zapuvidi božje ne držite, praznike ne praznujete, ampak delate kakor v delavnik, s. mašo večkrat ne šlišite inu namejsti s. roženkranca kvarte inu majolike v rokah držite, zatoraj žegna božjiga nimate inu večkrat stradat morite, zakaj uže sodba je čez sturjena od tiga modriga: Operarius ebriosus non locupletabitur (Delavec, ki je pijanec, ne bo obogatel).«²⁶ Svetokriški jih je pozval, da naj se raje kot kart in majolik pridno oprimejo svojega dela in zvesto služijo Bogu, pa bodo srečni in zadovoljni.

Popularni pridigar se obrne tudi na starce, češ, da bodo kmalu zatisnili oči in jih bo prekrila črna zemlja. Zato naj se potrudijo in dobro pripravijo na smrt. Živijo naj pravično in bogaboječe življenje, da bodo dočakali srečno uro in dosegli »večni lon«. Svetokriški se nato huduje nad nespametnim in bedastim starcem, »katiri namejsti cirkve lubi oštarijo, namejsti roženkranca majoliko, namejsti molitve šentovanje (preklinjanje), namejsti potrpežljivosti srd, inu kreh (kreg) namejsti pokure«. Stare ljudi je pozval, naj se ne norčujejo in šalijo, temveč naj se raje hitro izkopljejo iz jame greha, če nočejo utoniti v »žveplenski šterni«. Starci naj bodo torej trezni, starke pa naj ne bodo opravljive in vdane pijači, »kakor una stara baba, katera je bila vse, kar je imela, zapila, meneoč,

²⁴ Prim.: Aleksander Žižek, Kdo je kdaj v cehu plačal ceho, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 8.

²⁵ Franček Bohanec, Spremná beseda, v: Janez Svetokriški, Pridige, Ljubljana 1969, str. 212.

²⁶ Janez Svetokriški, Pridige, Ljubljana 1969, str. 37.



Bratci, le pijmo ga!

inu vse v hoštariji pustit, kar je udubil, le-tu nej prav. Bug pomagaj, vsej nejste pijavke, katere taku dolgu vlečejo, de same od sebe dol padejo; nejste gobe, katere vso tinto v sebe potegnejo...«²⁹

Tudi Peter Pavel Glavar se ni zapisal v zgodovino samo kot eden najpomembnejših kulturnih delavcev 18. stoletja, kot pomemben gospodarstvenik in utiralec umnega kmetovanja, temveč je bil ta veliki mož nadvse originalen pastoralist.³⁰ Sredi 18. stoletja je kot dušni pastir v Komendi gorečno pridigal ljudstvu tudi o nevarnosti pijančevanja. V baročno razgibani pridigi v slovenskem jeziku, katere začetek žal manjka, je poudaril, da je vino božji dar, ki naj bi razveseljeval človeško srce, grmel pa je nad zapravljivimi pijanci in »cehouci« (gostilničarjevi dolžniki), ki da jih čaka večno in mučno pogubljenje. Vernike je spomnil, da je Bog nekoč čudežno spremenil vodo v vino, nato pa je vso reč aktualiziral in dejal, da takšen čudež (mirakul) v času prevlade zla grešnega pijančevanja preprosto ni več potreben, kajti človek (pijanec) »iz sojo hudobio /že/ taku deleč je prišal, de ne le vodo temuč zlatu inu srebru, hiša inu svisle, snožeta inu polé, derva inu bo/r/šte u vinu preverne, kir s časam more po gerlu

de ne bo dolgu več živela; en sam kožuh je bil nji ostal, katiriga je nosila, gre inu volno od kožuha ostriže inu taisto za en mazalc vina preda...«²⁷

Pozive k treznosti, proti grešnemu pijančevanju in preklinjanju, pa najdemo tudi v tretji adventni pridigi, kjer beremo sledeče: »Rad verujem, de bi nekateri žnidarji radi imeli, de bi angeli za njih švali, kadar oni gredo kvartat, pijančovat itd., de bi vodo v vinu preobrnili, de za vsakaterim štiham en glažek vina bi popili...«²⁸ Ali pa: »En ribič, kateri celu nuč je v vodi stal, potrbuje vina inu si ga zašluži, kadar dosti ulovi, de li pije, kar je prav; se opijant pak

²⁷ Ibidem, str. 42-43.

²⁸ Ibidem, str. 83.

²⁹ Ibidem, str. 86-87.

³⁰ Podrobneje: Viktorijan Demšar, Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja, Celje 1991.

stečt«. Namesto takih miraklov bi bilo torej potrebno in zaželeno, »de Buh s sojo usomogočnotio večkrat to vino u vodo bi spremenil, kir taistega taku se nazre ta človik, de to besedo zgubi, farbo spremeni, z gorečimi očmi gleda, z ustem germi, iz želodca strela, z nosam smerči, z nogam se spotekuje inu uso naturo ferderba«. ³¹

Priljubljeni pridigar je poslušalcem v želji, da bi jih odvrnil od groznega in grdega greha pijanosti, najprej postregel z moralistično zgodbico o premeteni ženski, ki je s prevaro spreobrnila moža in ga za vedno odvadila pregrešne navade zahajanja v oštarije. V nadaljevanju je natrosil še nekaj sredstev (mitl) za ženske, ki so imele »zaprauliavce inu piane šleve za moža«, pa tudi »mitlne«, ki bi jih možje »zamogli nucat per soih pianih nesramnih ženah«. ³²

Moralno podučna je nato tudi strašljiva štorija o bogatem, a pijanosti podvrženem meščanu, katerega dušo je duh popeljal pred peklenka vrata ter dejal: »Tukai je moja večierja inu je ta duša vidla dost cehoucou per eni veliki železni, goreči mizi, na katieri je bila postaulena goreča smola, žouc inu strup, žveplu inu svinc, krote, kauce (kače) inu use sorte namarnost. Vidla je kaker taisti ti hudiči nim u usta posil tlačijo, de nim je plemen per usteh, očih inu nosu vunkei šal, tar ja je ta duh moral k sojem tovaršiam se usedit, kir tudi ona je bila taku pisana duša. Leta se je branila inu je boga na pomuč klicala, katieri ja je spet k žoulejnu (življenju) pustil priti. Vendar taistiga gospuda lasje so blejši (sivejši) ratali koker enga 100 lejt starga moža inu je vus čas soiga žoulejna velika inu ojstra pokura delal.« ³³

Pobožni publiku je Glavar natrosil še par podukov, češ, da v peklu nimajo dobrega in pravega vina, temveč, da je tamkajšnje vino le kačji strup, zapravljivi pijanci pa naj bi trepetali pred grozljivo kaznijo, pred večnimi mukami v peklenkem ognju. Na koncu pridige pa je nepopravljive pijance še enkrat posvaril, da zanje v peklu nimajo vina, temveč le peklenško žejo in strahotno trpljenje.

Peter Pavel Glavar je torej večno žejnim častilcem boga Dioniza v hudo temnih in neprijaznih tonih naslikal kar se da poguben in neizogiben konec, ki da jih bo doletel v trenutku vesoljne sodbe. Opomnil jih je, da naj bodo na muke in trpljenje v peklu pripravljene: »Usedite se večkrat z mislio k taisti goreči železni mizi, na katieri perkleinene sede te piane duše.« Pijance je tudi pozval, da naj z vsem svojim srcem pomislijo na srke in požirke, »s katierim ti peklenki berti sojm gorečim cehaucem postrežejo. Na vuse vaše sode, barigle,

³¹ Ibidem, str. 137.

³² Ibidem, str. 140.

³³ Ibidem, str. 142.



Hudič in smrt slavita zmago nad pijancem, ki ga čakajo pekelske muke.

bokale, poliče, maselce inu glaže z velikem inu gorečem puhštabam (črkami) zapište lete besede *vinum non habent*, de u peklu usi ti pianosti podverženi nimajo ne ene kapelce vina ne vode, s katiero bi sojo žejo ugasli. Aku letu bodete sturili, imam upajne de raiš bodete strezli (trezni) umerli, koker skuz pianost vašo dušo umorili. Bug dei!³⁴

V kolikšni meri se je Glavarjeva pridiga proti pijančevanju dejansko dotaknila src poslušalcev, je seveda vredno premisleka. Tega težkega vprašanja gotovo ne moremo odpraviti kar z enostransko, odrezavo, prenačljeno in prepogumno trditvijo, da Glavarjeva pridiga »veseljaške nesrečneže, ki so vdani bogu Bakhu, skuša prepričevati z za lase privlečenimi grozljivimi in strašljivimi zgodbicami,

v katere pa sredi stoletja luči in razuma že ni mogoče verjeti.³⁵ Vsa reč je namreč mnogo bolj zapletena. Svet uboštva, revščine in socialnih stisk, strahu in praznoverja med večino prebivalstva sredi 18. stoletja še zdaleč ni izginil.³⁶ »Podeželsko prebivalstvo v veliki večini ni imelo nikakršne izobrazbe in je bilo pred uvedbo splošne šolske obveznosti leta 1774 skoraj v celoti nepismeno. Tudi med prebivalci mest je bil delež pisemenih in šolanih zelo skromen.«³⁷ V času Glavarjevega pridiganja o pijančevanju se je tudi pri nas bohotila poznobaročna

³⁴ Ibidem, str. 143.

³⁵ Igor Grdina, *Starejša slovenska nabožna književnost*, Ljubljana 1996, str. 53.

³⁶ Prim.: Peter Štih, Vasko Simoniti, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, Ljubljana 1996, str. 253. Glej tudi: Dragica Čeč, *Revni, berači in hudodelci na Kranjskem v 18. stoletju*, doktorska disertacija, tipkopis, Ljubljana 2008.

³⁷ Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*, Ljubljana 2006, str. 11. Navedeno je razvidno tudi iz prosvetljsko usmerjenega Kumerdejevega načrta za obnovo slovenske osnovne šole iz leta 1772, kjer, kot navaja Schmidt, tudi pravi: »Med razlogi vsega tega ni najmanjši pri podeželskem ljudstvu tako zelo razširjeno neznanje branja in pisanja; v tem je tako neizkušeno, da zna razen redkih študentov, duhovščine, nekaterih meščanov v mestih in v grajskih pisarnah, v vsej vojvodini komaj sto oseb brati in pisati.« - Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, I. del, Ljubljana 1963, str. 169.

pobožnost,³⁸ precej »zapozneno in nepopolno« ter »omejeno na elite« pa je bilo sprejemanje idej razsvetljenstva.³⁹

Večina prebivalstva je bila torej vse prej kot razsvetljena in razumna in tudi ovčice gorečnega dušnega pastirja Petra Pavla Glavarja niso bile nikakršna izjema. Tudi med njimi je kraljevala baročna pobožnost, tudi med njimi je vladala nevednost, razni strahovi in praznoverje. Zato lahko prej trdimo, da so Glavarjevemu bobnenju o peklenskih mukah, ki čakajo pijance, prisluhnili in si o njih oblikovali svoje predstave. Nekaj povsem drugega pa je, ali je odkrit in jasen boj vrlega Glavarja zoper pijančevanje in njegov poskus navajanja ljudi k treznosti po tamkajšnjih vaseh obrodil sadove. Glede na kasnejša poročila o pitju opojnih pijač, mu je od zla pijančevanja uspelo morda odvrniti le kakšnega posameznika ali posameznico, kajti problem alkoholizma med ljudstvom še zdaleč ni pojemal, temveč se je vedno bolj širil in zaostroval.

Tudi prvi goriški nadškof Karel Mihael grof Attems, ki je v svojih pridigah najpogosteje razmišljal o življenju in smrti, o grehu in sodbi, o božji milosti in usmiljenju, se je dotaknil problema pijančevanja in drugih pregreh. Nenehno je opozarjal, da je odpoved grešnemu življenju jamstvo tostranske in onstranske sreče. Vernike je tolažil, da samo trpljenje utira pot k zveličanju. Svaril jih je pred peklenskimi skušnjavami. Pozival jih je, naj živijo, kakor se kristjanu spodobi, naj spolnjujejo božje zapovedi, ljubijo Boga in svoje bližnje, naj bodo pohlevni in čistega srca. Opozarjal jih je, da če se bodo vdajali pregreham kot so, denimo, plesi in pijančevanje, slaba družba, preklinjanje, slabe in nečiste misli, da jih bo vsemogočni Bog nagradil s pomanjkanjem vsakdanjega kruha, da bo zemlja postala nerodovitna, da jih bo zavoljo pregrehe poleg lakote prizadela še suša, toča, hudi vetrovi, vojska in kuga.⁴⁰

Življenje pijancev v blatu in lužah greha za nadškofa Attemsa torej ni bilo primerno. Žalostne duše, pregrešne ovčice, ki so podlegle nesposobni pijanosti, je skušal rešiti iz grla peklenškega volka.⁴¹ Priporočal jim je: »Trezno in pošteno živite, od samogoltno želje po pijanosti se vzdržite, da ne boste denarja, zdravja in duše izgubili. /.../ Pridno v božjo cerkev hodite, božjo besedo poslušajte, da

³⁸ O tem glej: Karl Vocelka, *Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat, Österreichische Geschichte 1699-1815*, Hg. von Herwig Wolfram, Wien 2001, str. 208-221.

³⁹ *Ibidem*, str. 235-239.

⁴⁰ Prim.: Karel Mihael Attems, *Slovenske pridige*, Za prvo objavo pripravila in s spremnimi besedili opremila Lojzka Bratuž, Trst 1993, str. 63. Pridiga: Bug usegamogozhni /Bog vsegamogozhni/.

⁴¹ *Ibidem*, str. 67. Pridiga: S' velicho shello inu lubesn /Z veliko željo in ljubeznijo/.

boste vedeli, kaj je potrebno, da se zveliča vaša duša. In bolj za duhovne kakor posvetne potrebe skrbite.«⁴²

Nadškof Attems je vernike prepričeval, da jim »vsi užitki, vse veselje in reči tega sveta na zadnjo uro ne bodo nič pomagali«. Opominjal jih je, da naj ne skrbijo toliko za časno, ampak za večno. Pijanost, skopuštvu, napuh, nečistost in druge prepovedane želje vodijo v strašne muke in trpljenje v večnem ognju brez konca.⁴³ Skratka, priporočal jim je, da naj se varujejo večnega pogubljenja zaradi pijanosti, da naj živijo čisto in bogaboječe.⁴⁴

Nadškofova velika želja je tudi bila, da bi ljudje pridno hodili k službi božji. Za mladino, otroke in tudi odrasle je ukazal, »da se naj ob nedeljah in zapovedanih praznikih obvezno popoldne opravi krščanski nauk, ki se naj zaključuje s pobožnostjo«.⁴⁵ Za razpravljanje o pijančevanju je glede te pobožnosti (kateheze) zanimivo, da je bilo »z ordinarijeve strani poudarjeno, da udeležba pri popoldanski pobožnosti v cerkvi odvrča ljudi od brezdelja in pijančevanja«.⁴⁶ V vizitacijah savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije, ki so potekale v letih 1751, 1756, 1760, 1766 in 1773, so v zvezi s pijančevanjem zabeleženi tudi posamezni ekscesni primeri, zabeležene so posamezne pritožbe laikov ali vernikov nad duhovniki. Leta 1751 so se tako verniki v Vitanju »pritožili nad kaplanom Valentinom Jekovigom (Jekovič) zaradi surovosti, ko se napije«. Podobno, vendar z bolj izbranimi besedami, so trdili tudi prebivalci Sv. Vida nad Valdekom, češ, »da župnik ni vedno trezen. /.../ Na Zavrču so se pritožili nad beneficiatom, ki je bil nagnjen k pitju in je ob tem kazal še naglo jezo nad ljudmi. Vizitator je naročil, naj bo silno previden in se vzdrži pijače, ker je vino v tem kraju zelo močno. /.../ Posebno zanimivost zbuja podatek /iz leta 1760/, da sta v Kotljah kaplana medtem, ko je župnik Tomaž Mettarnich poučeval v cerkvi verouk, pridno pila vino v zakristiji, kar je vizitator strogo prepovedal. Tudi leta 1766 je vizitator zaradi tega prestopka suspendiral dva kaplana, Andreja Dragarja in Valentina Zirerja, ki je povrh še plesal v gostilni.« Ponekod pa so se pritoževali tudi nad župnikovimi gospodinjami. Ljudem na Tinju se je tako leta 1760 gospodinja zdela premlada in tudi »preveč familiarna in vdana pijači«.⁴⁷

⁴² Ibidem, str. 81 in 83. Pridiga: Jest schem schemkai /Jaz sem semkaj/.

⁴³ Ibidem, str. 85 in 87. Pridiga: Kumei schem dochiachu /Komaj sem dočakal/.

⁴⁴ Ibidem, str. 173 in 175. Pridiga: Schrechnj stu tausand krat schrechnj /Srečni, stotisočkrat srečni/.

⁴⁵ Anton Ožinger, Cerkvene razmere v oglejskem patriarhatu sredi 18. stoletja in ustanovitev goriške nadškofije. V: Carlo M. d'Attems – Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije, Ljubljana 1991, str. 40.

⁴⁶ Ibidem, str. 30.

⁴⁷ Ibidem, str. 37.

Seveda pa so večkrat pregloboko pogledali v kozarec tudi verniki. O tem zgovorno priča podatek, da je ob vojaški konskripciji leta 1770 imel celjski okrožni glavar pomisleke o času izvedbe popisa. Menil je namreč, da naj se raje ne popisuje »ob nedeljah in praznikih /.../, ker v teh dneh pridejo ljudje iz oddaljenih cerkva domov šele zvečer in so pogosto pijani.«⁴⁸

Iz Matenje vasi v bližini Postojne pa izvira zanimiv rokopis *Pogovar od pijače inu ventočejna tega vina* iz leta 1791.⁴⁹ Gre za moralistični pogovor med gospodom župnikom in štirimi farani z izmišljenimi imeni. Župniku so prišle na uho tožbe čez kmeta Miho, gospodinjo Mico, čevljarja Lenarda in oštirja Matijo, češ, »de hiša Mathijova je enu ussakdanje ukupzbiralše teh pijancu«. Župnik je kot dober dušni pastir poprosil Boga za razsvetljenje, »koku be on svoje farmane na Duš ozraviti zamogov« in padlo mu je na misel, da bo štiri pijači vdane grešnike povabil za svoj god k sebi na kosilo, kjer se bo z njimi pogovoril. Župnik je farane prepričeval, da je pijanost greh, da tam, kjer kraljuje pijanost, je tudi hudič in da pijance (»trunčene«) čakajo peklenške muke. Čeprav je vino Božji dar, je župnik faranom priporočal samo zmerno pitje, medtem ko naj bi bilo nezumno uživanje žlahtne kapljice grešno in prepovedano.

Kmetje so se v pogovoru branili na zanimiv način. Miha je tako pristavil, da je vino »za nas kmete ena arcnija, de se pak my upijanemo, nam kmetam ni zamyrtili; my imamo slabe glave: večkrat pride luštna kompanija: inu vesella tok drugega nimamo.« Oštir Matija je k temu dodal, da mu je vzel besede iz



Triumf smrti nad grešnimi srkami.

⁴⁸ Protokol štajarske konskripcijske komisije, 11. 6. 1770. V: Anton Tantner, *Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen. Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie*, Wiener Schriften zur Geschichte der Neuzeit, Band 4, Wien 2007, str. 117.

⁴⁹ Rokopis *Pogovar od pijače inu ventočejna tega vina* je objavljen v: *Dom in svet*. Ilustrovan list za leposlovje in znanstvo, letnik X., 1897, na platnicah št. 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 (skupaj 18 strani).

ust, saj naj bi bilo kmečko življenje bolj pusto kot življenje puščavnika, če »en gmein (preprost, op.a.) človek še per vin' nabo vessella imov«.⁵⁰

Tudi župnik se je strinjal, da je vino »ena arcnija« in ustvarjeno za vesele duše in srca, toda samo če se zmerno pije. Nezumno pitje pa vino iz »ene arcnije spreobrne v strup«, pijanec (»trunčeni človek«) pa naj bi bil še strašnejši od človeka, ki je obseden s hudičem: »Kmalu je viditi rodeč koker purmann, kmalu nastopy ena mertvaška farba nad nim; zdei se zavalj on kiekej v luža, zdei se prekucne sem na kamne, zdei ceba z nogam, zdei maha z rokam; večkrat on iz gerla spuša eno zderto štimo, koker eniga zabodeniga volla, večkrat tešy on iz uste ene sparjene vinske penne; nanagelma začne on preobračati ocy, koker lešerbe, inu mu taiste v čassu tudi usse dergač kažejo toku, de on stolle vidy za Ottroke, voknu za Urata, gnoj za postla; /.../ je en tyrann svoje duše, je en trynog svojga trupla, je med divjo Zverino ta ner nagnusneiši pošast, inu Spaka. /.../ Ah! Kulkain bulši je en Osu pred tem trunčenmi inu pijancami, kulkain imenitniši en pes; usse divje Zverine zagvišnu, kader lete pijejo ali jedo, nigdar več, koker potrebujejo naužijejo, aku lih taužent Ludji be njih k pijači ali k jedi sililo.«⁵¹

Preprosti Miha je gospoda župnika povprašal, zakaj se potem lahko upijanjajo tudi nekateri učeni gospodje, če je pijanost takšen greh. Župnik ga je podučil, da je nezumno pitje pregreha vseh ljudi. Grešna pijanost pa je nato vzbudila tudi radovednost trdoglavega Lenarda, ki se je pogumno pohvalil, da od jutra do večera poseda v Matijevi oštariji in ga »žlempa celi dan po mošku«, zvečer pa, če ga nezadovoljna žena le vpraša, kje da se je tako dolgo vlačil, še njo »s kneftro pregosla«. Župnik je tudi Lenarda podučil, da ravno zaradi pijančevanja ni brez smrtnega greha in da ga »požlampano« vino spremeni v ognjevitega tirana, ki pretepa nedolžne.⁵²

Nezumno pitje pa naj ne bi bilo zgolj samo na sebi grešno, temveč naj bi botrovalo še številnim drugim hudim rečem. Pijanec naj bi pozabil na sv. vero, zaničeval Boga ter pregrešno govoril o svetnikih. Pijanec naj tudi ne bi spoštoval in posvečeval nedelje in praznikov, zanemarjal naj bi krščanske dolžnosti kot so sv. maša in dobra dela, zaničeval post in spoved. Namesto božjega hrama naj bi raje izbral oštarijo, kjer naj bi njegovo srce zaradi posvetnih norčij postajalo vedno bolj ledeno. Pijanec naj bi škodil družini in gospodarstvu, škodil naj bi telesu in duši, zapadel naj bi v nečisto in zapravljivo življenje. Pijanec naj bi

⁵⁰ Ibidem, platnica 8.

⁵¹ Ibidem, platnica 9.

⁵² Ibidem.

bil tudi vsem v posmeh. Bil naj bi tarča otrok na ulicah in cestah, za katero vpijejo: »Pijana svina!«⁵³

Pogovor med župnikom in farani se nato osredotoči na oštirja Matijo, ki da se dela pravičnega, češ, da ne mami denarcev od gostov, da jih ne sili k pitju in da jim ne daje na kredo. Med živahnim pogovorom, ki bi se lahko kmalu sprevrgel v prepir, je torej župnik navrgel še nekaj besed o nevarnem stanu oštirjev. Čeprav so gostilne nastale za potrebe tujih popotnikov, naj bi se ljubezen oštirjev do bližnjega kmalu spremenila v sebično ljubezen do samega sebe in jih naredila pregrešno lakomne in goljufive. Gostilničar naj bi po župnikovih besedah grešil, kadar predrago zaračuna in nepošteno kuje dobiček, naliva manjšo mero, kot je zapovedana, meša vino z vodo ali slabšim vinom, jemlje za vino od »rokomavsarjev« ukradene reči, opravlja, podpira nečistovanje itd. Gostilničarju je župnik svetoval, naj ne goji več samo ljubezni do samega sebe, temveč naj raje živi skromno, bogaboječe, brezgrešno in dobrotljivo.⁵⁴

Na koncu pogovora je župnik svojim gostom natrosil še sredstva (mittelne), kako naj se odvadijo pijančevanja in se izogibajo popivanju. Če se hočejo rešiti večne smrti in si zagotoviti večno življenje v nebesih, naj končno spoznajo »hudobijo te pijanosti«, pridno molijo in prosijo za odpuščanje grehov. Dalje, da naj se izogibajo priložnosti za pijančevanje, da naj ne zahajajo v slabo tovarišijo, v oštarije, ki naj bi bile slabše kot razbojniške jame, saj naj bi bili ljudje zaradi nezmerne pitja oškodovani na premoženju kot tudi oropani časti, dobrega imena, zdravja in pameti, milosti Božje, večnega življenja. Čakale naj bi jih samo strašne peklenke muke in večno pogubljenje. Nazadnje župnik poudari, da se zaveda, da se pijanec težko odvadi nezmerne pitja, toda ravno »premagajne svojih nezmasneh želja k te pijači« naj bi predstavljalo »mittel«, da se zopet dokopljemo treznosti, da se spreobrnemo in poboljšamo.⁵⁵

Konec 18. stoletja pa se je nad grešnim pijančevanjem hudoval tudi Jurij Japelj, župnik in dekan pri sv. Kancijanu na Ježici. Tudi zanj je bilo pijančevanje problem, ki pomeni nesrečo za vso družino in grožnjo premoženju ter propad kmečkega gospodarstva. Med obsežnim opusom Japljevih pridig, ki se opirajo predvsem na tuje predloge, najdemo tudi moralistično pridigo *Od pianosti*. V njej ne manjka poudarkov o grešnosti pijančevanja in zaskrbljenih očitkov, da so pijanci obenem tudi razuzdani, neugnani in nečisti. Ti nesrečniki v malo

⁵³ Ibidem, platnice 10, 11, 12, 13..

⁵⁴ Ibidem, platnice 13, 14, 15.

⁵⁵ Ibidem, platnici 15, 16.

letih zapravijo svoje premoženje. S pitjem vina, piva, medice ali žganja njihovo premoženje kaj hitro steče po grlu.⁵⁶

Japelj je obsodil vladavino ostudne in preveč razširjene pijanosti. Na vprašanje: »Kaj si ti za ena pregreha?«, pa je odgovoril:

Pijanost je škodljiva pregreha, ki nastopi takrat, ko se nekdo preko mere napije vina ali druge pijače. Pijančevanje je še hujše, saj pomeni navado, da se upijanimo. Upijanimo pa se lahko na več načinov. Nekateri se upijanijo, ker ne vedo, da je vino, pivo, medica ali žganje opojna pijača. Drugi se upijanijo, če je vino zmešano ali nalašč ponarejeno, da bolj upijani. Greh ponarejanja vina Japelj naprti tovarnikom, gostilničarjem in oštirjem, nato pa doda, da se tretji lahko upijanijo tudi nenamerno, a tudi taki zelo grešijo, saj mora vsak dober kristjan paziti, kaj dela. Četrty grešijo s pijanostjo, ko opazijo, da preveč pijejo, pa vendar ne nehajo piti, ali zato, da bi se s tem prikupili drugim, ali ker se bojijo, da bi se iz njih norčevali, če ne bi pili. Smrtno pa grešijo tisti, ki ga prekomerno lokajo. To je peta skupina pivskih bratcev, ki pijejo nalašč zato, da bi se upijanili. Njihov greh je najtežji in najgrši med vsemi grehi pijanosti.⁵⁷

Neizprosni Japelj pokaže s prstom na tiste, ki prenesejo ogromne količine vina. A tudi taki, ki od jutra do večera praznijo cele bokale in se pri tem ne opijejo, smrtno grešijo in žalijo Boga kakor drugi pijanci, »kateri se prav hudo vcehajo, zato ker oni čez vsa maso inu pamet ravnajo«. ⁵⁸ Japelj se tudi sprašuje, kako velika mora biti pijanost, da postane smrtni greh. Čeprav pijanci pravijo, da ga pijejo, ne da bi jih pekla vest in da je pijančevanje smrtni greh šele takrat, kadar nekdo popolnoma izgubi pamet, ali da je nadelan kot živina, »ali taku, de to popitu spet od sebe da«. Toda Japelj jim odgovarja, da cerkveni učenjaki ne mislijo tako in da učijo, »de se ta čas smertnu greši, kadar eden toliku spiije, de pametni ludje celu za preveč derže, ali kadar se en tak per eni piachi zlu spremeni, postavim: de se mu jezik zavaluje, de kolne (kalne?) oči dobi, ali de se opoteka, če tudi ne pade; ali če on več govori, kakor sicer, ali se smeja, ali poje, z eno besedo, kadar je po pijači vse drugači všafan, kakor drugekrat.« Skratka. Cerkvni učenjaki menijo, »de, če se eden le pet ali šestkrat čez lejtü vpiani, taku se more vže za eniga navajeniga pianca deržati, inu de se on na spovedi ne sme od svojih grehov odvezati«. ⁵⁹

⁵⁶ Jurij Japelj, Pridige za vse nedele skuzi lejtü, II. del, Ljubljana 1794, str. 78-79.

⁵⁷ Ibidem, str. 80-81.

⁵⁸ Ibidem, str. 82.

⁵⁹ Ibidem, str. 82-84.

Pijanci so hujši kot živina. Pijanost in še mnogo bolj pijančevanje oslepi človeško pamet in odreveni srce. Zapelje te v največje pregrehe, v nepokornost in trdovratnost in končno v večno pogubljenje. Pijanost škoduje tudi telesu, saj povzroča nevarne in grozljive bolezni (jetika, vodenica, trganje po udih, oslabitev udov, hiranje celega telesa) in prezgodnjo smrt. Požrešnost in pijanost namreč umori več ljudi kakor sovražnikov meč. Pijanost zapravi premoženje in spravlja ljudi na beraško palico. Pijanec je naenkrat ubog na duši in telesu, oropan začasne in večne dobrote. Pijanec ni deležen milosti, zveličanja in sreče.⁶⁰



Pijance so pogosto enačili z živalmi.

Pijanost spremeni človeško srce v živalsko, saj je pijanec pripravljen marsikaj narediti, kar treznemu ne bi prišlo na misel. Pijanec je pripravljen krivo priseči, krivo pričati, izdati prijatelja, če ga le dobro napojimo. Pijanec brezvestno krade, prešuštvuje, brez vzroka ubije. Pijanec preklinja svetnike, prečisto devico Marijo in samega Boga, ter postane hujši od peklenščkov. Pijanost torej prinese mnogo hudega in ško-

de. V oštarijah vladajo kreg in prepir, preklinjanje in pretepanje, dostikrat tudi ubijanje. Japelj se zato sprašuje: »Kaj je en pian človek? Kaj ima on za eno podobo?« In odgovarja: »Ali ni dostikrat bol nagnusen, kakor en prešič, kateri se v mlaki vala?«⁶¹

Pronicljivi Japelj nadaljuje, da o pijancih ni dobrega mnenja, da jih nihče ne mara, saj so neuporabni za poštena opravila. Pošteni ljudje jih le težko prenašajo. Uboge in usmiljenja vredne žene, otroci in posli morajo živeti v strahu, saj gospodar – pijanec ob prihodu domov »večkrat hujši riove, kakor en lev, inu besede govori, de enimu lasje po konci stopijo«. Pred njim morajo večkrat bežati kakor pred divjo zverjo. Na tem mestu Japljevo udrihanje po pijancih doseže višek, ko pribije: »Jest bi vže rajši v gojzdih med levi inu medvedmi, kakor per enimu takimu pianzu prebival. /.../ On ni več človek, on je živina, inu hujši kakor živina: ku bi eniga takiga dostikrat živina ne varuvala, bi on vekši dejl na svojih potih eno strašno smert sturil.«⁶²

⁶⁰ Ibidem, str. 84-85 in 88.

⁶¹ Ibidem, str. 86-87.

⁶² Ibidem, str. 88.

Jurij Japelj se je dobro zavedal, da je vsa pridiga pijancem zastoj, ker so ti pač sklenili, da ne bodo opustili te grde razvade, da so nesrečni pijači pripravljene podariti svoje premoženje, zdravje, poštenje, življenje, dušo in Boga. Zavedal se je, da ne bodo svoje navade nikoli opustili, »ker imamo vse premalu exemplnov, de bi se en pianec prav preobrnil«. Kljub temu pa ni obupal nad njihovim poboljšanjem. Pijance je pozval, naj se zamislijo in prenehajo z neizmernim popivanjem, da naj se usmilijo svoje uboge duše. Rotil jih je, da naj ne dopustijo, da bi bila Kristusova kri in trpljenje izgubljena nad njimi.⁶³

Na problem pijančevanja pa je Japelj opozoril tudi v nekaterih drugih pridigah. Ko govori o dolžnostih staršev pri vzgoji otrok, poudarja, da morajo biti starši svojim otrokom svetel zgled, ne pa da jih skozi svoj »malopriden exempl« navadijo in naučijo, da so »svoje glave, nebogljivi, terdovratni, falš, nevošlivi, vlačugarski, pianci, inu vse, kar je takih gerdih imen. Oni gredo po tej cesti, katero ste jim vi pokazali, oni delajo to, kar so per vas vidili, oni pozabijo na vaše lepe navuke, inu gledajo na vaše zaderžanje. Oni derže oči na vas, oni vas posnemajo, oni so vam popolnema enaki.«⁶⁴ Pijani starši so torej slab zgled za svoje otroke.

Japelj tudi v pridigi *Od zakona* svari deklice, da naj se nikar ne ženijo in postanejo nesrečne, če opazijo, da se bodoči ženin vseskozi naliva z vinom, da je zagrizen kvartopirec in tako nagle jeze, da bi vse pobil. »De je en ponočni vlačugar, ena negnusna žival, kateri se po vsaki mlaki vala, de ti ne boš družiga, kakor revne ostanke njegoviga živinskiga življenja dobila, de bo ta sad njegove hudobie tebi morebiti smert pernesel.«⁶⁵

Zavoljo tega, ker je mož v marsikaterem zakonu vse zapil, je pogosto prihajalo do prepиров. Če se je torej vnel ogenj v strehi, je previdni Japelj – najbrž tudi zaradi nasilja v družini – ženi svetoval, da naj se z zapravljivim možem raje pogovori šele potem, ko bo trezen. Ženi svetuje, da naj bo potrpežljiva in da naj raje počaka, da pijani mož, ki je »zdaj ena živina, /.../ spet človek rata.« Žena naj bo raje pametna in naj ne sili v moža, sicer bo kriva (uržoh) za ves »kreg inu vpitje« v hiši, ker bo razjezila moža. Zato naj ga raje, kadar pride domov pijan, ne sprejme z grenkimi besedami, temveč naj ga, kadar je »togoten kakor en lev«, potolaži. Če jo okrega, naj mu ponižno »odgovori s krotkostjo«. Sicer pa Japelj poziva oba zakonca, naj v takih primerih raje molčita, da ne bo prišlo do prepira v hiši.⁶⁶

⁶³ Ibidem, str. 92.

⁶⁴ Jurij Japelj, *Pridige za vse nedele skuzi lejtju*, I. del, Ljubljana 1794, str. 80.

⁶⁵ Ibidem, str. 87.

⁶⁶ Ibidem, str. 100.

Tudi pridiga *Od sovražnikov našiga izveličanja, inu od viže, kaku imamo teiste premagati* vsebuje pozive k treznosti in lepemu vedenju. Da ne bi grešili, se moramo izogibati slabe družbe, poudarja Japelj. Takšni malopridni in hudi prijatelji namreč nimajo vere, ne marajo za Boga, za svetnike, za Cerkev in njene zapovedi. Takšni tovariši se delajo norca iz kreposti, se posmehujejo mašnikom in jim zanje ni nič mar. Neprestano jih opravljajo in ljudi odvrčajo od božje službe.⁶⁷ Slabo družbo, ki raje zahaja v gostilno kot pa v cerkev, Japelj označi takole: »Enu hudu tovarštvu imenujem jest taistiga igravca, taistiga mojstra v pijači, kateri se vsimu opominovanju posmehuje: bodi ti trezen, inu lepiga zaderžanja, kakor hočeš, on te bo skazil, on te bo od tvojih opravil proč odvernili, ti boš cajt zgubil, ti boš celi dan, tudi celo noč v oštariji per bokali, ali per igri dopernesel; on te bo vsaj od popoldanje božje službe, morebiti tudi od jutranje proč deržal, inu tvoj konec bo le ta: skuzi tvoje zapravlanje bo prišlu vboštvu, inu nadloga v tvojo hišo: ti boš en špot /sramota/ cele soseske, inu eno pohujšanje cele fare.«⁶⁸

⁶⁷ Prim.: ibidem, str. 124-125.

⁶⁸ Ibidem, str. 126.

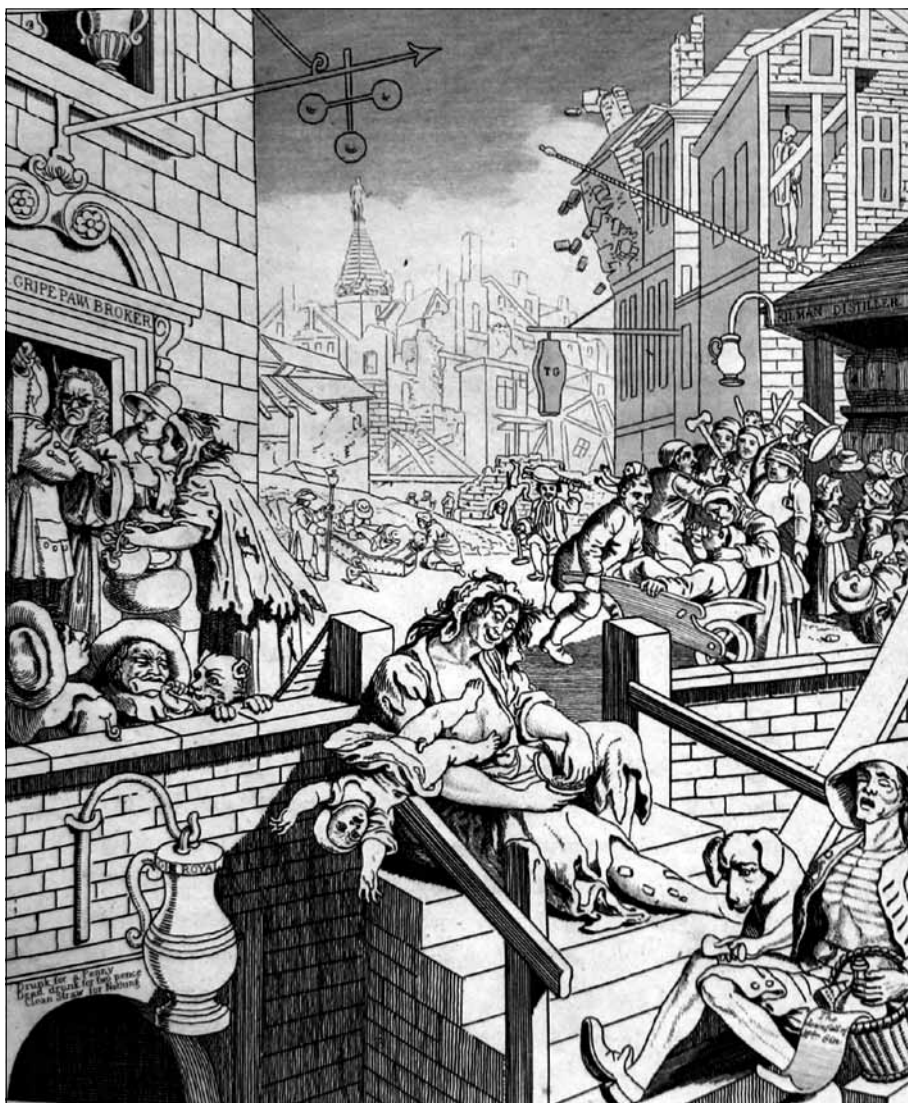
PRVI DISKURZ O NEZADRŽNEM POHODU STRUPENEGA DEMONA

Že Jurij Japelj (1744–1807) je bičal grešno in bedno živinsko življenje pijancev in poudaril, da pijanost spremeni človeško srce v živalsko. Spomnimo, da se je spraševal: »Ali ni /pijanec/ dostikrat bol nagnusen, kakor en prešič, kateri se v mlaki vala?« Pijanec naj bi bil torej hujši kot živina. Tudi Japljev sodobnik, nemški pisatelj in prirodoslovec Georg Christoph Lichtenberg (1742–1799), ki se je med drugim proslavil z izčrpnimi in natančnimi komentarji bakrorezov satiričnega in družbenokritičnega angleškega grafika in slikarja Williama Hogartha (1697–1764), je ob pronicljivem opazovanju angleških razmer menil, da alkoholizem, zlasti pa žganjepitje, vodi v nravno poživinjenost. Angleški trg je bil namreč že v 18. stoletju dobesedno poplavljen z džinom. V Londonu so npr. leta 1736 našteji kar 7044 prodajaln irskega brinjevca, na odraslega Londončana pa naj bi letno prišlo ok. 63 litrov džina.⁶⁹ Za razliko od dobrega počutja, ki ga prinaša uživanje »zdravega in hranljivega piva«, so bile posledice uživanja žganja, ki jih prikazuje Hogarthov bakrorez *Gin-lane* (*Žganjarska uličica*), grozljive in smrtonosne, oziroma kot jih komentira Lichtenberg: »Prizori so strašni, skorajda gnusni. Ne samo, da jih gledamo, temveč jih vohamo.«⁷⁰ V Hogarthovih časih je bil namreč ceneni »angleški brinjevec v primerjavi s holandskim mnogo slabši in s tem tudi bolj škodljiv«. Vseprisotno uživanje džina je bilo takrat v kvartirjih revne sodrge nekaj povsem običajnega. Bilo je sestavni del vsakdanje podobe zakotnih in obubožanih ulic, kjer je grešno nalivanje z džinom vodilo v moralni propad, v popolno razčlovečenje in poživinjenost. Žganjarji in njihove prodajalnice so bili za Hogartha, kot v svojem komentarju ugotavlja Lichtenberg, pravzaprav ubijalci, na kar naj bi namigoval npr. napis na eni izmed prodajaln džina: *Kilman, Distiller* (ubijalec, žganjar). Tozadevno je, denimo, nadvse poveden še en napis na Hogarthovi umetnini: »*Pijan za en peni, mrtvo pijan za dva.*«⁷¹

⁶⁹ Zgodovinarji govorijo o prvi krizi zaradi drog v evropski zgodovini. – Daniel Furrer, Zechen und Bechern. Eine Kulturgeschichte des Trinkens und Betrinks, Darmstadt 2006, str. 125.

⁷⁰ Georg Christoph Lichtenberg's Vermischte Schriften. Dreizehnter Band. Erklärung der Hogarthischen Kupferstiche (Georg Christoph Lichtenberg's ausführliche Erklärung der Hogarthischen Kupferstiche, mit verkleinerten aber vollständigen Copien derselben von E. Rippenhausen, Neue verbesserte Ausgabe, Neunte und zehnte Lieferung), Göttingen 1853, str. 91.

⁷¹ William Hogarth's Zeichnungen. Nach den Originalen in Stahl gestochen. Mit der vollständigen Erklärung derselben von G. C. Lichtenberg. Hrsg. mit Ergänzungen und Fortsetzung derselben, nebst einer Biographie Hogarth's von Dr. Franz Kottenkamp, Zweite Abtheilung, Stuttgart 1858, str. 443-444.



William Hogarth, Žganjarska uličica (Gin-lane).

Med koncem 18. in poznim 19. stoletjem seveda ni veljalo vsako uživanje alkohola za nevarno. »Samo nezumno, brezmejno uživanje alkohola se je zdelo sodobnim opazovalcem kot preteče in nezdržljivo z zamišljenim meščanskim načinom življenja. Ta skrb zavoljo nezmernosti pride /denimo/ razločno do izraza v prvem stavku nekega Lichtenbergovega aforizma: 'Obstaja tako veliko naukov, kako pravilno pridelati vino, a nobenega nauka ni, kako ga pravilno

piti.«⁷² Lichtenberg je v omenjenih komentarjih Hogarthovih bakrorezov kar najbolj odločno ožigosal kakršnokoli obliko ekscesnega pitja, predvsem ko je okrcal bakanalije t. i. *Družbe ob punču oz. Družabno polnočno zabavo po novem okusu* (*A Midnight modern Conversation*), ko je obsodil prekomerno pitje alkohola tudi v vrstah plemstva in meščanstva in ga označil kot korak k bestialnosti in koncu človečanstva. Lichtenberg je eno najbolj znanih del Williama Hogartha označil kot »duhovito upodobitev družbe, ki se je opijanila do precejšnje stopnje poneumljenosti.« Močno opita družba naj bi ob nalivanju s punčem pozabila na svoje dostojanstvo in »se v pijanosti spustila /po lestvi/ nekaj klinov nižje proti zverinam, oziroma je dovolila zverem, da so se povzpele nekaj klinov nad njo.«⁷³ V Hogarthovi mojstrovini torej razbiramo »mnogotere učinke in različne stopnje pijanosti.«⁷⁴



William Hogarth, *Družba ob punču oz. Družabna polnočna zabava po novem okusu* (*A Midnight modern Conversation*).

⁷² Peter Becker, *Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis*, Göttingen 2002, str. 76.

⁷³ William Hogarth's Zeichnungen. Nach den Originalen in Stahl gestochen. Mit der vollständigen Erklärung derselben von G. C. Lichtenberg. Hrsg. mit Ergänzungen und Fortsetzung derselben, nebst einer Biographie Hogarth's von Dr. Franz Kottenkamp, Erste Abtheilung, Stuttgart 1857, str. 107.

⁷⁴ *Ibidem*, str. 108.



William Hogarth, Pivska ulica (Beer-Street).

Tako Hogarth kot Lichtenberg sta ostro obsodila pitje hudobnega in zlobnega žganja ter nastopila proti boleznemu omamljajočemu pitju. Še posebej sta ožigosala pijančevanje nevzgojenih in nemoralnih nižjih slojev, za katere je bila značilna prirojena »naravna surovost«. Nasproti pogubnemu žganju pa postavljata dobrodejno in hranljivo alkoholno pijačo, namreč pivo, ki je bilo zelo priljubljeno. Pivo je v nasprotju z žganjem omogočalo zadovoljno uživanje alkohola, kar nazorno pride do izraza tudi na Hogarthovi upodobitvi *Beer-Street* (*Pivska ulica*). Za razliko od grozljive atmosfere na *Žganjarski uličici*,

tukaj vlada prijetno vzdušje premožnosti in udobnega življenja. Upodobljeni pivci piva izražajo zadovoljstvo in moč.⁷⁵

Podobno izpoved lahko razbiramo tudi na znamenitem *Termometru moralnosti in telesnega zdravja* (*A Moral and Physical Thermometer*) ameriškega zdravnika in gorečega zagovornika treznosti Benjamina Rusha, ki ilustrira posledice uživanja alkohola, njegovi nazori pa so bili konec 18. stoletja poznani tudi na stari celini. Čeprav je bil Rush po izobrazbi zdravnik, je njegov termometer istovetil različne stopnje pijanosti predvsem z moralno »podivjanostjo«, alkohol je torej nastopal kot sprožilec greha. Šele v nadaljevanju so v povezavi s posameznimi stopnjami nezmernega pitja prišle na vrsto telesne in duševne bolezni, za katere pa ni bilo na voljo medicinsko zdravljenje, temveč samo kazni. Posledična prezadolženost zaradi pijančevanja, ki so si jo pijanci sami nakopali na glavo in so bili zanjo tudi sami krivi, pa se v linearno nanizanih kaznih konča na vešalih. Benjamin Rush ločuje med pivskimi navadami, ki so še združljive oz. skladne s spodobnim meščanskim življenjem, in tistimi, ki temu ne ustrezajo. Pitje vode, mleka in lahkega piva naj bi pomenilo najsrečnejše življenjske okoliščine. Če v majhnih količinah zaužijemo mošt, vino in močnejše pivo – še posebno, če jih zaužijemo med obedom – smo še vedno deležni veselja, moči in hrane. »Na tej strani meje med zmernostjo in nezmernostjo, spodobnostjo in deviantnostjo, dominira samozavestna in skromna osebnost, ki se distancira od prepadov načina življenja, iz katerih nastanejo nesproščena, /na pijačo/ 'navezana' stanja.«⁷⁶

Merska lestvica nezmernosti na Rushevem termometru se začne z uživanjem punča, ki se povezuje z brezdeljem in igralsko strastjo, konča pa se z močnim rumom in najhujšim grehom umora oz. samomora. Na merski lestvici nezmernosti se vse bolj stopnjuje pripisana moralna, psihična in socialna pokvarjenost. Človek, ki že od ranega jutra do poznega večera redno uživa žganje, naj bi bil po Rushevem mnenju ne samo povezan z vlamljanjem in umorom, temveč tudi z melanholijo, norostjo in obupom. Človek, ki je zabredel do te stopnje, naj bi posebljal tudi omenjeni Lichtenbergov izrek, da naj bi to pomenilo konec človečanstva in padec v bestialnost. »Pijanci, ki jim je prišlo pitje žganja v navado, so bili obenem negativne zrcalne podobe discipliniranih meščanov, ki so se omejili na pitje vode, mleka in lahkega piva, se držali svojih poslov in reda in se ujemali z meščanskim redom stvari. Duševnemu zdravju, sreči, ugledu in dolgemu življenju enega, so stali nasproti norost, obup, zločin in prezgodnji konec drugega.«⁷⁷

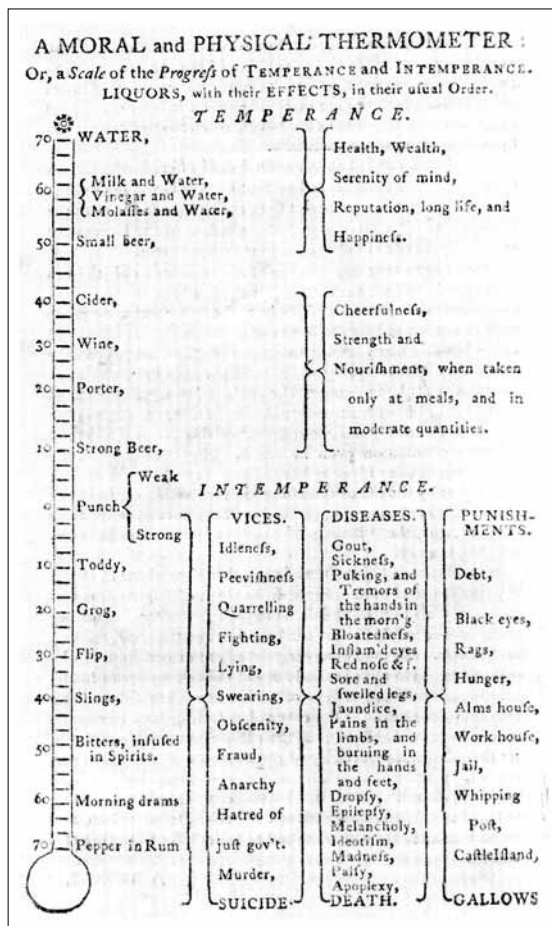
⁷⁵ Prim.: William Hogarth's Zeichnungen..., Zweite Abtheilung, str. 437-440.

⁷⁶ Becker, Verderbnis und Entartung, str. 79.

⁷⁷ Ibidem.

Z vidika zgodovine medicine naj bi v letih, ki zajemajo časovni okvir od leta 1790 do 1840, prišlo do pomembne zamenjave paradigem v medicinskem razumevanju odvisnosti od alkohola, do zamenjave »moralno vrednotenega razumevanja odvisnosti z medicinskim razumevanjem odvisnosti kot bolezni. /.../ Teorija menjave paradigem namreč razločuje moralno vrednotenje konzuma alkohola in medicinsko razumevanje pretiranega uživanja alkohola, ki se je izoblikovalo konec 18. stoletja.«⁷⁸ Kot smo videli, so novoveški avtorji vinjenost razumeli kot grešno razvado ali tudi kot greh nesprejemljivega načina življenja ter jo s tem podvrgli moralnemu vrednotenju. Vinjenost so prikazovali kot odraz demona, imela pa je posledice za telo, dušo in življenje sploh. Ljudi,

ki so prekomerno pili, so označevali kot pijance. Pijanec pa ni bil samo žrtev demona, do katerega so gojili sočutje, temveč tudi storilec, ki so mu pripisovali neuvidevnost, šibkost in sprijenost. Tudi pijanec naj bi pod vplivom idej humanizma prevzel odgovornost za svoje stanje in svoja dejanja. Človekovi samoodgovornosti se je začela pripisovati večja vrednost. »Sposobnost samokontrole so vrednotili kot zmago lastne volje, po drugi plati pa so razlagali nesposobnost omejevanja uživanja alkohola kot šibkost individualne volje.«⁷⁹



Rushev termometer moralnosti in telesnega zdravja.

⁷⁸ Julia Wolf, Auf dem Weg zu einer Ethik der Sucht. Neurowissenschaftliche Theorien zur Sucht und deren ethische Implikationen am Beispiel der Alkohol- und Heroinsucht, Dissertation, Stuttgart 2003, str. 58.

⁷⁹ Ibidem, str. 62.

Vse do srede 18. stoletja so problem alkoholizma očitno tudi v medicini tolmačili kot pregreho in nesmiselno početje, raziskovanja vzrokov za alkoholizem pa v medicinski znanosti ni bilo. Socialno in moralno vrednotenje alkoholizma se je v glavnem ujemalo z vrednotenjem v medicini. Moralna komponenta je ne nazadnje prišla do izraza tudi pri omenjenem zdravniku Benjaminu Rushu. Okoli leta 1800 pa so se družbeni pogledi na alkoholizem že spremenili in vplivali tudi na medicinski diskurz o tem problemu.

»Zdi se, da se medicinsko razpravljanje v tem času ni več ukvarjalo samo z učinki alkohola in simptomi prekomernega pitja, temveč so razpravljali tudi o vzrokih in poteku prekomernega pitja, ki je prišlo do izraza v novi podobi – kot bolezen – ter v poimenovanju alkoholnega problema kot odvisnosti.«⁸⁰ Tudi medicina je konec 18. in zlasti v 19. stoletju postajala vedno bolj pomembna. S tem ko se je institucionalizirala, si je v družbi pridobila tudi položaj avtoritete.

Čeprav naj bi se nemoralno življenje pijancev v tem času preinterpretiralo v bolezen in se je moralni problem šibke volje prikazoval kot medicinski problem, pa moralne obsodbe niso kar čez noč izginile. Niso jih kar enostavno zamenjali z opisnim razumevanjem bolezenske odvisnosti od alkohola. Še več. Uporabljeni pojmi so povsem dopuščali združevanje ali mešanje moralnih vrednotenj in medicinskih spoznanj. »Takratna medicina je normativne pojme moralnega vzorca kot so npr. krivda, šibka volja in izguba morale lahko razlagala na svoj način in jih integrirala v medicinski vzorec.«⁸¹ Lahko celo trdimo, da so modeli bolezní v zadnjih dveh stoletjih (torej vse do danes) vedno znova vsebovali moralna razvrednotenja in stigmatizacije, ki so prišle v zvezi z alkoholno odvisnostjo še posebej do izraza v teorijah o degeneraciji, ki jih bomo še obravnavali. V odnosu do odvisnikov se še vedno prepletajo moralni in medicinski pogledi in v tej zvezi igra pomembno vlogo pripisovanje krivde, torej pripisovanje (moralne) odgovornosti za bolezensko stanje med bolezenskimi vzorci odvisnosti.

V letih okrog 1800 naj bi se torej za mnoge avtorje začela t. i. zgodovina odvisnosti, ki je povezana z znanimi in priznanimi zdravniki kot so Benjamin Rush, Thomas Trotter, Christoph Wilhelm Hufeland, Carl von Brühl-Cramer, ki z današnjega vidika veljajo tudi za »pionirje modernega raziskovanja odvisnosti.«⁸² V naših krajih so imeli gotovo največ vpliva nazori in dela nemškega zdravnika in znanstvenika, očeta naravnega zdravilstva Christoha Wilhelma Hufelanda (1762–1836), ki se je v »protialkoholno zgodovino« za-

⁸⁰ Ibidem, str. 63.

⁸¹ Ibidem, str. 65.

⁸² Ibidem, str. 64.

pisal zlasti z razpravo *Ueber der Vergiftung durch Branntwein (O zastrupitvi z žganjem)*, ki je leta 1802 izšla kot posebna priloga v časniku *Berliner Intelligenz-Blatt* (št. 7 in št. 9, 8. in 11. januar 1802). Hufeland je razpravo istega leta objavil kot samozaložnik še v posebni, 20 strani obsegajoči knjižici.⁸³

Veliki zdravnik Goethejeve dobe si je postavil neminljiv spomenik s številnimi popularnimi spisi, svetovno slavo pa mu je nedvomno prineslo temeljno in zelo popularno delo *Makrobiotika ali umetnost podaljševanja človeškega življenja (Makrobiotik oder die Kunst das menschliche Leben zu verlängern)*.⁸⁴ Ta poznana in priljubljena knjiga naj bi služila kot priročnik »razumnega načina življenja« oziroma so jo označevali kot »praktično dietetiko telesa in duše«. Njeno temeljno vodilo je, da vse, kar je skrajno oz. pretirano in na kakršenkoli način škoduje človeku in njegovemu zdravju, lahko premagamo samo z zmernostjo. Zmernost naj bi bila predpostavka za dobro delovanje organizma. Hufeland ni želel s svojo knjigo samo doseči, da bi ljudje bolj zdravo in dalj časa živeli, temveč tudi, da bi se poboljšali in postali bolj moralni. »Fizično in moralno zdravje gresta po Hufelandu z roko v roki in sta zanj natančno tako povezana kot telo in duša. /.../ Med dušo in telesom obstajajo medsebojni učinki. Prava kultura zavoljo tega podaljšuje življenje in ne učinkuje samo na dušo, temveč blagodejno vpliva tudi na telesno počutje.«⁸⁵

Ko je leta 1836 znameniti zdravnik Hufeland za vedno zatisnil oči, so v dunajskem *Populäre Gesundheits-Zeitung* zapisali, da je bil velik mož, ki je »resno in pošteno deloval za zdravje človeštva«, da je imel velik vpliv na sodobnike, njegovo človekoljubje pa je botrovalo k temu, da se je ves čas trudil, »da bi določene velike in večne resnice zdravilstva postale skupne celotnemu človeštvu in da je rezultate poglobljenih raziskav zdravnikov v mnogih popularnih spisih predstavil tudi nezdravniški javnosti«. Predvsem pa si je prizadeval za

⁸³ Christoph Wilhelm Hufeland, *Über der Vergiftung durch Branntwein*, Berlin 1802.

⁸⁴ V knjigi je Christoph Wilhelm Hufeland strnil svoja predavanja v Jeni. Temu edinstvenemu delu je ob prvi izdaji leta 1794 dal naslov *Die Kunst das menschlichen Leben zu verlängern* (v naši razpravi se bomo sklicevali na drugo izdajo knjige z istim naslovom, ki je izšla 1798 na Dunaju pri založniku Josephu Georgu Öhlerju; prva izdaja je izšla leto poprej, hrani pa jo Narodni muzej). Že druga izdaja v Jeni leta 1797 pa v naslovu vsebuje makrobiotiko, saj se naslov glasi: *Makrobiotik oder die Kunst, das menschlichen Leben zu verlängern* (hrani jo NUK). Hufelandova Makrobiotika je postala bestseller 19. stoletja (prim.: Klaus Bergdolt, *Leib und Seele. Eine Kulturgeschichte des gesunden Lebens*, München 1999, str. 277) in je bila prevedena tudi v druge jezike, med drugim tudi v slovenščino: Matija Prelog, *Makrobiotika ali nauki, po katerih se more človeško življenje zdravo ohraniti in podoljšati*, Maribor 1864.

⁸⁵ Klaus Pfeifer, *Medizin der Goethezeit. Christoph Wilhelm Hufeland und die Heilkunst des 18. Jahrhunderts*, Köln / Weimar / Wien 2000, str. 96.

»moralno oplemenitenje človeškega rodu«, to je bil zanj »namen medicine kot tudi vseh drugih znanosti«. ⁸⁶

V tem kontekstu se je zavzemal tudi za zmerno uživanje alkoholnih pijač. Hufeland je bil privrženec vitalizma in eden najpomembnejših nemških zastopnikov pojmovanja alkoholizma kot bolezni. Vitalizem je razlagal življenjske pojave s posebno življenjsko silo (življenjskim tokom). Opiral se je na življenjsko silo in njene delne moči, za katere so menili, da naj bi povzročale vse življenjske procese. Bolezen pa naj bi po Hufelandu predstavljala prizadetost življenjske sile z bolezenskimi dražljaji. ⁸⁷

Že v *Makrobiotiki* je skušal dokazati, da je podaljšanje življenja možno na štiri načine:

1. S povečevanjem same življenjske sile.
2. Z utrjevanjem organov.
3. Z zmanjševanjem življenjske porabe.
4. Z olajšanjem in izpopolnitvijo restavriranja izgubljenih moči.

Pod točko 3. je poudaril zmernost življenjske porabe, kar naj bi prispevalo k temu, da ne bi prišlo do prehitrega izčrpanja življenjskih moči in organov. »Celotno življenjsko delovanje je dogajanje, izkazovanje življenjske moči in posledično neizogibno povezano s porabo in izčrpavanjem te moči. To se ne dogaja samo pri samovoljnih temveč tudi pri nesamovoljnih delovanjih, ne samo pri zunanjih temveč tudi pri notranjih življenjskih potrebah, kajti te se bodo vzdrževale tudi s stalnim vzdraženjem in odzivanjem organizma na določene dražljaje. Z obojim ne smemo pretiravati, če želimo ohraniti svoj telesni ustroj« ⁸⁸ in si s tem podaljševati življenje. Med premočnimi dražili, ki delujejo na nas, je odsvetoval tudi škodljivo prekomerno pitje vina in žganja. ⁸⁹

Zapisal je tudi, da nezmernost v hrani in pijači lahko usodno učinkuje na skrajšanje življenja. Med pomembne sovražnike našega zdravja in življenja sodi zlasti žganje, pa naj se imenuje kakorkoli že, s svojimi učinki krajša naše življenje. »Človek, ki pije žganje, pije tekoči ogenj; žganje pospešuje naglo hiranje življenja na strašen način in naredi življenje dejansko v proces izgorevanja.

⁸⁶ Populäre Gesundheits-Zeitung, 31. 10. 1836.

⁸⁷ Wolf, Auf dem Weg zu einer Ethik der Sucht, str. 67.

⁸⁸ Christoph Wilhelm Hufeland, Die Kunst das menschlichen Leben zu verlängern, I. Theoretischer Theil, Wien 1798, str. 150.

⁸⁹ Ibidem, str. 151.

Dovolj je, če omenimo, da je bil pri divjih narodih trenutek uvajanja žganja vedno datum skrajšanega trajanja njihovega življenja.«⁹⁰

Hufeland je poudaril, da je »najboljša pijača voda, ki je navadno tako zaničevana in jo imajo nekateri celo za škodljivo pijačo. Nimam nobenih pomislekov, da je ne bi razglasil za glavno sredstvo za podaljševanje življenja. /.../ Pomembno je, da je sveža.«⁹¹ Pivo kot pijačo je v zmernih količinah priporočal v okoljih, kjer nimajo dobre vode. Vendar mora biti dobro proizvedeno in uležano. Slavni zdravnik je menil, da tudi vino ni živilo. »Vino razveseljuje človeško srce, vendar nikakor ni nujno za dolgo življenje, kajti tisti, ki ga niso pili, so se najbolj postarali.« Vino, če ga pijemo prepogosto in v prevelikih količinah, lahko postane »sredstvo, ki zelo skrajša življenje. Da nam vino ne bi škodovalo in da bi postalo prijatelj življenja, ga ne smemo piti vsak dan in nikoli prekomerno in čim mlajši smo, toliko manj ga lahko pijemo.«⁹²

Eden najvidnejših in največjih zdravnikov, ki so delovali na prelomu 18. in 19. stoletja, se je s svojim pisanjem obračal tudi na širšo javnost, zlasti v primeru, ko je šlo za probleme, ki jih ni bilo mogoče samo zdravniško zdraviti, temveč so potrebovali tudi razumevanje in osveščenost med prebivalstvom.⁹³ V svojih popularnih spisih se je neumorno posvečal vprašanjem socialne higiene in zatiranja kužnih bolezni kot tudi zdravstveni vzgoji. Prizadeval si je za razširjanje novih spoznanj medicine. Večkrat je tako nastopil tudi proti alkoholizmu, najglasneje pa v zgoraj omenjenem članku /oz. knjižici/ *O zastrupitvi z žganjem* iz leta 1802.

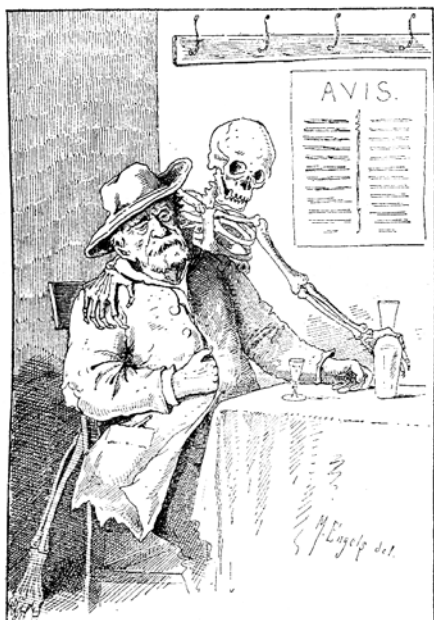
Hufeland se je čutil dolžnega, da opozori »na kugo, ki še vedno nemoteno in žal večinoma nespoznana strašno pustoši med nami, ki se skrivaj vedno bolj širi in je pač zato toliko strašnejša, ker je ljudje nimajo za bolezen. Žganjarska kužna bolezen ali zastrupitev z žganjem je kuga, o kateri govorim. Opozorjamo na opij, beladono, svinec itd. in se jim izogibamo, toda žganju, katerega uničujoči učinki niso nič manjši od omenjenih strupov, smo dali domovinsko pravico in mu dovolimo, da uničuje najlepše cvetove generacije. Otroci in starci, moški in ženske, višji in nižji stanovi se prepuščajo temu zapeljivemu uživanju in popolnoma sem prepričan, da človeštvo še nikoli ni bolehalo za

⁹⁰ Ibidem, II. Praktischer Theil, str. 25.

⁹¹ Ibidem, str. 123. Po Hufelandu se je zgledoval tudi Anton Martin Slomšek. Tudi zanj je voda najbolj priporočljiva in zdrava pijača. Mrzlo vodo je poleg Slomška označil za najbolj zdravo pijačo tudi njegov sodobnik Karl Robida, saj kdor pije mrzlo vodo, »si je dolgega in veselega življenja svest«. – Robida, Domači zdravnik v navadnih boleznih človeka, str. 8-9, 20.

⁹² Hufeland, Die Kunst das menschlichen Leben zu verlängern, II. Praktischer Theil, str. 125.

⁹³ Pfeifer, Medizin der Goethezeit, str. 169.



*Pohod strupenega žganja je skrbel
zdravnike 19. stoletja.*

tako nevarno in splošno boleznijo kot je pričujoča žganjarska kuga.«⁹⁴

Hufelandovo svarjenje pred žganjarsko kugo, ki je razsajala med »žejnimi Nemci«, je na precej neobičajen način poseglo v takratno diskusijo o prekomernem pitju, saj se njegove predstave in opisi drastično razlikujejo od »prevladujočih hvalnic Nemcev o njihovem dobrodušnem popivanju«.⁹⁵ Slavni zdravnik je bil seveda vse kaj drugega kot zgolj moralist. Bil je v prvi vrsti zdravnik in v skrbi za izboljšanje ljudskega zdravja je v primerjavi z mnogimi sodobniki neprizanesljivo navajal možne posledice masovnega uživanja žganja: »Vidim otroke v zibelkah, ki so bili že pred rojstvom okuženi /z žganjem/, srečne zakone in družine, ki so bile samo zaradi tega sovražnika

človeštva uničene in tako moralno kot fizično pahnjene v nesrečo; vidim nešteto ljudi, ki so v cvetu svojih let neozdravljivo zboleli zaradi žganja in postali breme tako sebi kot državi. Da, vidim cele vasi in področja, ki so bila opustošena in uničena, ko so se okužila s to kugo.«⁹⁶

V razpravi je poudaril, da se hudo razširjeno pitje žganja preveč podcenjuje in kar je še huje, da naj bi se mu dajalo celo potuho s strani nekaterih zdravnikov, ki so se opirali na Brownovo teorijo dražljajev, čeprav takrat vplivnega Browna posebej ni omenil. »Žal moram odkrito povedati, da se celo zdravniki, ki so zaslepljeni s sijajem napačnega nauka, ne zmenijo za škodljive učinke žganja ter ga preveč darežljivo priporočajo tako zdravim kot bolnim in s tem nemalo prispevajo k veliki razširjenosti te kuge.«⁹⁷

⁹⁴ Hufeland, Über der Vergiftung durch Branntwein, str. 3-4.

⁹⁵ Hübner, Trink, Brüderlein, trink, str. 114.

⁹⁶ Hufeland, Über der Vergiftung durch Branntwein, str. 4.

⁹⁷ Ibidem, str. 4-5. Hufeland, ki se je sicer strinjal, da je žganje v določenih izjemnih primerih lahko tudi zdravilo (vendar samo v od zdravnika predpisanih količinah), je svojo kritično ost uperil zlasti proti privržencema teorije bravnizma Melchiorju Adamu Weikardu, zdravniku in ravnatelju medicinske ustanove v Fuldi in Andreasu Röschlaubu, profesorju medicine v Bambergu. – Glej: Pfeifer, Medizin der Goethezeit, str. 172-173. Tudi ljubljanski zdravnik Lipič v svoji Dipsobiostatiki zelo kritično omenja škotskega zdravnika Johna

Na alkohol v obliki zelo koncentriranega žganja je makrobiotik Hufeland gledal kot na strup, ki okuži človeka in tako postane njegova žrtev. Žganjepitje je primerjal z zasvojenostjo z drugimi drogami, ki jih srečamo v času velikega Goetheja, npr. z opijem. Žganje naj bi bilo podobno kot opij, beladona, lovorikovec itd. narkotičen strup, ki »deluje predvsem na živce, možgane in čutila, povzroča omamo, spanec, manije, konvulzije in ubija zaradi kapi (Schlagfluß) in ohromelosti (Lähmung).«⁹⁸

Žganje naj bi delovalo podobno kot opij. V manjših količinah naj bi vzbujalo veselje in povečalo živahnost. V večjih količinah naj bi »povzročilo omamljenost, zmedene misli, manijo, ohromelost jezika in zunanjih mišic (ker, kaj pri opitosti z žganjem opazimo drugega, kot jecljanje jezika, nezmožnost, da bi stali ali hodili in padanje na tla) in dremavico. V še večjih količinah pa naj bi ubijalo zaradi kapi.«⁹⁹

V nadaljevanju je Hufeland slikovito opisal škodljive posledice nebrzdane žganjepitja na telo, duha in živce. Uživanje žganja naj bi odločilno prispevalo k skrajšanju življenja. Botrovalo naj bi k postopnemu slabenju živcev, čutil in duševnih moči. Predvsem naj bi trpela prebava. Ljudje naj bi zaradi žganja postali žrtve kapi, dovzetni naj bi bili za bolezni prsnega koša. Tudi vodenica naj bi bila »značilna in običajna posledica zastrupitve z žganjem«. ¹⁰⁰ Poleg tega, naj bi žganje povzročalo kožne bolezni, kot so razni ognjoki, lišaji, srbečica ali pa t.i. pijanski obraz značilne bakrene barve (Kupfer).¹⁰¹ Hufeland je poznal tudi že tresenje telesa pri pijanski blaznosti (delirium tremens).

Browna (1735–1788), ki je zastopal teorijo o vzdražljivosti organizma in njenem vplivu na zdravje oz. bolezen, ko pravi: »Težko je razumeti, kako je, potem ko je ta izjemni mož patološke anatomije /mišljen je nesmrtni Giovanni Battista Morgagni (1682 – 1771)/ z nožem že jasno razkril posledice alkoholizma, Brown zlorabo alkohola celo s podpisom označil za zdravilni postopek!« (Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike, str. 250; nemški original, str. 148) John Brown je za zdravljenje obolenj uporabljal npr. tudi alkohol kot dražilo. Tako alkohol kot opij sta v njegovih terapevtskih metodah zavoljo svoje poživiljajoče substance veljala za zdravilo. Teorija bravnizma je naletela na mnoge kritike. Poleg slavni protialkoholnih borcev kot sta bila Hufeland in Trotter je torej bravnizmu očitno zelo nasprotoval tudi Lipič, ki poleg tega omenja teorijo bravnizma v svojem delu: Fran Viljem Lipič, Topografija c. kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike. Prevedla Marjeta Oblak, uredila in spremene študije h knjigi napisala Zvonka Zupanič Slavec, Ljubljana 2003, str. 180.

⁹⁸ Hufeland, Über der Vergiftung durch Branntwein, str. 5-6.

⁹⁹ Ibidem, str. 6.

¹⁰⁰ Ibidem, str. 10.

¹⁰¹ Ibidem, str. 11.

Žganje je bilo torej zanj »kotišče bolezni«, ki »kot zunanji iritator moti življenjsko silo človeka. Predvsem je menil, da je žganje zahrbtnen strup, ki vodi k otopitvi in izrojenosti duše, ki je bila za Hufelanda najplemenitejši in najlepši del človeka.«¹⁰² V svojem protialkoholnem spisu pravi: »Kar pa je za ta strup še posebno značilno in za vsakega človeka z občutkom in vestjo predvsem strašljivo, je še posebna otopelost in ubitost duše; najprej izgubi vso moč in energijo, ves smisel za veličino, plemenitost in lepoto, bistrumnost in moč presoje. Edina stvar, ki dušo na svetu še zanima in kar jo še za nekaj časa prebudi iz dremeža in sproži njeno delovanje je žganje. Brez njega je takšen človek samo rastlina ali kvečjemu žival, ki ne more spraviti skupaj nobene pametne misli. Ne poznam nič drugega, kar naj bi lahko na človeka tako močno preneslo značaj surovosti, brezčutnosti in brutalnosti, kot je to v primeru te zastrupitve. In kakšna pregreha, kakšno prekletstvo počiva v takšnem človeku, ki na ta način uničuje najlepše cvetove svoje narave, božje iskricice v sebi. – On je samomorilec, saj je ubil tisto, kar ga dela človeka.«¹⁰³

Podobnih misli je bil Hufeland tudi v svojih kasnejših spisih. Čez tri desetletja ga ljubljanski mestni fizik Fran Viljem Lipič v svojem delu *Osnovne značilnosti dipsobiostatike* npr. takole citira: »Če taki nesrečneži zbolijo, jih je redko mogoče rešiti, ker njihovo telo, ki je navajeno na tako močno draženje, ni več občutljivo za noben drug dražljaj. In prav tako je tudi na moralnem področju. Taka duša nima več smisla ne za čast in sramoto, ne za veliko, lepo in dobro, temveč samo še za eno samcato stvar – za žganje.«¹⁰⁴

Vplivni zdravnik Hufeland sicer ni opravil analize vzrokov za popivanje, v zadostni meri pa je pokazal, da žganje, če ga pijemo vsak dan, učinkuje na nas kot strup. Menil je, da obstajajo različne stopnje zastrupitve. Prva stopnja je tista, ko se človek že toliko navadi na žganje, da brez njega ne more več živeti in da šele z zaužitim žganjem v nasprotju z zdravim človekom, ki ima to po naravi, postane vesel in dejaven. Ta stopnja, ko imamo žganje še za najboljšega prijatelja in ko se imamo še za čile in zdrave, pomeni žal že začetek zastrupitve, začetek bolezenske odvisnosti. Pri drugi, še hujši stopnji odvisnosti se pojavijo že hujše težave s prebavo. Šele zaradi njih se človek zave, da je bolan. Vendar je takrat pogosto že prepozno in če se mu ne pomaga odpraviti težave, zlo preide

¹⁰² Wolf, Auf dem Weg zu einer Ethik der Sucht, str. 68.

¹⁰³ Hufeland, Über der Vergiftung durch Branntwein, str. 11-12.

¹⁰⁴ Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike, str. 183, nemški original str. 42-43. K temu še pripomnimo, da je Lipič poznal tudi Hufelandov časopis (Hufelands Journal der practischen Heilkunde), iz katerega je črpal ideje in ga tudi citiral na str. 236, nemški original, str. 126.

v tretjo stopnjo, ki jo zaznamujejo hude motnje prebave, oteklina in novotvorbe ter drugi nevarni slučajji.¹⁰⁵

Zanimive so tudi Hufelandove zamisli, kako bi vsaj omejili, če že ne popolnoma izkoreninili strupeno žganjarsko kugo. Da bi tej nesreči stopil na rep, je najprej predlagal, »da obvarujemo pred žalostno razvado še nepokvarjene, še posebno otroke in mladino. Za starše, vzgojitelje in pridigarje naj bo sveta dolžnost, da s svojim zgledom in resnim opozorilom delujejo proti nevarnosti žganjepitja, da se o tem splošno govori in da to nezmernost že ob prvi učni uri predstavijo ne samo kot škodljivo razvado, temveč tudi kot spozabo in velik greh.«¹⁰⁶

V nadaljevanju pravi, da je za tiste, ki so že zabredli v žganjarsko suženjstvo ter postali alkoholni bolniki, težko najti dober nasvet, kako naj se rešijo zasvojenosti z ognjeno vodo. Tistim, ki žganja še ne pijejo dolgo in v velikih količinah, je svetoval, da naj se enkrat za vselej odpovejo temu strupu. Če ne gre drugače, pa naj močno alkoholno pijačo raje nadomestijo z blažjim vinom ali pivom: »Človek lahko, da bi vendarle imel nekakšen nadomestek, namesto žganja popije dober kozarec vina ali pivo. Sploh bi bilo zelo zaželeno, da bi pivo, ki je pri naših prednikih nadomeščalo vino in žganje in ki je resnično hranljiva, krepčilna in zdravilna pijača, ponovno pridobilo svoje stare pravice, ker sedaj na žalost vse kaže, da ga vedno bolj izpodriva pogubno žganje.«¹⁰⁷

Hufeland je nato priporočal posebno metodo zdravljenja vsem tistim, ki že dolgo in mnogo pijejo. Svetoval jim je, da naj vsakodnevno šilce žganja postopoma redčijo z dodajanjem kapljic pečatnega voska, ki naj nadomestijo kapljice žganja. Dnevno količino alkohola naj tako polagoma zmanjšajo, da bi se na ta način odvadili od pitja.¹⁰⁸

In končno. Da bi želodec ponovno pridobil na izgubljeni moči ter da bi na blagodejen način nadomestili manjkajoče vzdraženje, je slavni makrobiotik hudim žganjepivcem svetoval, da so zanje najbolj prikladna grenka sredstva z ingverjem in dodal recepturo naslednjega zvarka: »Vzamemo npr. en lot drobno narezanega rmana in pol lota ingverja ter vse to vsak večer prelijemo z dvema skodelicama vrele vode. To pijemo zjutraj in zvečer, polovico od tega hladno.«¹⁰⁹

¹⁰⁵ Prim.: Hufeland, Über der Vergiftung durch Branntwein, str. 16-17.

¹⁰⁶ Ibidem, str. 17-18.

¹⁰⁷ Ibidem, str. 19.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Ibidem, str. 20.

DRUGI DISKURZ O NEZADRŽNEM POHODU STRUPENEGA DEMONA

Hufelandov spis proti žganjarski kugi kaže, da se je ta nadloga na prelomu 18. in 19. stoletja začela nezadržno širiti tudi po evropski celini. Alkohol je torej kot pošasten jezdec apokalipse privihral v 19. stoletje. Postal je »droga« dolgega stoletja meščanstva.¹¹⁰

Droga par excellence je seveda postal tudi v naših deželah. Postal je strupeni »odganjalec skrbi« (Sorgenbrecher), satanov napoj, demon in poživilo, čigar potrošnja se je vse bolj opazno širila med ljudstvom. Alkoholizem se je kmalu sprevrigel v perečo socialno bolezen, saj je uživanje alkoholnih pijač v dolgem stoletju meščanstva strahovito naraščalo, v alpskih deželah pa je bilo zastrašujoče zlasti vse večje uživanje žganja.¹¹¹ Toda čeprav je žganje /za razliko od piva in vina/ bilo že v predmarčni dobi na slabem glasu kot strup, kot strupeni demon, se ga je veliko popilo, saj je bilo učinkovito sredstvo za odganjanje skrbi. Pili so ga pač zato, da bi vsaj za trenutek lahko pozabili na resničnost.¹¹²

Žganje je torej v 19. stoletju prevzelo funkcijo demona in hkrati za vse tegobe krivega »grešnega kozla«, ki se je tudi kot »trda droga« ločevalo od »mehkejšega« vina ali piva.¹¹³ Pred tem je žganje, in sicer že od srednjega veka naprej, slovelo kot izredno zdravilno sredstvo, torej kot »dobra stvaritev Boga«. V 16. stoletju se je začelo uveljavljati tudi kot pijača, v 17. stoletju pa je bilo vedno bolj priljubljeno, seveda med aristokracijo. Praviloma pa je bilo žganje vse do 18. stoletja praznična in nevsakdanja pijača. V poznem 18. in zgodnjem 19. stoletju pa so bile žganjarne že uveljavljene, zlasti v hribovitih in nevinorodnih predelih. Na Koroškem npr. že v poznem 18. stoletju zlasti zaradi uživanja žganja naletimo na poročila o pijanosti.¹¹⁴

¹¹⁰ Prim.: Alkohol – die Droge des Jahrhunderts, v: Chronik des 19. Jahrhunderts, Hrsg. Imanuel Geiss, Chronik Verlag, München 1996, str. 698.

¹¹¹ Prim.: Ivan Robida, Alkohol und Irresein, Sonderabdruck aus der Laibacher Zeitung, Laibach 1899, str. 3-4.

¹¹² Prim.: Sandgruber, Die Anfänge der Konsumgesellschaft, str. 191; Sandgruber, Bittersüße Genüsse, str. 19 in 28; Wolfgang Kaschuba, Lebenswelt und Kultur der unterbürgerlichen Schichten im 19. und 20. Jahrhundert, München 1990, str. 107.

¹¹³ Prim.: Becker, Verderbnis und Entartung, str. 81.

¹¹⁴ Prim.: Sandgruber, Die Anfänge der Konsumgesellschaft, str. 190. V osrednjem delu Koroške je bilo npr. v hišah na podeželju razširjeno petje t. i. »pesmi svetih treh kraljev«. Potem ko so se kmetje naveličali petja, je gospodinja dala na praznično mizo polno skledo mesa, žganje, pivo ali pa vsaj mošt, da so njihove oči kar žarele. – Glej: Franz Sartori, Neueste Reise durch Oesterreich ob und unter der Ens, Salzburg, Berchtesgaden, Kärnthen, und Steyermark, in statistischer, geographischer, naturhistorischer, ökonomischer, geschichtlicher, und pittoresker Hinsicht unternommen von Dr. Franz Sartori, Mitglied mehrerer

Toda še na začetku 19. stoletja so bile količine popitega žganja sorazmerno nizke. Šele krompir in ceneno proizvedeno žganje so pripomogli h količinsko večji potrošnji žganja in k širjenju žganjarske kuge. Proizvodnja žganja se je v procesu industrializacije temeljito spremenila. Če so bile na začetku 19. stoletja žganjarne izključno majhni obrtni obrati, so se z industrializacijo večinoma spremenile v prave tovarne, bistveno pa se je razširila tudi uporaba surovin. Poleg različnih korenin in plodov, poleg vinskega in sadnega mošta, so po prestani lakoti 1817 in ob trajno dobrih letinah z dovoljenjem vlade kuhali tudi žganje iz žita (oblasti so uporabo žita za žganjekuho pred tem strogo prepovedovale). Po letu 1825 se je v žganjekuhi razširila tudi uporaba krompirja, kasneje pa tudi koruze in sladkorne melase.¹¹⁵ Na Krasu so obirali brinjeve jagode za kuhanje brinjevca. Bleiweisove Novice so sredi 19. stoletja priporočale celo kuhanje žganja iz divjega kostanja. Novice so opozorile, da bi bilo prav, da kmetom krompir ostane za živež, ne pa, da ga porabijo za žganjekuho, zato naj raje kuhajo žganje iz divjega kostanja.¹¹⁶

Pohod žganjarske kuge se v dolgem 19. stoletju ni in ni hotel ustaviti. Okrog leta 1850 se je v Cislitvaniji, torej v avstrijskem delu monarhije, okrog 80 % registriranih žganjarn še vedno ukvarjalo samo s proizvodnjo sadnega, jagodičnega in trtnega žganja – skoraj vse so se nahajale v alpskih deželah –, toda to so bile majcene žganjarne in njihova proizvodnja je obsegala komaj 3 % celotne proizvodnje alkoholnih pijač. Količinsko se je namreč proizvodnja skoraj v celoti osredotočala na industrijsko proizvodnjo žganja iz krompirja in žita. Po izračunih pivovarskega in žganjarskega strokovnjaka Ballinga so v Cislitvaniji okoli leta 1850 predelali 5.527.000 centov krompirja, 129.000 centov rži in 64.000 centov ječmena ter iz tega proizvedli 567.000 hektolitrov alkohola. Do konca 19. stoletja se poraba ni več povečevala: v letih 1894/97 so v celotni monarhiji proizvedli 1.844.000 hektolitrov alkoholnih pijač za potrošnike, 122.000 hektolitrov denaturiranega, torej za človeka neužitnega špirta, 100.000 hektolitrov sadjevca, 241.000 hektolitrov alkoholnih pijač za izvoz in 105.000 hektolitrov špirta za druge namene. Leta 1890 je znašala poraba žganih alkoholnih pijač na prebivalca v Avstro-Ogrski monarhiji 4,35 litra (za primerjavo: na Danskem je znašala 7,3 litra, v Franciji 4,9 litra, v Nemškem rajhu 4,4 litra, v Rusiji 3,26 litra, v ZDA 2,86 litra in v Veliki Britaniji ter na Irskem 2,7 litra na prebivalca). Od leta 1840 do 1910 se je poraba žganja na prebivalca v Cislitvaniji

gelehrten Gesellschaften, 3. Bände (o Koroški 2. Band, str. 129-405). Im Verlage bey Anton Doll, Wien 1811, str. 173-174.

¹¹⁵ Sandgruber, Die Anfänge der Konsumgesellschaft, str. 190.

¹¹⁶ Prim.: Vladimir Šlibar, »Človek je, kar je«. Prispevek k zgodovini meščanske prehrane, v: To in ono o meščanstvu v provinci, ur. Tatjana Badovinac, Rolanda Fugger Germadnik, Celje 1995, str. 24.

skoraj prepolovila, s tem ko je z 9,5 litra padla na 5,5 litra. Poraba in pitje žganih alkoholnih pijač pa se je seveda regionalno razlikovala. Če je verjeti statistiki, so izdatki za opojne pijače po dokaj kriznih časih industrijskega vzpona v petdesetih letih naraščali do sedemdesetih let, po veliki depresiji (po 1873) pa je potrošnja alkohola začela upadati. Proti koncu 19. stoletja je naraščala le poraba piva, medtem ko je pitje žganih pijač polagoma upadalo. Stroški za alkohol v razmerju s celotnimi življenjskimi stroški npr. delavskih gospodinjstev so se znatno znižali.¹¹⁷ To seveda velja za celotno Cislitvanijo, medtem ko konkretno ne velja npr. za deželo Kranjsko, kjer je uživanje žganja, kot bomo videli, po količini ok. leta 1900 močno prehitelo uživanje dražjega vina in piva.

Omenili smo že, da se je na Kranjskem žganjekuha začela širiti zlasti po prestani hudi lakoti leta 1817 in da je vlada poleg sadjevca dovolila kuhati žganje tudi iz žita in krompirja.¹¹⁸ V predmarčni dobi so postopoma izginjale tudi razlike med »pivskimi« in »nepivskimi« pokrajinami in njihovimi prebivalci. Tudi znamenita Kranjska čbelica v 30. letih 19. stoletja ne dela več nobenih razlik med Dolenjci in »nekoč po tujcih toli hvaljeno gorenjsko zdržnostjo in treznostjo«:

*»Gorenjci so brali,
Dolenjci bero,
Dolenjci so pili,
Gorenjci pijo.«¹¹⁹*

Tudi zdravnik Fran Viljem Lipič, ki je v letih 1823-1834 deloval v Ljubljani, je v svoji knjigi *Osnovne značilnosti dipsobiostatike* iz leta 1834, ki velja za prvo znanstveno protialkoholno delo v svetovni literaturi, ugotavljal, da alkoholiki v večini krajev na Kranjskem popijejo največ vina, sledi žganje, najredkeje pa se pije pivo. Toda žganje, čeprav zaužito v manjši količini, naj bi bilo za alkoholike usodnejše, povzročalo naj bi hude bolezni ali pospešeno slabšalo bolezensko stanje.¹²⁰ V predmarčni dobi naj bi uživanje alkoholnih pijač torej »prodrlo med vse ljudstvo in postalo vsakodnevna navada.«¹²¹ Lipič tudi navaja, da je bilo v Ljubljani »še pred nekaj leti kuhanje žganja skorajda nepoznano. Danes pa se s to dejavnostjo ukvarja že osem žganjarjev, ki skuhajo

¹¹⁷ Podatki po: Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 190-191.

¹¹⁸ Glej: Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1993, str. 540.

¹¹⁹ *Ibidem*, str. 632.

¹²⁰ Prim.: Lipič, *Osnovne značilnosti dipsobiostatike*, str. 164 in 166.

¹²¹ *Ibidem*, str. 189-190.

okoli 4000 veder (1 vedro meri 40 bokalov) žganja na leto. Najbolj priljubljena vrsta žganja je bilo že pred tem tudi na deželi brinovo žganje (brinovec).¹²²

Zdravnik Lipič je računal, da je v takratni Ljubljani, ki je štela približno 15.000 prebivalcev, kakih 400 pijancev. Po Thomasu Trotterju je navajal, da naj bi bil »najbolj razširjen in najmočnejši bolezenski vzrok čezmerno uživanje alkoholnih pijač«. Med 200 pijanci, ki so se v štirih letih zdravili pri ljubljanskem mestnem fiziku, je bilo 145 moških in 55 žensk. 63 moških in 29 žensk (skupaj 92) jih je v tem času tudi umrlo.¹²³ Podrobnejše rezultate svojih opazovanj ljubljanskih alkoholikov in njihovih boleznih je Lipič predstavil v omenjeni *Dipsobiostatiki*.



Fran Viljem Lipič.

Učeni ljubljanski mestni fizik je poudarjal, da je vsak alkoholik bolnik. Zavzemal se je za posebne azile za alkoholike. Alkoholik je namreč (podobno kot kriminallec) »za družbo vedno bolj ali manj nevaren. In če zločin, ki ga zagreši pijan človek, opravičujemo enako kot dejanje umobolnega, če samemu sebi prepuščenega alkoholika enako neuspešno zdravimo kot samemu sebi prepuščenega umobolnega, zakaj potem ne bi podobno kot za umobolne imeli ustanov in zdravilišč tudi za alkoholike?«¹²⁴

Lipič se je strinjal z mnenjem nemškega zdravnika Johanna Petra Franke, da bi se morala država »sramovati ogromnega števila ljudi, ki jih povsod pomori zloraba alkohola, in sicer večinoma na račun oblasti, ki ne pokaže prav veliko resnosti, da bi se posvetila reševanju razvade, ki je sicer ni mogoče

¹²² Lipič, Topografija c. kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane, str. 129. Po podatkih Ivana Vrhovca so Ljubljancani leta 1820 zlili vase kar 28.288 veder laškega vina, 62.544 veder doljenca, 50.440 veder piva in 1786 veder žganih pijač, kar ob razmerju 1 vedro = 56,56 litrov pomeni, da je tističas vsak Ljubljancan (mesto je štelo ok. 12.000 duš) popil kakih 350 litrov vina, 230 litrov piva in 8 litrov žganja. (Te enormne številke so jim seveda pomagali polokati tudi neljubljanski »zunanji sodelavci«. Potrošnja vina je v naslednjih letih (podobno kot na Dunaju in v Gradcu) tudi v Ljubljani začela vidno upadati. Po Lipičevih podatkih so ga užejani Ljubljancani stisnili le še kakšnih 100 litrčkov na grlo, bistveno pa se je med pripadniki nižjih slojev povečala omenjena potrošnja žganja (4000 veder), popilo pa se je še 10.000 veder piva. – Glej: Šepetavc, Pijem, torej sem Slovenec, str. 25-26.

¹²³ Lipič, Topografija c. kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane, str. 205-206.

¹²⁴ Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike, str. 228.

povsem odpraviti, zlahka pa bi jo zmanjšali.«¹²⁵ Ukrepi proti prekomernemu uživanju alkoholnih pijač pa so tako v predmarčni dobi kot tudi kasneje seveda »naleteli na nemajhna nasprotovanja. /.../ Davčni interesi države in vpliv lastnikov tovarn, ki so proizvajale alkoholne pijače, so preprečevali vcepljanje strožje preventivne politike.«¹²⁶

V Lipičevi dobi je bilo vino na Kranjskem v primerjavi z zdravju bolj škodljivim žganjem tudi drago, ker je bilo bolj obdavčeno. »Splošno in radikalno spremembo pri alkoholizmu« naj bi po mnenju ljubljanskega zdravnika dosegli, če bi proizvodnjo vina in žganja zmanjšali za tretjino. V vojvodini Kranjski naj bi torej za tretjino zmanjšali površino vinogradov, še zlasti pa bi »moralo omejiti proizvodnjo žganja, ki je tu /kot sem že omenil/ še pred nekaj leti skoraj ni bilo, sedaj pa se je že vidno razcvetela. Če tega nihče ne zaustavi, bo tukajšnji alkoholizem kmalu presegel meje normalnega.«¹²⁷

Ljubljanskemu mestnemu fiziku Lipiču se je ta predlog brez sodelovanja celotnega cesarstva seveda zdel zgolj pobožna želja in pravi: »Omejitev proizvodnje! Ta beseda našemu tehnološkemu stoletju zveni skoraj disonančno, čeprav sploh ne gre za omejitev, ampak le za določitev prave mere. Izguba na enem področju državnega proračuna se sama poravna oziroma se da poravnati s prilivom na drugem področju ali s povišanjem davkov.«¹²⁸ Toda rezultati njegove znanstvene raziskave o pogubnosti alkoholizma,¹²⁹ v kateri je jasno pokazal, da so alkoholiki socialni, zdravstveni in ekonomski problem države in družbe, so bili dovolj zgovorni, da je še enkrat pozval oblasti, da naj ukrepajo: »Ustavite, dokler še ni prepozno, velikanske korake, s katerimi omikano človeštvo hiti nasproti strašni degeneraciji (Ausartung)!«¹³⁰

Že nemško-ruski zdravnik Carl von Brühl-Cramer je opozarjal, da je »pijanstvo zlo, ki ima zelo slab vpliv na prebivalstvo v mnogih državah, na človeško moralo in na zadovoljstvo številnih družin.«¹³¹ Podobni so bili tudi protialkoholni pozivi Viljema Lipiča. Njegove obsodbe nemoralnega pijančevanja so se napajale v resničnem vsakdanjiku tako v mestih, prvih industrijskih

¹²⁵ Ibidem, str. 152.

¹²⁶ Becker, Verderbnis und Entartung, str. 76.

¹²⁷ Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike, str. 247.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Lipič je v raziskavi opazoval dva statistična vzorca ljubljanskih alkoholikov in opisal njihove pivske navade in bolezni.

¹³⁰ Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike, str. 248. Na tem mestu se ne strinjam popolnoma s prevodom. Die Ausartung prevajam kot degeneracija in ne kot propad. Glej faksimile, str. 145.

¹³¹ Ibidem, str. 154.

središčih kot tudi na podeželju. Lipič se je npr. hudoval nad tem, da porodnice popijejo vse preveč vina. Še posebno ogorčen pa je bil nad dajanjem alkohola otrokom: »Žal moram na tem mestu dodati, da v Ljubljani vsako leto umre kar nekaj otrok v najnežnejšem otroštvu tudi zato, ker jim matere in stare ženske dajejo vino, ko zbolijo. Tako je v teh krajih med preprostimi ljudmi nastal pregovor, da je treba otroku z vinom olajšati rast zob (!), pa četudi bi mati zato morala prodati svoje zadnje spodnje krilo. V epidemiji oslovskega kašlja leta 1830 so otrokom stregli celo s figami v žganju in bili prepričani, da je to zanesljivo zdravilno sredstvo. Pa dovolj o nedolžnih žrtvah nepremišljenega ravnanja staršev.«¹³²

Lahko bi navedli še množico podobnih opažanj. Toda tudi za Lipičevo zavzeto protialkoholno delo se zdi, podobno kot to velja za omenjene katoliške pridige njegovih predhodnikov, da so bili njegovi pozivi k treznosti samo glas vpjočega v puščavi.¹³³

¹³² Lipič, Osnovne značilnosti dipsobiostatike, str. 192.

¹³³ Omenim naj, da so vplivi treznostnega gibanja v Ameriki v tridesetih letih pljusnili tudi na staro celino, toda protialkoholna prizadevanja v nemških deželah (in tudi na Slovenskem) niso požela nikakršnih vidnejših uspehov, kljub temu, da je plemeniti Hufeland že 1802 (torej že davno pred tem) povzdignil glas proti strupenemu žganju, nič pa niso zalegla tudi Lipičeva protialkoholna opozorila (objava v *Medicinische Jahrbücher*, Bd. 13, str. 371 ff in seveda *Grundzüge zur Dipsobiostatik* iz leta 1834). Leta 1839 je dr. Julius v svojem obsežnem delu o moralnih razmerah v Severni Ameriki posebej omenil, da so Lipičeve »neobičajne, celo v sami Nemčiji skorajda neopažene izkušnje o izrazito škodljivem vplivu alkoholnih pijač na prebivalstvo in življenjsko dobo« premalo upoštevane. – *Nordamerikas sittliche Zustände. Nach eigenen Anschauungen in den Jahren 1834, 1835 und 1836, von Dr. Nikolaus Heinrich Julius, Erster Band, Leipzig 1839*, str. 318. O protialkoholnem gibanju v 30. letih glej tudi: Andrej Studen, »Ne pij več in bodi srečen!« Poročila dunajskega *Gesundheits-Zeitung* o protialkoholnem gibanju v Ameriki in Evropi v 30-ih letih 19. stoletja, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 78, št. 2-3, 2007, str. 37-61.

NE SPODOBI SE, DA MEŠČAN PIJANČUJE

Neobzrdano pitje se je že od 17. stoletja naprej tradicionalnemu meščanstvu zdelo sportikljivo.¹³⁴ V 19. stoletju, torej v stoletju vzpona novega meščanstva po premoženju in meščanstva po izobrazbi, pa je bilo prekomerno nalivanje z alkoholnimi pijačami za krepostne meščane sploh nespodobno. »Največja in neodpustljiva nespodobnost pa je, brezpotrebno in neizmerno piti ali se celó upijaniti«, pravi, denimo, v svojem bontonu *Vzgoja in omika ali izvir sreče* iz leta 1899 Jožef Valenčič.¹³⁵ Meščani naj bi namreč (vsaj po zapovedih etikéte) pili zmerno in v zasebnih, torej pred javnostjo zaprtih krogih. Splošno uživanje alkoholnih pijač je v meščanskih krogih izpodrinilo pitje kave, čaja in drugih osvežilnih napitkov. Toda tako med meščanstvom kot tudi plemstvom so se obdržale določene »pivske« skupine, katerih vsakdanjik je napolnjevalo čezmerno uživanje alkohola – npr. študentske združbe ali pa skupnosti oficirjev.¹³⁶

Podobno kot številne druge razsežnosti vsakdanjega življenja, je bilo tudi pitje alkoholnih pijač zaznamovano s socialno neenakostjo. Pitje alkohola, zlasti cenejšega žganja in piva, se je v dolgem stoletju »novega meščanstva«, ki se je distanciralo tako od »pomehkuženega in izumetničenega plemstva« kot od »umazane revščine«, razširilo tako med mestnimi kot tudi podeželskimi spodnjimi sloji. Potem ko se je v predmarčni dobi žganjekuha močno razširila, je tudi množično pitje alkoholnih pijač postalo izrazit problem 19. stoletja. Z revolucioniranjem proizvodnje žganja je alkohol kot masovni proizvod postal vsakdanje potrošno blago za mestne in podeželske spodnje sloje. Potrošnja vina je v 18. stoletju vse bolj upadala. Ta upad se je nadaljeval tudi v 19. stoletju. Vino kot pijača srednjih in spodnjih slojev je moralo odstopiti svoje mesto cenejšemu pivu in zlasti žganju. Dražje vino je postalo pijača zgornjih slojev.

¹³⁴ Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 191.

¹³⁵ Jožef Valenčič, *Vzgoja in omika ali izvir sreče*, Ljubljana 1899, str. 228.

¹³⁶ Sandgruber, *Bittersüße Genüsse*, str. 19. O živahnih gostilniških in kavarniških omizjih kranjskih študentov na Dunaju in pijančevanju glej npr.: Alojz Cindrič, *Struktura študentov s Kranjske na dunajski univerzi, doktorska disertacija*, tipkopis, Ljubljana 2008, str. 304-306. Z alkoholizmom so se soočala tudi dijaška oz. študentska društva na Dunaju, v Gradcu in tudi v Pragi. V glasilu *Omladina* je mogoče zaslediti številne protialkoholne članke, ki so se opirali zlasti na Masarykova opozorila o škodljivosti pretiranega popivanja. Podrobneje glej: Irena Gantar Godina, *Slovensko dijaštvo, alkohol, burševstvo in ženske*, *Zgodovina za vse*, leto XV, 2008, št. 2, str. 37-44. Alkoholizem pa ni bil redek pojav tudi med častniki. – Glej: Rok Stergar, »Vojski prijazen in zaželen garnizon«. *Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno*, Ljubljana 1999, str. 17 in 21. Častniki so se zadolževali na več načinov, med t. i. »umazane dolgove« pa so spadali tudi dolgovi pri »tako sramotnih individuumih« kot so bili gostilničarji. – István Deák, *Der K. (u.) K. Offizier 1848 – 1918*, Wien / Köln / Weimar 1990, str. 152.

Zlasti cenovna dostopnost žganja je torej imela za posledico njegovo množično potrošnjo, ki je rezultirala v alkoholizem.¹³⁷

Že slavni poznavalec spodobnega vedenja Adolph baron von Knigge, ki ga je pesnik Heinrich Heine duhovito označil za »velikega poznavalca ljudi in poživljenih ljudi«, je ob iztekajočem se 18. stoletju v svojem epohalnem in v nemškem prostoru vse do danes večkrat ponatisnjenem bontonu o družabnem občevanju s sočlovekom poudaril, da so pijanci grešniki, ki se jim je najbolj izogniti. S svojimi nazori je seveda vplival tudi na meščanske manire. Noben pošten mož ne sme niti v najmanjši meri prispevati k splošni moralni pokvarjenosti, k zatiranju, morda celo k zaničevanju čistosti, treznosti, zmernosti in sramežljivosti, ki je tako značilna za pijance. Če ne gre drugače, naj torej pijancu vsaj pokaže, »da /še/ ni izgubil občutka za čistost in krepost, in da bi se moralo v njegovi navzočnosti spoštovati nedolžno moralno nepokvarjenost.«¹³⁸ Nazore popularnega barona von Kniggeja so prevzeli tudi številni kasnejši meščanski bonton¹³⁹ in postali sestavni del lepega družabnega vedenja meščanske dobe.

Ob koncu 18. stoletja so se pijanci ravno tako gnusili razsvetljenemu in omikanemu mecenu Žigi Zoisu. Jernej Kopitar v svoji avtobiografiji, ki jo je napisal leta 1839, poroča, da je ljubeznivi baron Zois, pri katerem je bil leta 1799 domači učitelj, nato pa polnih 8 let njegov tajnik, knjižničar in nadzornik mineralne zbirke, preziral pijance in se torej držal zapovedi meščanske etikéte. Socialno vzgojeni, nadvse bogat in v vseh pogledih najbolj izobražen človek v takratni Ljubljani je med drugim podprl tudi originalnega prevajalca *Dia Kasija* Abrahama Jacoba Penzla, ki je bil v letih 1795–1798 profesor v drugem humanističnem razredu v Ljubljani, sicer »zelo učen in pošten, vendar vsak večer tudi ravno tako pijan«. Penzel si je nekega dne v naravni pijanosti od vina drznil prikazati v Zoisovi trinadstropni hiši s sedemnajstimi sobami. V omikanem baronu Zoisu je s svojo vidno pijanostjo »prebudil samo grozo, saj ga je zmagoval Bakhus, da ga je na gladkih salonskih tleh spodneslo pred njim.« Zoisu pa so se »pijani ne samo na splošno moralno gnusili, temveč je občutil pred njimi tudi prirojeno krčevito antipatijo, kakor pred rjavimi hrošči. Hudo pijanega Penzla so vrgli na cesto in dosledna prijatelja se po tistem nista nič več videla.«¹⁴⁰

¹³⁷ Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 191.

¹³⁸ Adolph Freiherr von Knigge, *Über den Umgang mit Menschen. Über Eigennutz und Undank*, Köln 2005, str. 120.

¹³⁹ Nanj se je opiral zlasti avtor prvega slovenskega bontona Ivan Vesel. Glej: Ivan Vesel, *Olikani Slovenec*, Ljubljana 1868, str. 132.

¹⁴⁰ Jernej Kopitar, *Avtobiografija*, v: Jernej Kopitar / Matija Čop, *Izbrano delo*, Ljubljana 1973, str. 73-74.

Nepopoljšljiva pijanost, hazardiranje, izgredi in nečistovanje, vse to so bili hudi grešni prestopki sicer stalno nadzorovanih uradnikov, ki so bili od jožefinske dobe dalje v precejšnji meri nosilci »nove meščanske družbe«. ¹⁴¹ Ob nemarni predanosti pijači in pogostem obiskovanju točilnic in kavarn so ti državni podaniki kaj radi pozabili na disciplinirano samonadzorovanje. ¹⁴²



Vrnitev srke iz gostilne.

orlu na Gornjem Gradišču št. 24. Ob slavnem Francetu Prešernu so se njenih pivskih »zasedanj« redno udeleževali zlasti Andrej Smole, Janez Toman, Jakob Zupan, Blaž Crobath in (redkeje) tudi Matija Čop. Komisija je bila seveda nadvse delavna. Še posebej takrat, kadar je v svoji sredi pozdravila kakšnega znamenitega gosta iz tujine. Konec avgusta 1834 se je med gosti komisije znašel tudi češki romantični pesnik Karel Hynek Mácha s prijateljem Antoninom Strobachom. Ogromne količine popitega vina so oba Čeha skorajda ugonobile. ¹⁴³

Leta 1841 pa je večerne urice v bolj sproščenem ljubljanskem ozračju preživel tudi ruski slavist Izmail Ivanovič Sreznjevski. Hitro je lahko opazil, da so Prešeren, Crobath, Kastelic in nekateri gimnazijski profesorji pili vino kot vodo, sam pa si je na gostilniški turneji v največjem stilu rujno vince raje

Pijanski ekscesi uradnikov v času službovanja zdravnika Viljema Lipiča v Ljubljani niso bili torej nič izjemnega, temveč so bili del vsakdana. V tridesetih letih 19. stoletja je v središču dežele Kranjske delovala tudi znamenita Komisija za uničevanje vina. Ta družba je bila veseljaška družina svobodomislecev, ki se je redno zbirala v Praznikovi gostilni pri Črnem

¹⁴¹ O tem glej npr.: Ernst Bruckmüller, Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva, Zgodovinski časopis, 45, št. 3, 1991, str. 373. O birokraciji med 1780 in 1848 glej: Waltraud Heindl, Gehorsame Rebellen: Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848, Wien / Köln 1990.

¹⁴² Podrobneje: Gorazd Stariha, »Pri tem je odpel hlače in ...« Ljubljanski mestni uradniki v prvi polovici prejšnjega stoletja, Kronika, 43, št. 1-2, 1995, str. 25-34.

¹⁴³ Prim.: Janez Cvirn, Komisija za uničevanje vina, Slovenska kronika XIX. stoletja 1800-1860, Ljubljana 2001, str. 194.

razredčeval.¹⁴⁴ Da se je v Ljubljani na veliko pilo, izpričuje tudi pismo Sreznjevskega materi: »Ne veš, v kaki družbi sem včeraj bil! – Izpil sem celega pol litra vina. Pa ne toliko, kot so ga drugi. Ti ga pijejo kot vodo.«¹⁴⁵

Lepo vedenje v gostilnah in kavarnah so zahtevali številni bontoni 19. in začetka 20. stoletja. Avtorji so krepostnim meščanom (moškim)¹⁴⁶ seveda priporočali le obisk uglednejših gostiln (in kavarn), pa še to samo ob določenih priložnostih, nikakor pa niso zagovarjali vsakodnevnega zahajanja v gostilne.¹⁴⁷

Za imenitnika je bilo, denimo, dopustno, da je šel v javno gostilno na potovanju, torej takrat, ko ni mogel jesti in piti doma. Izkušnje popotnikov z gostilnami in kavarnami so bile sicer različne. Največkrat jih je motila neprijaznost gostilničarjev. Za takratnega meščana (ali pa aristokrata), kot nam npr. v svojem obsežnem potopisu o popotnih dogodivščinah na Koroškem leta 1807 minuciozno slika vzvišeni državni uradnik knjižnorevizijskega urada na Dunaju Franz Sartori, tudi ni bila primerna vsaka zakotna luknja, še posebej, če se je odlikovala z naravnost gnusnimi in umazanimi razmerami. Sartori piše, da je v Špitalu na Koroškem v gostilni *Pri črnem orlu* dobil »vino, bolje rečeno, smrdljivo kislico, nož, vilice in žlico, na katerih se je lepila desetletna umazanija in ostanki hrane, ki so bili včeraj zaužiti s tem priborom, pa tisoči muh, ki ti zagabijo vsak grižljaj, ki ga neseš v usta. Prti in prtiči, ki so bili zaradi skorje različne umazanije povsem otrdeli, so poosebljali zanikrnost, lenobo, okornost, grobost.«¹⁴⁸

V dobi meščanstva naj bi vsak zahajal v gostilno (ali kavarno), ki je primerna njegovemu stanu, čeprav so (ob poudarjanju meščanskega ideala doma in družine) na prvo mesto postavljali poklicne, družinske in osebne dolžnosti in šele nato je bila na vrsti družba. Odsvetovali so potikanje naokrog,

¹⁴⁴ Prim.: Igor Grdina, *Rusi prihajajo! Slovenska kronika XIX. stoletja 1800-1860*, Ljubljana 2001, str. 247-248.

¹⁴⁵ Ivo Pirc, *Zdravje v Sloveniji*, II. knjiga, *Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922-1936*, Ljubljana 1938, str. 671.

¹⁴⁶ »V gostilnah za ženske, izvzemši natakariče in dame dvomljivega slovesa, ni bilo prostora. Tam so se srečevali moški ter debatirali in politizirali, ob čemer bi se ženske z nižjo inteligenco lahko le dolgočasile.« *Skratka*. Žena je bila »v hiši bolj privezana kot mož. Medtem ko so moški spleтали svoje družbene vezi na raznih društvenih sestankih v zaključenih družbah (ob stalnih omizjih) v gostilnah in z bolj ali manj rednim obiskovanjem kavarn, so se meščanske ženske obiskovale v glavnem po domovih in gojile t. i. kulturo obiskov.« - Barbara Pečnik, »Ako ste primorani, idite v javno gostilnico, ki je na dobrem glasu.« *Vedenje v gostilnah glede na bontone 19. in začetka 20. stoletja*, *Zgodovina za vse*, leto XV, št. 1, 2008, str. 133 in 135.

¹⁴⁷ *Ibidem*, str. 121.

¹⁴⁸ Sartori, *Neueste Reise durch Oesterreich*, 2. Band, str. 236.



Če nas vino ne zvrne v jarek, ga bomo jutri spet pili.

uglednejše gostilne in kavarne naj bi krepostni meščani obiskali samo ob določenih priložnostih ter se »priljudno in spodobno obnašali«. ¹⁴⁹ Izogibali naj bi se veseljaškega življenja po gostilnah, pijančevanja in drugih grehov. Še zlasti naj bi ne zahajali v zloglasne pivnice, beznice, špelunke in pajzle, kjer je poleg moške sodrge videti tudi »take ženske, ki so z vsakim 'prijazne'«. Še slabše kot v krčmah nižje vrste pa naj bi bilo v navadnih šnopsarijah ali žganjarnah, ki so »nečedne, temne, zatohle, prekajene s špiritom, smrdljivim tobakom in še z drugimi dišavami«. ¹⁵⁰

Že v gostilnah »krčmarjev boljše vrste« naj ne bi bilo prav veliko gospoškega. Poleg tega taka krčma naj ne bi bila »samo za Ljubljancane, nego tudi za kmete, katerim se prav tako postreže«. Finim meščanom – moškim so torej preostali le bolj na redko posejani prostori »gostilničarjev za gospodo«: »Pri njem je vse prav gosposko, mize svetlo ali pisano pogrnjene ali kamenite, ob stenah zrcala in podobe; zvečer se vse to blišči v plinovi luči kakor v cerkvi. Črno oblečeni natakariji so v belih srajcrah, škripajočih čevljih; le frak je včasih nekoliko oguljen. Naučeni so posebno na 'trinkgeld' in cenijo goste po njem.

¹⁴⁹ Bernard Galura, Napeljevanje k poboshnemu shivljenju in lepimu sadershanju, Ljubljana 1840, str. 125.

¹⁵⁰ Ivan Vrhovnik (Staroslav), Gostilne v stari Ljubljani. Popravljeni in pomnoženi ponatis iz Jutra 1926, Ljubljana 1926, str. 7. Podobno tudi: Jakob Alešovec, Ljubljanske slike. Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom, Ljubljana 1879, str. 99.

Kjer so natakariče, so bolj podobne mladim gospodičnam in nališpanim gledališkimi igralkam, nego postrežnicam. Gospodar sam se pokaže le sem ter tja med njimi, govori s kakim bolj odličnim gostom par besedi, potem pa zopet odide.«¹⁵¹

Že Fran Šuklje ugotavlja, da je »žeja našemu plemenu prirojena«¹⁵² in zato ni nič čudnega, da so se poročila o pijanskih ekscesih, kjer so bili med udeleženci tudi meščani, nadaljevala tudi po predmarčni dobi. V vihravih revolucionarnih časih leta 1848 so se (sodeč po pričevanjih) v naših trgih in mestih večkrat hudo nalivali z vinom nepotešljivo žejni pripadniki narodne garde. »Prekletu žejne« podvige šoštanjskih gardistov lepo opisuje v svojih spominih Josip Vošnjak.¹⁵³

Številne pijanske izpade z vpletenimi pivci iz meščanskih vrst pa stalno beležimo tudi po marčni revoluciji 1848. V času neoabsolutizma, ko je bil žandar edina oseba, ki je lahko na cesti pokazala svojo samozavest, se je v treznem stanju ob prisotnosti številnih »prisluškovalcev« oz. policijskih ovaduhov le redko kdo spozabil in kritiziral oblast. Zatajevano nezadovoljstvo z mladim cesarjem Francem Jožefom pa je privrelo na dan s podvojeno močjo, ko je po žilah steklo sladko vince in razvezalo jezike po gostilnah na Slovenskem. Iz tajnih policijskih poročil tako izvemo, da se je tak spodrselj pod vplivom maliganov pripetil tudi tajniku kranjske trgovske zbornice in uradniku ljubljanskega uradnega lista Vinku Fereriju Klunu, ki je imel poleti 1851 v neki gostilni na Dolskem kar politične nagovore, v katerih je ostro kritiziral vlado in njene odredbe, pel revolucionarne pesmi in v vinjenosti zatrjeval: »In vino veritas.« Tudi leta 1853, v času, ko je cesar okreval po atentatu, so nekateri obžalovali, da Franc Jožef ni podlegel vbodni rani mladega ogrskega krojača Jánosa Libényija. Med njimi je bil tudi vinski in žitni trgovec Miha Šušteršič iz Ljubljane, ki je v svojem skladišču na Poljanah glasno obžaloval, da atentator ni »hudiča« popolnoma zaklal.¹⁵⁴

Alkohol je sploh imel velik vpliv v narodni politiki in še kako prav je imel Jaroslav Hašek, ko je zapisal: »Za vrček piva vam bodo dali ljudje dušo.«¹⁵⁵ Na političnem prizorišču so v času po obnovi ustavnega življenja prav gostilne postale nekakšen prostor javnega delovanja. Pri volitvah poslancev, županov,

¹⁵¹ Staroslav, Gostilne v stari Ljubljani, str. 6-7.

¹⁵² Fran Šuklje, Iz mojih spominov, I. del, Ljubljana 1988, str. 20.

¹⁵³ Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 29-30.

¹⁵⁴ Glej npr.: Janez Cvirn, Alkohol in politika, v: Kamniški sociološki zbornik, ur. Bojan Čas, Kamnik 1999, str. 237-238.

¹⁵⁵ Jaroslav Hašek, Politična in socialna zgodovina stranke zmerne napredka v mejah zakona, Maribor 1987, str. 56.



Na zdravje iz Celja!

svetovalcev in odbornikov so, kot leta 1869 zaključuje Zgodnja danica, največji uspeh požele »vinske veše, ki se le po vinskem močvirju, po kerčmah svetijo«. ¹⁵⁶ Ob občinskih, deželnozborskih in državnozborskih volitvah so se predvolilne aktivnosti dogajale tudi v gostilnah ob prisotnosti rujnega, kandidati pa svojih volivcev niso prepričevali samo z lepimi besedami, temveč so vse do konca monarhije pridobivali svoje volivce tudi z zastonjskim vinom in pivom, preprostejšim ljudem pa so dajali žganje. ¹⁵⁷ Že legendarni in pronicljivi Janez Trdina je na svojih zapisovalskih pohodih po Dolenjskem v 70. letih 19. stoletja ugotovil, da se pije povsod in ob vsaki priložnosti, med drugim tudi ob volitvah. Zastonjsko vino in pivo sta pomenila volivcem najmočnejšo motivacijo. Velikanski sod, ki ga je Trdina krstil *Agitationsfass*, je tako v Krškem pripomogel k enoglasni izvolitvi Žvižgavca. V Vindišarjevi krčmi v Kandiji so volivci z vinom nazdravljali kandidatu Hočevanju itd. ¹⁵⁸

¹⁵⁶ Cvirn, Alkohol in politika, str. 236.

¹⁵⁷ Podrobneje: ibidem, str. 238.

¹⁵⁸ Podrobneje: Janez Trdina, Podobe prednikov. Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870 – 1879, ur. Snežana Štabi / Igor Kramberger, 3. knjiga, Trezne vinske in praznovorne, Ljubljana 1987, str. 755-756 in 758. Pripomnimo pa še tole. Če je v Trdinovih opisih alkohol med dolenjskimi volivci dobro vplival na njihovo prešerno razpoloženje, je na številnih drugih volitvah lahko povzročil tudi katastrofalne posledice, saj je že od konca 60. let 19. stoletja postalo »običajno razbijanje predvolilnih shodov nasprotne stranke, kar se je dalo najlaže s krdelom pijanih in naščuvanih proletarcev in brezposelnežev.« - Prim.: Cvirn, Alkohol in politika, str. 240.

Zahajanje meščanov (moških) v gostilne »boljše vrste« in seveda v kavarne se je odvijalo preko vsega leta in bilo del barvite pahljače družabnega življenja. V Celju npr. ni manjkalo javnih lokalov za meščane,¹⁵⁹ ki so premogli zavidanja vreden promet že v (delovnih) dopoldanskih urah, v prostih urah zvečer pa so bili sploh polni razposajenih moških, »ki se jim še ni ljubilo iti domov«. O posedanju celjskih meščanov po oštarijah priča npr. zapis neznanega celjskega poročevalca, ki je maja 1875 obelodanil notico v Marburger Zeitung, češ, »da županu le s težavo uspe doseči sklepčnost občinskega odbora – vedno mora poslati občinskega slugo po občinske odbornike, ki posedajo po gostilnah«. ¹⁶⁰ Stalna pivska omizja (Stammtisch) v tej ali oni gostilni so bila močno prisoten pojav in le redkim krepostnim meščanom je uspelo, da so se jih lahko izognili. Ena takšnih izjem je bil npr. oče Fritza Zanggerja, ki je v spominih zapisal: »Pred nevarnostjo malega mesta, da bi se spoprijateljil z vsem živim (sich mit Krethi und Plethi anzufreunden) in da bi postal zasvojen z nekim stalnim omizjem, je našega očeta varovala zadržanost in zmernost.«¹⁶¹ Sicer pa naj med številnimi živahnimi stalnimi omizji omenimo kot primer »izredno aktivno« omizje Nordpolkluba, ob katerem so se v drugi polovici sedemdesetih in v osemdesetih letih 19. stoletja zbirali najpremožnejši celjski meščani. V devetdesetih pa je bilo v mestecu ob Savinji najbolj znano in »delavno« omizje Indijanski klub, ki je imelo sedež v hotelu *Pri zamorcu*.¹⁶²

Po gostilnah pa niso radi posedali samo izvoljeni občinski odborniki. Do svojih volivcev niso bili nič kaj odgovorni tudi poslanci v deželnih ali v državnem zboru na Dunaju. »Ljudski predstavniki v deželnih in državnem zboru o alkoholu niso zgolj razpravljali, ampak so ga tudi konzumirali.«¹⁶³ Mnogi so torej kmalu pozabili na svoje predvolilne obljube, v nasprotju z željami volivcev iskali svoje lastne koristi ter neodgovorno opravljali svoje poslanstvo. Mnogi bogati »prvaki« so večino svojega mandata namesto v poslanskih klopeh predsedeli za gostilniškimi in kavarniškimi mizami, kjer se bašejo z vinom, tarokirajo in igrajo biljard. Za politiko se torej kaj malo brigajo.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Podrobneje o gostinskih lokalih, kavarnah in gostinski ponudbi v mestecu ob Savinji: Janez Cvirn, *Aufbiks! Nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje*, Celje 2006, str. 21-39.

¹⁶⁰ Janez Cvirn, *Družabno življenje celjskega meščanstva v 19. stoletju*, v: *To in ono o meščanstvu v provinci*, ur. Tatjana Badovinac / Rolanda Fugger Germadnik, Pokrajinski muzej Celje, Celje 1995, str. 31.

¹⁶¹ Fritz Zangger, *Das ewige Feuer im fernen Land*, Celje 1937, str. 25. Kot zanimivost naj omenim, da je imel Franz Zangger v Celju trgovino en gros & en detail s špecerijo, vinom, žganjem in likerji, ustanovljeno leta 1859.

¹⁶² Janez Cvirn, *Družabno življenje celjskega meščanstva v 19. stoletju*, str. 32.

¹⁶³ Janez Cvirn, *Alkohol v parlamentu*, *Zgodovina za vse*, leto XV, 2008, št. 2, str. 22.

¹⁶⁴ Glej: Cvirn, *Alkohol in politika*, str. 239.

Če je verjeti spominom Henrika Tume, je bila glavna dejavnost slovenskih poslancev na Dunaju sledeča: »Za časa bivanja pri družini Lagovi sem zahajal v takrat najmodernejšo kavarno Landmann nasproti parlamenta. Kavarna je imela vse velike svetovne liste. Hodil sem jih čitat zaradi politične izobrazbe, da sem dobil pregled o strankah in politiki vseh kulturnih držav in pa zato, da sem ponavljal znane mi jezike. Zahajal sem v kavarno ob enajstih dopoldne, ko je bila najbolj prazna in sem liste najlažje dobil. /.../ Opazil sem, da ob tem času prihajajo v kavarno drug za drugim postavni možje, ki vsi zginejo v stranski sobi, kjer so bile mize za igre. Po fiziognomiji gospodov sem sodil, da ne morejo biti Nemci. Vprašal sem natararja zanje. Povedal mi je, da so to slovenski državni poslanci, ki prihajajo vsak dan tarokirat. Menda so prihajali k taroku vsak dan iz postelj. Igrali so do ene, potem so šli kosit, po kosilu so se vrnili v kavarno in igrali ves popoldan, včasih pozno v noč. Vprašal sem natararja, kdaj hodijo v parlament, nakar me je poučil: 'Oh, če je kaj važnega v parlamentu ali če gre za glasovanje, takrat jih pride klicat sluga iz parlamenta.' /.../«¹⁶⁵

Slovenski poslanci so se torej večkrat izogibali parlamentu in »veliko rajši popivali pri *Weberju* in *Landtmannu*.« Brez alkohola pa si ne moremo zamisliti tudi obstrukcijskih ekscesov, ki so od konca 19. stoletja pogosto pretresali parlament. Kot piše Janez Cvirn, ni bilo »nič čudnega, če je na višku hrupne obstrukcije nemških strank zoper Badenijeve jezikovne naredbe novembra 1897 dopisnika *Slovenskega naroda* parlament spominjal na zakotno kmečko beznico: 'Človeku, čitajočemu poročila, se zdi, kakor da čita popis pretepa in vandalskega ravnanja kmetskih fantalinov v kaki gorjanski beznici. Po zraku leteči stoli, prevrnjene mize, na tleh ležeče skupine hropečih, kolnečih, lase in brado si ruvajočih ljudij, zverinsko rujojenje, padanje pestij po glavah, krvaveči obrazi in – bliskajoč nož... moj Bog, zdi se nam, da vidimo v duhu pred seboj Gorjance, ki si s tem načinom vedré svoje od žganja pijane glave. In vendar, ti gnusni razsajači in pretepači, ti junaki z nožem v pesteh niso pijani kmetje, ta prostor ni gorjanska, smrdljiva beznica /.../ ti pretepači so 'cvet naroda', zastopniki avstrijskih volilcev, najuglednejši, najupljivnejši in najizomikanejši možje, elita cislavanske inteligencije /.../ prostor pa prekrasni grški hram parlamenta!'«¹⁶⁶

¹⁶⁵ Henrik Tuma, *Iz mojega življenja*, Ljubljana 1937, str. 146.

¹⁶⁶ Cvirn, *Alkohol v parlamentu*, str. 23-24. »Svetli« zglede s cesarskega Dunaja so se seveda širili tudi v provinco in tudi »skupščina deželnih očetov« v Ljubljani se je ob obstrukciji lahko hipoma spremenila v navadno beznico. Obstrukcija v deželnem zboru je pravzaprav pokazala drugačen (morda celo bolj pravi) obraz politikov, ki so se nenadoma kot bi mignil spremenili iz krepostnih in častitljivih mož, ki vedo, kaj je bonton, v navadne prostake in glumače, ki (pogosto opogumljeni z opojno tekočino) namesto pametnega dela za narodov blagor izvajajo bučne klovnovsko-pocestniške ekscese in se obmetavajo z naravnost vulgar-



Vesel pivski pozdravček iz Štor.

Oddaljevanje od obstoječih meščanskih družbenih norm pa je predstavljalo tudi bohemsko življenje, ki je bilo za večino izobraženih individualistov, literatov in umetnikov nekakšna vmesna postaja v njihovem življenjskem ciklusu, ko so se večkrat tudi močno pretirano spozabili in se nedostojno razživeli pod vplivom prevelike količine alkohola v krvi. Zaradi »popolne pijanosti« in bohemskega življenjskega stila so se na začetku 20. stoletja v Ljubljani proslavili npr. akademska slikarja Fran Tratnik in Hinko Smrekar, pisatelj Vladimir Levstik, pesnik Cvetko Golar in malo bolj umirjeni Maksim Gaspari. Poleg omenjenih, pa na okorno spisanih straneh policijskih poročil o bohemskih ekscesih skorajda nikoli ni umanjkal večni študent prava Vladimir Svetek, ki je v letih pred prvo svetovno vojno slovel kot najbolj razvpiti ljubljanski pijanec in postopač, nepoboljšljivi razgrajč, ki je rad zapeljeval »druge dijake« v greh pijančevanja. Svetek je izkoristil prav vsako priložnost, da jo zagode ljubljanskim policajem, popolnoma pijan je razgrajal po ljubljanskih ulicah, kalil javni red in mir ter napadal in žalil goste po gostilnah. Še posebej aroganten je bil do ljudi nižjih slojev. Omenjeni so torej pogosto pozabili na oliko in vedenje, ki pritiče

nimi izrazi. Vse to se seveda ne spodobi za moralno-krepostne meščane. – Dragan Matić, »Takega prizora vendar ni mogoče prenašati!« Obstrukcija v kranjskem deželnem zboru v začetku 20. stoletja, Zgodovina za vse, leto XIII, 2006, št. 2, str. 49-67. Ogleda vredne so tudi čudovite karikature v Osi leta 1905 in 1906, npr. karikatura, ko dr. Šušteršič med uživanjem v jedi in ob lepo ohlajenem šampanjcu sedi na stolu, ki je postavljen na Tavčarjevo odrto kožo. V ozadju pa je upodobljen Ivan Hribar kot natak, ki prinaša hrano in novo steklenico šampanjca. – Osa. Politično satirični tednik, leto I, št. 6, 16. 12. 1905.

inteligentnim ljudem (akademikom) ter brez zavor kršili ustaljene meščanske norme. Večkrat so se torej radi s pomočjo alkohola (ali s kakšnimi drugimi sredstvi) »odlepili«, kajti »inspiracija priplava, kadar pije modra glava«. ¹⁶⁷

»Alkoljubje« na slovenski umetniški sceni pa je v teh letih seveda zaznamoval tudi »prvi slovenski pisatelj« in bohem Ivan Cankar. ¹⁶⁸ Potem ko so ga leta 1912 že dodobra načeli »škodljivi vplivi pogubnega gostilniškega okolja«, se je za njegovo zdravje zbala tudi slovenska srenja, ki je zbrala denar in ga poslala »na zdravljenje« z mlekom v idilično Kranjsko goro k urejenemu, resnobnemu in delavnemu dr. Henriku Tumi. Pa zaman. Že čez nekaj mesecev je dr. Tuma v pismu Cankarju razočarano očital »posedanje in popivanje po krčmah, isto premlevanje dovtipov in šal«. Očital mu je, da živi »življenje dijaka brez dela«, da je »pravi suženj vsakdanjih navad brez cilja«. Cankar pa mu je užaljeno odbrusil: »Vi ste me pač videli ob vinu in puncah; živ krst pa me ne vidi tiste dolge tedne, dni in noči, ko hodim gor in dol kakor v rešetki in kujem s kladivom stavek na stavek. Saj jaz, hudiča, nisem kriv, da sem Slovenec.« ¹⁶⁹ Morda se je Cankar bolje počutil šele ob svojem odhodu med zvezde v nebeških višavah, kjer sladko vince strežejo angeli. Tam je morda končno našel svoj mir, kajti tam ni nobenih skrbi in nobenega »špetira«. ¹⁷⁰

Iz povedanega lahko izluščimo, da so tudi meščani – moški večkrat radi veseljačili, prisegali pa so predvsem na pitje vina. Pereč problem množičnega alkoholizma je bil v tem času sicer razširjen med podeželskim in tovarniškim proletariatom, kjer je alkoholna pijača predstavljala tudi sestavni del pomanjkljive prehrane, a glede na ohranjene moralke, je alkoholizmu zapadel tudi marsikateri »kreposten« meščan. Za meščana naj bi bil najvišji ideal družinska sreča in dom kot varno zavetje, kamor naj bi se zatekel pred vsemi napori v javni sferi. Pijančevanje je bilo v tem kontekstu pojmovano kot ena izmed zelo slabih navad proti samemu sebi. Če je bilo pijančevanje v očeh katoliške cerkve največja nevarnost zoper čistost, ¹⁷¹ je bilo v očeh omikanih meščanov »divja

¹⁶⁷ Podrobneje k zgodovini bohemskega življenja: Janez Cvirn, Vsega je bil kriv Buffalo Bill. K zgodovini boemskega življenja v Ljubljani pred prvo svetovno vojno, Zgodovina za vse, leto I, št. 2, 1994, str. 1-10.

¹⁶⁸ O Cankarju bohemu glej: Jernej Kosi, »Jedel je prav malo, kakor je bila njegova navada, pil je več.« Ivan Cankar, slovenski bohem – prispevek k zgodovini bohemstva na Slovenskem, Zgodovina za vse, leto XI, 2004, št. 1, str. 44-58.

¹⁶⁹ Šepetavc, Pijem, torej sem Slovenec, str. 35.

¹⁷⁰ O pivskih avanturah Ivana Cankarja in Vladimirja Levstika glej tudi: Mojca Šavnik, Vladimir Levstik in Ivan Cankar: ali skrivnost je še vedno živa, Zgodovina za vse, leto VI, 1999, št. 1, str. 55-75.

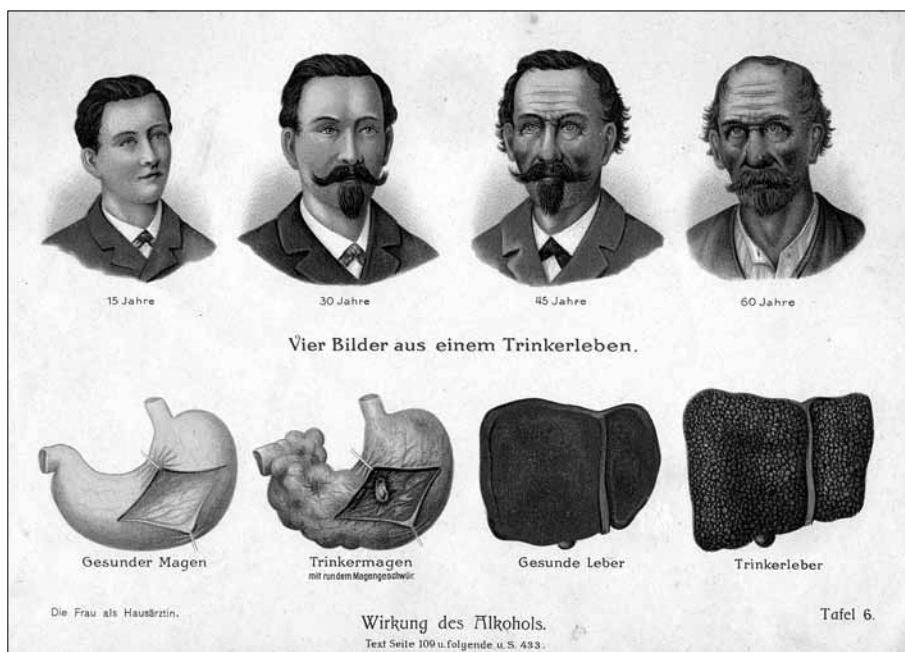
¹⁷¹ Prim.: Janez Zwerger, Nar lepši čednost in nar gerši pregreha, J. Zupan, Ljubljana 1879, str. 22.

mati vseh pregreh, kužna bolezen lahkomiselnih ljudi, morilka časti, poštenja in moralnosti sploh, strup za človeško kri in zdravje, zatiralka ljudi, grob premoženja in izvir vsega slabega. /.../ Kdor se navadi čezmerno uživati opojne pijače, se prostovoljno odreka vsemu, kar je pametno, dobro in dopadljivo, zameta sploh vso blagovitost ter pada vedno nižje v radovoljno samoto, blaznost, težko ali celo nezdravo bolezen, v veliko trpljenje, zgodnjo in nenaravno smrt, skratka v gotovo pogubo. Lahkomiselni ljudje, ki se boje dela, si iščejo družabnikov, hite precej zjutraj v pivnico, pijejo tam morda umetno vino ali celo strupeno žganje, igrajo in zapravljajo svoj denar. Pri tem jim gine pamet, da govore neumnosti, se prepirajo in togote, tako da se mora trezen človek od studa zgroziti. Pijanec je nedostojen, nesramen, razžaljiv, se rad prepira in pretepa ter dela škodo sebi in drugim. Njegova zunanost je ostudna, da se mu umakne vsak trezen človek in ga zaničuje. Čestokrat zagreše pijanci kazniva dejanja, da, celo grozovita hudodelstva.«¹⁷²

Podobno kot katoliški moralisti so torej tudi pisci bontonov v sozvočju meščanskih norm olike in standardov obnašanja, ki so od krepostnih meščanov zahtevali predvsem veliko mero samonadzora, neprestano naglašali, da pijanstvo razkraja in dokončno uniči meščanski dom in družinsko srečo, da se zaradi alkoholizma začnejo zanemarjati meščanske vrline kot so vztrajnost, varčnost, umnost in delavnost, da zaradi pitja usiha in propada premoženje, skratka, da je zloraba alkohola izvir vsega slabega. O tragiki pijančevanja pa so meščanom delili moralne poduke tudi v popularnih leksikonih ali pa v medicinskih priročnikih za domače potrebe. Tudi v teh knjigah za široke kroge bralstva so z vso ostrino opozarjali, da ima nebrzdano uživanje alkohola naravnost grozljive posledice, vse skupaj pa so ponazorili še s strašnimi slikami:

»Na svet je privekal kot lep fantiček z veselimi očmi in rdečimi lički. Pri mojstru, kjer se je učil, se mu je priljubilo pitje piva in kot tridesetletnik, potem ko je sam postal mojster, je začel ceniti tudi vino. Bil je spreten in priden in v njegovo hišo se je naselila blaginja. Kar pa je do tridesetih let še lahko navidezno brez škode prenašal, mu je potem, ko se je bližal štiridesetim, začelo povzročati posebne težave. Njegova volja do dela je zaskrbljujoče popustila, močna želja po alkoholu pa se je povečala. Posegel je po učinkovitem žganju in sprva je imel rajši dražje vrste, piva pa ni več prenašal. Gospodinjstvo ni več napredovalo in kmalu ni nič več pomagala tudi varčnost in neutrudnost gospodinje. Otroci so odrasli, še vedno so potrebovali pomoč staršev, toda oče je bil vedno večja zguba. Pojavilo se je pomanjkanje in nastali so domači prepiri. S petinštiridesetimi leti je imel bolan obraz pijanca. Le redko je bil popolnoma trezen in le malo je delal v svoji zanemarjeni delavnici. Najstarejši sin, njegova

¹⁷² Valenčič, Vzgoja in omika ali izvir sreče, str. 40.



Štiri podobe iz življenjskega ciklusa pijanca in nezdravi učinki alkohola na želodec in jetra.

opora, ga je zapustil zavoljo vsakdanjih prepirov, mati je leto zatem od žalosti umrla. Ostali otroci niso hoteli več slišati za očeta. Nekega dne je ostal sam na cesti. Upniki so ga vrgli iz hiše in nekaj časa se je, sprt z Bogom in svetom, preživljal z beračenjem. S šestdesetimi, prezgodaj postaran, je umrl kot žrtev pijančevanja v bolnišnici, potem ko je razrvanost njegovega organizma dosegla najvišjo stopnjo.«¹⁷³ Tragičen primer pijančevanja se je tako končal.

¹⁷³ Die Frau als Hausärztin. Ein ärztliches Nachschlagebuch der Gesundheitspflege und Heilkunde in der Familie mit besonderer Berücksichtigung der Frauen- und Kinderkrankheiten, Geburtshilfe und Kinderpflege von Dr. med. Anna Fischer=Dünkelmann in Zürich promoviert, Stuttgart 1908, komentar k sliki št. 6 – Wirkung des Alkohols, med str. 192 in 193.

GREMO NA »ARBAJTERKONJAK«

Doba uveljavljanja družbeno vodilnega modela meščanstva, ki sovпада z dobo postopnega uveljavljanja strojev in industrijske družbe, je seveda dala svoj pečat tudi preživljanju prostega časa.¹⁷⁴ Tudi tistega v gostilnah in kavarnah, v javnih prostorih, kjer so se točile alkoholne pijače. V družbi novega meščanstva, ki je odločilno zaznamovalo dolgo 19. stoletje, je namreč potem, ko je postopoma usahnila meščanska družabnost v salonih, na področju družabnega življenja v gostilnah in kavarnah zavladal »značilen strah pred mešanjem spolov, pred oblikami družabnosti, ki se jih udeležujejo tako moški kot ženske.«¹⁷⁵ V stoletju meščanstva se je pravzaprav na področju gostinstva izoblikoval in utrdil dvojni sistem družabnosti. Za meščansko javnost so bila značilna stalna moška omizja v »boljših« gostilnah. Moški iz vrst meščanstva so posedali tudi v kavarnah, ženske pa so morale ostati doma, v sferi zasebnosti. Na drugi strani pa so se kot kraj družabnosti pojavile gostilne za proletarsko javnost.¹⁷⁶

Spremembe v ekonomsko-socialnem življenju, procesi industrializacije, deagrarnizacije, urbanizacije in modernizacije načina življenja ter postopno nastajanje in vse močnejše prodiranje potrošniške družbe kot tudi spremembe na področju organiziranja javnosti so soodločale tudi pri vzpostavitvi funkcije gostiln v okviru dvojnega sistema družabnosti. V meščanski družbi se je celokupnost življenja prostorsko in časovno razcepila na delo in prosti čas, družabnost ni bila več vpletena in vključena v delovno življenje, temveč se je izluščila v samostojen sektor. »Ekspanzija, diferenciacija in višanje kvalitete znotraj gostinstva so krepili njegov komercialni značaj. /.../ Javno-gospoke funkcije srednjeveških gostiln so povsem izginile, komunikativni aspekti gostiln so se pomaknili v ozadje.«¹⁷⁷

Kakor hitro sta bila življenjski in delovni svet relativno strogo ločena, pa je nekako samoumevno naraščala tudi nujnost po nekem institucionaliziranem prostoru srečevanja, kjer bi lahko zadovoljili potrebe po stikih in komunikaciji. Medtem ko lahko označimo delo v predindustrijski družbi za bolj komunikativno, bi delo v industrijski družbi težko povezali s komunikativnostjo. Spomnimo samo na t. i. discipliniranje časa s stalno prisotno kontrolno uro, ali

¹⁷⁴ Prim.: Gorazd Makarovič, *Slovenci in čas. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*, Ljubljana 1995, str. 245.

¹⁷⁵ Beatrix Bener, *Männerort Gasthaus? Öffentlichkeit als sexualisierter Raum*, Frankfurt am Main / New York 1997, str. 65.

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ Ibidem, str. 66. Še enkrat poudarimo, da je novoveška gostilna predindustrijske in predmeščanske dobe javni kraj, kjer ni bilo načelnih kriterijev izključevanja niti po socialnem statusu niti po spolu.

pa na discipliniranje dela s produkcijo na tekočem traku. Za moderni svet pa je poleg tega značilno tudi postopno praznjenje podeželja in rast mest, torej urbanizacija in z njo vzpostavljena vse večja anonimnost posameznikov, kot tudi zamenjava večje predindustrijske velike družine z majhno jedrno družino ter ločitev delovnega mesta od stanovanja. Vse to so bili nadaljnji vzroki za nujnost izoblikovanja posebnega gostinskega družabnega prostora za srečanja in pogovore. Znamenje industrijske družbe in dobe meščanstva je torej omenjeni na novo izoblikovani dvojni sistem družabnosti. Gre za pojem, ki »opisuje restriktivnost razmejevanja neke v razrede razcepljene družbe, ki jo fevdalni družabni red z istočasnostjo visoke in ljudske kulture v takšni ostrini ni poznal. Delitev gostinstva na meščansko (kavarna) in proletarsko kulturo (delavska gostilna) označujejo družbeno strukturirane razredne razlike.«¹⁷⁸

Za proletarske moške je bilo obiskovanje gostiln kot družbeno priznana oblika organiziranja prostega časa nekaj povsem običajnega. Ritualni kozarček po koncu delovnega časa je veljal za nenapisano moško pravico. To je bila pravzaprav na novo pridobljena svoboščina tovarniških delavcev, ki so lahko izkoristili svoj prosti čas tako kot so želeli. Ne zemljiški posestniki ne rokodelski mojstri delavcem odslej niso več predpisovali, koga naj ljubijo ali poročijo, kje in kdaj naj se zabavajo, ali kaj in koliko lahko popijejo. »Prvič v zgodovini je čas po delu pripadal samo njim, in prav tako prvič so samo oni odločali, na kakšen način bodo razpolagali z zasluženim denarjem. /.../ Proletarcu odslej ni bilo več potrebno čakati niti na skupno praznično oz. slavnostno priložnost, niti ni bil več odvisen od prispevka svojega delodajalca. S tem ko je dobival redno plačilo za svojo prodano delovno silo, je zdaj samo on odločal, kdaj, kje, s kom, kako pogosto in kako intenzivno se misli vdajati mučnemu poželenju svoje žeje.« V okviru masovne potrošnje pa je bilo žganje skorajda prvi artikel, »ki je bil proletarcem ponujen v raznoterih oblikah, na različnih mestih in po najzapravejših cenah«.¹⁷⁹

Poleg družabnosti se je v gostilnah začelo razvijati tudi socialistično gibanje, pa diskurz o tako imenovanem alkoholnem vprašanju. Medtem ko je bila delavska gostilna za aktiviste socialističnega gibanja nenadomestljiv kraj za politično delovanje in pridobivanje novih članov,¹⁸⁰ je bila za privrženca

¹⁷⁸ Bener, Männerort Gasthaus?, str. 66.

¹⁷⁹ Hübner, Trink, Brüderlein, trink, str. 144.

¹⁸⁰ Za primer lahko vzamemo npr. začetke delavskega gibanja v Mariboru, o katerih podrobno piše: Franc Rozman, Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1979. Tako se je 2. avgusta 1868 18 predstavnikov delavcev zbralo na vrtu gostilne Adolfa Pritza, da bi ustanovili svoje izobraževalno društvo (str. 29). Društvo je bilo ustanovljeno 23. avgusta 1868 na zborovanju v Kartinovi pivnici. V isti pivnici je bilo 11. oktobra 1868 tudi prvo vpisovanje članov (str. 30). Na ustanovnem občnem zboru 22. avgusta 1869 je

gibanja treznosti in abstinence »sinonim za vse nevarnosti alkohola, tarča njegove agresivnosti in svarilni primer za njihove zahteve.«¹⁸¹ Gostilne kot dvojni kraj vsakdanjika so namreč predstavljale nekakšno vmesno postajo med delom in prostim časom in tam v primerjavi s tovarno tudi ni veljala delavska hierarhija med delavci.



Vesela družba pred gostilno Počivavšek.

Delavske gostilne seveda niso bile privlačen kraj za delavce samo zavoljo tega, ker se je tam lahko popivalo. Navsezadnje bi lahko potrebo po alkoholu potešili tudi doma, čeprav ne tako nemoteno. »Delavska gostilna je bila eden redkih, javno-zabavnih krajev, ki je bil za proletarce dostopen in kjer so zmogli plačilo. Druge aktivnosti prostega časa kot šport, dodatno izobraževanje v ustanovah in različne oblike zabave (gledališče, variete) so bile za široke mase konec 19. stoletja ali še nedostopne ali za povprečnega delavca z družino močno predrage.«¹⁸²

Delavska gostilna je v okviru žalostnih razmer delavstva igrala posebno vlogo. »Gostilna in žganjarna sta si /namreč/ ob utesnjenosti stanovanj in siceršnjem pomanjkanju srečevališč pridobili bistveno funkcijo organiziranja prostega časa, društvenega življenja in politične agitacije.«¹⁸³ Poudariti je potrebno, da je bil alkoholizem med delavstvom zelo razširjen in da je delavstvo na splošno popilo mnogo več alkoholnih pijač kot meščanstvo.¹⁸⁴ Delavstvo je pilo zlasti ceneno žganje, ki naj bi bilo učinkovito sredstvo za odganjanje skrbi in za umik iz realnega življenja v svet opoja. Skratka. »Za proletarce je bila cenena krčma za vogalom dolgo časa edini kraj sprostitve, izklopa«, zlasti takrat, ko so

bila ustanovljena splošna bolniška in invalidska blagajna (str. 34). Prvo obletnico obstoja društva so 21. septembra 1869 slavili v Götzovi pivnici (str. 34) itd. itn.

¹⁸¹ Beneder, Männerort Gasthaus?, str. 80.

¹⁸² Ibidem.

¹⁸³ Sandgruber, Die Anfänge der Konsumgesellschaft, str. 192.

¹⁸⁴ Gerhard A. Ritter / Klaus Tenfelde, Arbeiter im Deutschen Kaiserreich 1871 bis 1914, Bonn 1992, str. 511.

prejeli mezdo. Žganje pa je tudi zaradi svoje cenenosti v primerjavi z vinom in pivom »sredi socialne bede prevzelo vlogo eskapističnega odganjalca skrbi«¹⁸⁵

Vsesplošna prostorska utesnjenost večkrat naravnost katastrofalnih delavskih stanovanjskih razmer (omenimo le posebne stanovanjske razmere najemnikov postelje ali posteljašev oz. prenočevalcev) je nedvomno predstavljala motivacijo za obisk gostilne. Pod pretvezo utesnjenega in žalostnega stanovanjskega in življenjskega položaja delavstva lahko imamo gostilno tudi za zatočišče pred mizerijo. V krčmo so seveda zahajali v veliki večini moški. Obisk gostilne lahko imamo za pobeg pred družino, družinskim delom, stiskami in problemi. Užitek v gostilni oziroma »tisto pretirano iskanje zabave pač lahko imamo tudi za kompenzacijo zamorjenega in brezperspektivnega življenja.«¹⁸⁶ V gostilni so moški našli moško družbo, v njej so dobili alkohol, »ki je vse stvarno zameglil, olepšal ali zbrisal. Sredi alkoholnih hlapov se je porazgubila zavest o lastni klavnosti, nevrednosti, majhnosti, bolečini.«¹⁸⁷

Gostilna je bila torej moška zadeva, gostilniška kultura pa »najočitnejši izraz delavske patriarhalnosti«. Obisk gostilne kot nadomestilo za nezadovoljno življenje, kot pobeg iz bednega vsakdanjega življenja, je bil moška reakcija na vsakdanje izzive, medtem ko ženske niso mogle ubežati družinskim problemom, dom je bil v prenesenem pomenu njihovo kraljestvo. In tudi če so slučajno prestopile prag gostilne, jih ni pričakalo veselo omizje. Nasprotno. »Sovražni in obsojajoči pogledi so jo odganjali iz gostilne – morala se je vrniti tja, od koder je prišla: domov.«¹⁸⁸

Nenapisani zakon je torej izključeval ženske iz gostiln. Glede na meščanske moralne predstave srečamo med obiskovalkami gostiln samo predrzne in nesramne pijanke ali prostitutke. Ženske, ki so uživale alkohol (navada, ki je bila zgolj »moška zadeva«), so bile stigmatizirane, ker je pitje veljalo za zanemarjanje družine. Z grdo navado pitja alkohola niso vršile ženskih dolžnosti v okviru družine (prehrana, vzgoja otrok, urejanje in pospravljanje stanovanja, skrb za sorodnike itd.). Z izdatki za luksuzno pijačo tudi niso ravnale varčno, temveč preveč zapravljivo. Podobo pijanke in lahkoživke biča in moralno obsoja npr.

¹⁸⁵ Hermann Glaser, *Industriekultur und Alltagsleben. Vom Biedermeier zur Postmoderne*, Frankfurt am Main 1994, str. 147. Glej tudi: Wolfgang Schivelbusch, *Das Paradies, der Geschmack und die Vernunft. Eine Geschichte der Genussmittel*, Frankfurt am Main 2005, str. 161.

¹⁸⁶ Beneder, *Männerort Gasthaus?*, str. 81; Ingeborg Weber-Kellermann, *Frauenleben im 19. Jahrhundert*, München 1991, str. 188.

¹⁸⁷ Alenka Puhar, *Prvotno besedilo življenja. Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*, Zagreb 1982, str. 160.

¹⁸⁸ Beneder, *Männerort Gasthaus?*, str. 82.

Fran Govekar v romanu *V krvi*, ki je leta 1896 v nadaljevanjih izhajal v Ljubljanskem zvonu.¹⁸⁹ Lepa Tončka je končala tako kot mati, kot znana vlačuga in sramotno razvpita pijanka.

Seveda je v očeh meščanske družbe (in tudi katoliških moralistov) bilo sporno obiskovanje gostiln in s tem povezano uživanje alkohola s strani moških proletarcev.¹⁹⁰ V protialkoholni boj proti gostilni so se protialkoholnim borcem pridružile tudi ženske, ki naj bi prispevale k izboljšanju in preureditvi življenjskih navad ter se borile proti moški pijanosti.¹⁹¹ V okviru alkoholnega vprašanja je torej ženska navsezadnje »prevzela kot civilizacijska, treznostna sila vlogo posrednika med meščansko in proletarsko kulturo. /.../ V boju za pomeščanjenje proletarske družine je bil boj proti alkoholu na prvem mestu. Kajti ravno alkohol je nosil glavno odgovornost za delavsko bedo in nezanesljivo življenje.«¹⁹²



Smrtonosen pohod žganjarske kuge.

Na zmagoviti osvajalski pohod žganja je odločilno vplival gospodarski in tehnološki razvoj v 18. in 19. stoletju. Proizvodnja, poraba in pitje žganih alkoholnih pijač se je seveda regionalno razlikovala. Za Kranjsko ali pa Štajersko

¹⁸⁹ Fran Govekar, *V krvi*, Ljubljanski zvon, XVI, Ljubljana 1896, str. 3-14; 69-80; 131-144; 203-221; 267-276; 331-339; 395-403; 459-470; 523-531; 587-599; 653-662; 715-725.

¹⁹⁰ V protialkoholnem glasilu *Zlata doba* so leta 1909 npr. obtoževali socialdemokrate, da »zbirajo mlade fante ob nedeljah popoldne – čujte! – po oštarijah in tam, ob polnih poličkih ali vrčkih jih pripravljajo za svoje namene«, češ, da kot socialistični nasprotniki »potrebujejo moralno korumpiranih ljudi. /.../ Opiti se morajo mladi fantje, potem jim bo začela cerkev sama ob sebi smrdeti.« - *Zlata doba*, 1909, str. 74.

¹⁹¹ Alojzija Štebi, *Ženstvo v boju proti alkoholizmu*. Poročilo Alojzije Štebijeve dne 22. junija 1924 na protialkoholni skupščini v Ljubljani, ki jo je priredilo Društvo za gojitev treznosti, Ljubljana 1925. Iz poročila Štebijeve je razvidno, da so ženske problemu alkoholizma posvečale vse premalo pozornosti. Zato se je zavzela za večje ozaveščanje ženskih organizacij o pogubnosti pijančevanja in za izobraževanje posebnih agitatorok, saj naj bi bil boj proti alkoholu brez temeljitega znanja o tem socialnem zlu brezuspešen.

¹⁹² Bener, *Männerort Gasthaus?*, str. 85.

so bile tako vse do konca habsburške monarhije značilne majhne žganjekuhe. Alkoholizem je s prodorom žganih pijač začel preseirati meje normalnega že v Lipičevi dobi. Predstava o demonu alkoholu kot hudem sovražniku pa bo vendarle mnogo bolj razumljiva, če upoštevamo, da je bilo žganje odslej prvič na razpolago kot množični proizvod (in tudi kot hišna pijača), posledično pa se je spremenilo tudi potrošniško obnašanje »delavskih razredov« (arbeitenden Klassen) tako na podeželju kot v tovarnah, za katere je bil alkohol del njihove prehrane.¹⁹³

Že v predmarčni dobi se je poleg krepitve domače žganjekuhe razcvetela tudi trgovina z žganjem. Leta 1837 naj bi tako v Ljubljani kot pomembni tranzitni točki na poti med Dunajem in Trstom beležili sledeč izvoz iz notranosti monarhije do tržaškega pristanišča in uvoz iz Trsta v notranost monarhije (mere so podane v funtih (1 colni funt (Zollpfund) = 0,5 kilograma):

	Izvoz	Uvoz	Skupaj
Žganje	1.440.913	64.590	1.505.503
Vino	455.482	448.445	903.927
Pivo	3686	1566	5152

Vir: Franz Xaver Hlubek, *Der Verkehr zwischen Triest und der Monarchie, und die Wien-Triester Eisenbahn, Wien 1841, str. 14-15 in 38-39.*

Vedno bolj zaskrbljujoče naraščanje domače žganjekuhe je ob slabih letinah in ob širjenju krompirjeve gnilobe v štiridesetih letih 19. stoletja seveda naletelo tudi na nasprotovanja. Izredno zanimiva je npr. grožnja celovškemu kresijskemu glavarju, ki jo je 8. decembra 1847 neznanec nabil na mestna vrata v Celovcu: »Če v enem letu ne odpravite sedanje žganjekuhe iz krompirja, zažgemo mesto na vseh štirih oglih in vaša milost ne boste varni, da vas ne bo nekoč nepričakovano zadela krogla. Ali naj gre pač vse zaradi žganjekuhe iz krompirja po zlu, ali skoraj od lakote umre? Zdaj zlepa, potem pa zares!«¹⁹⁴ Zahtevano, da naj se prepove žgati žganje iz krompirja in žita pa zasledimo tudi v revolucionarnem letu 1848 in sicer v peticiji mesta Kranja, ki so jo poslali deželnemu zboru.¹⁹⁵

¹⁹³ Prim.: Becker, *Verderbnis und Entartung*, str. 82. Tudi v naših krajih je od prve polovice 19. stoletja naprej alkohol vse bolj postajal »hišna pijača« kmečkih domačij, s čimer se je višala tudi njegova poraba. – Filip Čuček, Anton Martin Slomšek in problem alkoholizma (in tobaka) na Spodnjem Štajerskem, *Zgodovina za vse*, leto XV, 2008, št. 2, str. 46.

¹⁹⁴ Alenka Puhar, *Peticije, pisma in tihotapski časi*, Maribor 1985, str. 25; Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 646-647.

¹⁹⁵ Josip Apih, *Slovenci in 1848. leto*, Ljubljana 1888, str. 82.

V letih pred prihodom južne železnice v Trst se je tovarni promet z vinom in žganjem iz notranjosti proti Italiji, Primorski in zlasti proti Trstu povečal. Kot je razvidno iz poročil in pritožb, ki so jih v petdesetih letih 19. stoletja naslovili na trgovsko obrtno zbornico kronovine Kranjske v Ljubljani, so se na komercialni cesti proti Gorici in Trstu navkljub poostrenemu nadzoru prevoznikov pojavljale kraje in tihotapstvo opojnih pijač. Zaradi obstoječe negotovosti v tovarnem prometu z vinom in žganjem so zbornico pozvali, da naj o razmerah obvesti deželno vlado, slednja pa naj pozove varnostne organe v vseh krajih ob omenjeni poti, da z vso strogostjo nadzorujejo furmane in njihov tovor.¹⁹⁶

Zloraba alkohola je bila na Slovenskem že v predmarčni dobi poleg na podeželju opazna tudi med delavstvom prvih tovarniških obratov. Okrajna gosposka Mekinje je npr. o tovarniških delavcih kamniške turško-rdeče barvarne, ki je bila v lasti ljubljanske predilnice, leta 1840 poročala okrožnemu uradu v Ljubljano, da se »ob nedeljah in praznikih pogosto vdajajo pijači in zato delajo ekscese in zagrešijo nemoralna dejanja.« Tudi v okrajni gosposki Radovljica so opazili, »da se med tovarniškimi delavci njihovega okraja vznemirljivo širi pregreha pijančevanja, kar je treba pripisati prepogostemu uživanju žganja, ki naj bi bilo poceni.« Radovljiška okrajna gosposka je poročala tudi, da se mlajši tovarniški delavci v Kropi in Kamni Gorici »že od nekdaj vdajajo brezdelju in igram na srečo.«¹⁹⁷

Okrožni urad Ljubljana je o poročilih menil, da se je o tovrstnih moralnih prestopkih že večkrat razpravljalo. Povsem naravno je, da si je prizadeval, da bi ponovno vzpostavili moralni red in socialno disciplinirali prebivalstvo. Okrajne gosposke in duhovnike je opomnil, da že razpolagajo s primernimi napotki in določili, kako med ljudmi širiti in obdržati nrvnost. S tem v zvezi sta omenjena dekret dvorne pisarne z dne 14. maja 1834 in gubernijski odlok z dne 22. maja 1840. Dekret dvorne pisarne je skušal omejiti ponočevanje in pijančevanje nižjih stanov, predvsem poslov, rokodelskih pomočnikov, pa tudi tovarniških delavcev.¹⁹⁸ Omenjeni odlok iz leta 1840 pa vsebuje predpise za

¹⁹⁶ Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS): Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 1, 1855, št. 315, škatla 7, dopis z dne 25. junija 1855.

¹⁹⁷ ARS, AS 14, fasc. 31-48, akt 8775 – Poročilo okrožnega urada v Ljubljani z dne 14. maja 1840; Mitja Sunčič, »Tudi lažje delo, če traja 13 ur in pol na dan, je prenaporno za nežna otroška leta in ubija duha«. K zgodovini otroškega dela v ljubljanskem guberniju, Zgodovina za vse, leto XIII, 2006, št. 2, str. 23.

¹⁹⁸ Hofkanzley Decret vom 14. May 1834, nr. 83, Sammlung der Gesetze welche unter der Regierung Seiner k.k. Majestät Franz des I. in den sämtlichen k.k. Staaten erlassen worden sind, in chronologischer Ordnung, sechzigster Band, Wien 1836.

gostilne in kavarne.¹⁹⁹ Pri zagotavljanju discipline in morale naj bi sodelovali in dajali spodbudo delavcem in poslom tako družinski poglavarji kot tudi lastniki tovarn in županstva. Zakonski predpisi, ki naj bi zagotavljali red in disciplino v oštarijah, pa so gostilničarju in zaposlenemu osebu narekovali, da prepovedujejo in preprečijo igranje prepovedanih iger, kot tudi iger poslov in rokodelskih pomočnikov, ki ne ustrezajo predpisom. Oblast je skratka pričakovala, da naj bi s primernim nadzorom in discipliniranjem, s pravočasnim prijavljanjem in preganjanjem oz. kaznovanjem prestopkov, kot tudi z dobrim delovanjem duhovnikov in okrajnih gospodk potihnilo tudi tu in tam pojavljajoče se pritožbe o načeti moralnosti, ki naj bi jo spodkopavali odrasli tovarniški delavci.²⁰⁰

Uživanje alkoholnih pijač in obiskovanje delavskih gostiln je torej značilno tudi za protoindustrijski čas na Slovenskem. »Vprašanje popivanja je zajemalo vse glavne probleme industrijske delovne discipline, od neučinkovitosti, nepokorščine do delodajalcev v tej ali oni obliki skozi celotno 19. stoletje.« Alkoholne pijače so delavci podobno kot drugod po Evropi tudi v naših krajih uživali ob raznih priložnostih, imele pa so tudi več pomenov. Alkohol naj bi pogasil žejo, hkrati pa naj bi bil tudi dodatek k prehrani. Bil naj bi narkotik in poživilo. »Toda ravno tako pomembna kot te »koristne« funkcije pitja na delu je bila družabna vloga alkohola. Kot v mnogih drugih kulturah so prakse skupnega pitja oblikovale očitno socialno vez med delavci. Po drugi strani pa je delodajalcem samo popivanje na delovnem mestu konec koncev predstavljalo problem in oviro za delovno disciplino v industrijskih obratih. Tako se je zanetil spor. Delodajalci so skušali prepovedati pitje alkohola na delovnem mestu, medtem ko so mnogi delavci vztrajali, da imajo pravico do uživanja alkohola na delovnem mestu.«²⁰¹

V mehaničnih delavnicah Auerspergove železarne na Dvoru ob Krki je npr. delovni red za delavce iz leta 1847 določal, da bo delavec zaradi pijanosti v delovnem času odpuščen.²⁰² Tamkajšnji delavci seveda zavoljo tega disciplinskega predpisa niso bili abstinenti. Lahko so se opijali s slivovko, ki je naštetá npr. v popisu zalog špecerijskega blaga iz leta 1850. »Poleg tega so imeli na Dvoru tudi fabriško točilnico, kjer so stregli z vinom in pivom.«²⁰³

¹⁹⁹ ARS, AS 1079, Circularien und Currenden gubernija v Ljubljani, knjiga za leto 1840, okrožnica št. 35.

²⁰⁰ ARS, AS 14, fasc. 31-48, akt 8775 – Poročilo okrožnega urada v Ljubljani z dne 14. maja 1840.

²⁰¹ James S. Roberts, Drink and industrial work discipline in 19th century Germany, *Journal of social history*, 2001, str. 25.

²⁰² Matija Žargi, *Železarna na Dvoru ob Krki 1795-1891*, Novo mesto 2000, str. 62.

²⁰³ *Ibidem*, str. 73.

Auersperg je leta 1834 v opuščinem krilu gradu Soteska (Ainöd) ustanovil pivovarno. Pivo so izdelovali po češkem receptu. Varili so ga predvsem za delavce železarne na Dvoru in steklarne Karlshütte (Glažuta). Oboji so popili tretjino proizvodnje. Veliko so ga popili tudi furmani in pomožni delavci (Aus-hilfsarbeiter). S tem se je tudi »navaden človek spoprijateljil z uživanjem piva«. ²⁰⁴ »Ker se je prodaja omejevala na okolico, je bila manjša ali večja proizvodnja piva odvisna predvsem oziroma skorajda izključno od tega, ali je vinska trta dobro obrodila ali ne, kot tudi od tega, da je včasih ob povečanem izvozu vina narasla tudi njegova cena.« ²⁰⁵ Pivovarna tudi ni mogla dobro uspevati, ker je bila preveč zakotna in odmaknjena od ustreznih prometnih povezav s širšo okolico. Pa tudi tamkajšnji ljudje so raje pili vino, ki so ga bili bolj vajeni. Vinogradništvo v okolici pivovarne je bilo že od nekdaj tradicija. Ob ustanovitvi pivovarne so mnogi preprosti ljudje komajda slišali za besedo pivo. Toda zavoľo nekaj slabih vinskih letin se je pivo vendarle postopno uveljavilo, tako da so že leta 1837 proizvedli 1152 veder, leta 1838 pa 1328 veder piva. V letih 1834, 1835, 1836 in 1840 letna proizvodnja piva ni presežala 1000 veder. Že v štiridesetih letih so proizvedli preko 2000 veder letno. Kasneje je letna proizvodnja nihala med 2000 in 3000 vedri. Zelo pomembna je bila, kot rečeno, prodaja piva delavcem železarne in steklarne. Potem ko so steklarno Karlshütte opustili, se je poraba piva zmanjšala kar za 250 do 300 veder. Povejmo še, da se je pivo v vročih poletnih mesecih kaj rado kvarilo, saj mnogi bližnji prodajalci niso imeli primernih ledenic ali vsaj hladnih kleti. Ker je znano, da je tudi najboljše pivo, če je mlačno, neužitno, število privržencev pitja piva v širši okolici pivovarne seveda ni naraščalo, temveč kvečjemu upadalo, domačini pa so raje naročali vino. ²⁰⁶ Tudi delavci na Dvoru so popili velike količine vina, poraba piva pa je med njimi upadala. Zanimivi statistični podatki o porabi piva na Dvoru v triletju 1857-1859 nam povedo, da je poraba piva opazno naraščala med tovarniškimi uradniki. Leta 1857 so delavci popili 145 veder piva, uradniki 29, leta 1858 delavci 112, uradniki 46 in pol veder. V letu 1859 so delavci na Dvoru popili 110 veder piva, uradniki pa že 50 veder. ²⁰⁷

Alkoholizem se je torej bohotil tudi med delavci prvih tovarn. Na zelo žalostne razmere, denimo, naletimo tudi v preboldski predilnici na zelenem Štajerskem. Znani protialkoholni borec Anton Martin Slomšek je svojo ogorčenost nad hudičevim alkoholizmom med drugim izrazil tudi v svojih pozivih proti

²⁰⁴ Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel und Volks-Wirthschaft über den landwirtschaftlichen, industriellen und commerziellen Zustand ihres Kammerbezirkes in den Jahren 1857 bis inclus. 1860, Laibach 1861, str. 67.

²⁰⁵ Ibidem.

²⁰⁶ Ibidem, str. 67-69.

²⁰⁷ Žargi, Železarna na Dvoru ob Krki 1795-1891, str. 73.

brezobzirnemu in nečloveškemu izkoriščanju otrok v industriji. V pretresljivi verzni obsodbi tega pojava, ki ga je objavil v Drobotnicah leta 1846 in naslovil *Ubogi otrok v fáberkah* (pesem lahko imamo za prvo pravo slovensko socialno pesem), Slomšek slika grenko tožbo 12-letnega »srotleja«, ki ga do skrajnosti izkoriščajo v preboldski predilnici ter izpoveduje otrokovo obupno nemoč, saj so ga z alkoholom in kavo zasvojeni starši že pri nepolnih osmih letih prodali v kapitalistično sužnost.²⁰⁸

*V' fáberko me oče dajo,
Ino grejo žganja pit;
Kavo kuhajo si mati;
Jez pa moram tukaj bit!
Kar z' vratènam jez zaslužim,
Stariši zapijejo;
Srotle sim, ino ostanem,
Dokler smert me vzela bo.*²⁰⁹

Neznosno stanje in beda delavcev, denimo žebjarjev v Kropi, Kamni gorici in Železnikih, je bilo tudi v drugi polovici 19. stoletja in v letih pred prvo svetovno vojno v tesni »zvezi z alkoholizmom in posurovelostjo, nad katero so se pritoževali delodajalci in duhovščina.«²¹⁰ Delavce naj bi brezvestni delodajalci sami silili k popivanju ter jih s tem goljufali in zapeljevali v dolgove, iz katerih se niso mogli rešiti. Med stavko žebjarjev v Kropi junija 1883 so delodajalci in c. kr. komisar v gostilni *Pri jarmu* delavcem med drugim očitali, da bi lahko shajali, če bi več delali in ne pili žganja. Dopisnik *Ljudskega glasa* je to komentiral, »da bi fužinarji kot lastniki gostiln lahko preprečili pijančevanje, če bi to v resnici hoteli.«²¹¹

Vzrok omenjene stavke v Kropi naj bi bilo torej neznosno stanje, ki je vladalo v žebljarskem kraju, kjer naj bi se nahajala »visoka šola ali tako rekoč univerza za beračenje. Beračiti mora vsak na stare dni, tega ga ne more rešiti družega – nego zgodnja smrt.«²¹² Delavstvo naj bi na beraško palico pognal zlasti alkoholizem. V tem oziru se zdi zanimivo razmišljanje deželnozborskega poslanca dr. Maksa Samca, ki je naslednje leto, ko so v okviru izvedene agrarne ankete na Kranjskem razpravljali tudi o pretiranem naraščanju čezmernega

²⁰⁸ Prim.: Anton Šepetavc, *Ubogi otrok v fáberkah*, Slovenska kronika XIX. stoletja 1800-1860, Ljubljana 2001, str. 289-290.

²⁰⁹ Anton Martin Slomšek, *Ubogi otrok v' fáberkah*, Drobotnice za novo leto 1846, str. 217.

²¹⁰ Rudi Kyovský, *Socialne razmere našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in Železnikih proti koncu XIX. stoletja*, Kronika, leto I, 1953, št. 2, str. 87.

²¹¹ *Ibidem*, str. 88.

²¹² *Ibidem*.

uživanja žganja in o tem, kako bi lahko žganjarsko kugo zavrli, v svojem dolgem govoru najprej citiral učenega nemškega kemika Liebiga, ki je leta 1865 menil, »da uživanje alkoholnih pijač ne more biti vzrok revščine, temveč obratno, da revščina povzroča alkoholizem.«²¹³ Medtem ko berači in potepuhi ne obubožajo še bolj zaradi alkoholizma, je to pri delavcih, poslih in posestnikih povsem drugače. »Priden in vesten delavec poseduje v moči svojih rok kapital, ki ga ne samo prehranjuje, temveč mu omogoča tudi, da daje na stran prihranke za stare dni, z izjemo nesreč. Trdimo lahko, da so mezde danes okrog 75 % višje kot so bile pred 30 leti. Toda ali opazimo pri delavcih in poslih v primerjavi z nekoč večje prihranke? Izkušnja nas uči nasprotno. Večji ko je zaslužek, toliko večja je razišpnost. Dninar dela šest dni, sedmi pa mu pripada, toda ne zato, da bi se odpočil in si nabral svežih moči, temveč zato, da bi v žganjetočih pognal po grlu zaslužek. Socialisti so izrekli: 'Prestavite nas v položaj človeka vredne eksistence in naši ljudje se bodo izogibali žganjetočev.' Da temu ni tako, razločno dokazuje analiza delavskih razmer v industrijski grofiji Lancashire. Kot posledica nenavadnega vzpona tamkajšnje produkcije se je dnina povzpela od leta 1869 do 1873 iz 5 na 11 šilingov, kar pomeni 6 goldinarjev in 60 krajcarjev na teden. Število zločinov je v istem času naraslo iz 1335 na 4462. Denarne kazni zaradi pijanosti pa so se povečale iz 495 na 2649 funtov.« Kamniški zdravnik nato nadaljuje: »Kot se je potemtakem podvojila dnina delavcev, so se šestkrat povečale kazni zaradi pijanosti. Ko je industrija leta 1873 šla rakovo pot in se je zaslužek polagoma znižal na 5 šilingov na dan, večina dninarjev ni imela nikakršnih prihrankov iz prejšnjih boljših časov. Ali torej ni iz tega primera nezmernosti evidenten vzrok revščine?«²¹⁴

Dr. Samec je razmišljal, da bi človek, če je trezen in samozavesten, ostal tudi zmeren in da bi /še posebno/ ob majhnih zaslužkih ne pognal vsega po grlu, temveč bi zmerno varčeval, saj bi se bal in bi ga bilo sram situacije, da bi padel v breme drugim ljudem. Samec se je nato /v okviru modnega iskanja krivcev/ obregnil ob brezvestne Jude, ki bojda na Poljskem in v Rusiji izsesajo iz žganjepivcev vse do zadnjega beliča. V naših krajih pa pivce žganja privablajo izobešene smrekove vejice. Tam se zbirajo žganjepivci, »ki z zabuhlimi obrazi, napol omamljeni sedijo okoli mize ter drug drugemu podajajo vrček žganja.« Dr. Samec je nato s številkami prikazal naraščanje potrošnje žganja na Kranjskem in posledično škodo za narodno blaginjo. Pri tem je poudaril, da s tem žalostnim orisom razmer nikakor ne želi očrnuti slovenskega naroda na Kranjskem ter ga predstaviti svetu kot ljudstvo pijancev. Anketa naj bi imela

²¹³ Josip Vošnjak, Bericht über die am 17. und 18. April 1884 in Laibach abgehaltene Agrar-Enquete, Laibach 1884, str. 60.

²¹⁴ Ibidem, str. 61.

predvsem namen, da odkrije vse rane na telesu našega naroda in da poišče sredstva, s katerimi bi jih lahko pozdravili.²¹⁵

Dr. Samec je bil eden najbolj aktivnih protialkoholnih borcev v 80. letih 19. stoletja. Kot zdravnik je pol stoletja za Lipičem lahko opazil, da tudi opozorila gorečnih protialkoholnih borcev kot sta bila sredi 19. stoletja Anton Martin Slomšek in Janez Volčič, niso kaj dosti zalegla. Žganjepitje je v drugi polovici 19. stoletja še vedno nezadržno naraščalo. Na Kranjskem so tako glede na statistične podatke žganjarne rasle kot gobe po dežju in žganjarska kuga se je vse bolj širila. Število manjših kmečkih žganjarn se je na Kranjskem že sredi 70. let 19. stoletja izrazito povečalo. Po poročilih finančne straže je obstajalo v sezoni 1874-1875 2592, v sezoni 1875-1876 pa že 4294 kmečkih žganjarn.²¹⁶ V letih pred prvo svetovno vojno je nato število kmečkih žganjarn na Kranjskem še naraščalo. Leta 1909 jih je bilo tako že preko 5000, kar naj bi predstavljalo eno šestino malih žganjarn v Avstriji (na Koroškem naj bi jih bilo npr. samo 920).²¹⁷ Omenim naj še, da se je samo v okraju obrtne zbornice Ljubljana v času od ju-

²¹⁵ Ibidem, str. 62-63.

²¹⁶ Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die Zustände in Krain für das Jahr 1875, Laibach 1878, str. 191. Če smo podrobnejši: Po poročilih finančne straže nadzornih okrožij Postojna, Kranj, Ljubljana in Novo mesto naj bi v času od 1. septembra 1874 do konca avgusta 1875 obstajalo 2592 kmečkih žganjarn, ki so uporabljale preproste destilatorje. Največ jih je bilo v novomeškem okrožju (1142), sledilo je ljubljansko (668), temu postojnsko (507), najmanj pa so jih beležili v kranjskem (275). Skorajda vse žganjarne (2574) so plačevale davek po tarifi, 18 pa jih je moralo davek prisilno poravnati. Količinsko je bilo največ sadjevca, torej žganja iz koščičastega in pečkatega sadja. Zelo veliko je bilo tudi tropinovca in kvašenega žganja ter žganja iz jagodičja. V zelo redkih primerih so kmečke žganjarne destilirale pivovarske odpadne snovi ali druge sestavine. Kmečke žganjarne na Kranjskem so v omenjenem času poleg obdavčenega žganja proizvedle še 101,86 hektolitrov neobdavčenega žganja za lastne potrebe. Že naslednje leto žganjekuhe (od 1. septembra 1875 do konca avgusta 1876) je prineslo nadvse opazne spremembe. Število kmečkih žganjarn se je povzpelo kar na 4294 (indeks 166 %), pri čemer se je vidno zmanjšalo (oziroma ni bilo znano) število tistih, ki so uporabljale preproste destilatorje (3077). Skoraj polovico takšnih žganjarn je bilo v novomeškem okrožju, kjer sicer beležimo največjo rast števila žganjarn (2350 oz. indeks v primerjavi s predhodnim letom proizvodnje je 205 %), V drugih nadzornih okrožjih finančne straže se je število kmečkih žganjarn povečalo za okoli tretjino: postojnsko (na 694 ali za 37 %), kranjsko (na 360 ali za 31 %) in ljubljansko okrožje na 890 ali za 33 %. Davek po tarifi je plačevalo 99,5 % registriranih žganjarn, koliko jih je poleg tega obratovalo na črno, pa ni znano. Opazno več je bilo sadjevca, ki so ga kuhali iz koščičastega sadja in tropinovca. Kmečke žganjarne so za lastne potrebe proizvedle še 276 hektolitrov neobdavčenega žganja. Tako v proizvodni sezoni 1874/75 kot 1875/76 so odločno prevladovali manjše žganjekuhe, ki so plačevale pod 5 gld davka. V prvi sezoni jih je bilo 90,6 % (2348), v drugi pa 84 % (3619). Žganjarno, ki je plačevala med 100 in 500 gld davka srečamo samo v ljubljanskem okrožju in sicer v sezoni 1874/75 eno, v naslednji sezoni pa tri.

²¹⁷ Prošnja društva Abstinent na deželno vlado z dne 3. julija 1909, Zlata doba, 1909, str. 104.

lija 1902 do julija 1912 število žganjarn povečalo za 38,14 %, iz 194 na 268 žganjarn.²¹⁸

Pohod žganja na Kranjskem je bil dejansko grozljiv. Konec 19. stoletja je pitje ognjene vode glede količine in pogostosti uživanja povsem prevladalo. Popitemu žganju je količinsko sledilo vino, pri



Majhna žganjekuha.

tem pa je treba upoštevati, da je v vinorodnih predelih pustošila tudi trtna uš in da se je tudi v nekoč »vinskih krajih«, zlasti na Dolenjskem, žganjarska kuga vse bolj širila. Najmanj se je popilo piva, vsaj tretjino manj kot žganja. Torej. Glede na izračune dr. Ivana Robide se je leta 1898 na Kranjskem popilo 4,5 milijona litrov žganja, 4 milijone litrov vina in 3 milijone litrov piva, kar pomeni 9,3 litra žganja, 8 litrov vina in 6 litrov piva na prebivalca.²¹⁹

Po podatkih o uživanju alkoholnih pijač na Kranjskem, ki jih je leta 1906 v 9. številki *Piščalke* priobčil župnik Franc Avsec, se je leta 1889 izpilo zaokroženo 3,1 milijona, leta 1900 pa že 4,9 milijona litrov žganja. Ko je bilo 20. stoletje še mlado, se je neprestano večal tudi letni konzum piva. Leta 1900 so popili 7,1 milijona, leta 1905 pa že 13,1 milijona litrov piva. Leta 1905 so na Kranjskem obdavčili še 15,2 milijona litrov vina, poleg tega pa naj bi se popilo ravno toliko neobdavčenega vina in sadnega mošta. Poleg obdavčene pijače, ki se je popila v gostilnah ali kupila v trgovinah, so torej mnogo neobdavčenega vina in žganja popili v privatnih kletih.²²⁰

Zanimiva je zlasti opazka o »strahovitem naraščanju letnih stroškov za pivo«, ki so se od leta 1900 do leta 1905 skoraj podvojili in vse bolj vzbujali skrb: »Pivo je sovražnik, to so kmalu spoznali v severnih deželah. Najprej so hoteli žganje izpodriniti s pivom in ga priporočali kot narodno pijačo. Pa kmalu so sprevideli, da se belcebub ne prežene z belcebubom. Pivo ima namreč

²¹⁸ Arhiv Republike Slovenije, AŠ 448, fasc. 152, 1895 – 1916, Poročilo o stanju obrti.

²¹⁹ Dr. Ivan Robida, Poročilo o alkoholizmu na Kranjskem. V: *Piščalka*, leto II, 1906, št. 5, str. 164-165.

²²⁰ Anton Mrkun, *Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902-1927*, Ljubljana 1927, str. 97-99.

manj odstotkov alkohola, pa ga ljudje pijejo v tolikih množinah, da je alkohola nazadnje ravno toliko, kakor če bi pili žganje, tekočine pa tolike mere, da jih telesne posode zlasti srce ne more zmagovati. Pivo pa je toliko večji sovražnik, ker so pivovarji mogočni gospodje, kapitalisti. Imajo denar za reklamo. Zidajo po velikih mestih prave palače za pivnice piva. Po deželi kar ledenico naredo gostilničarju, če se zaveže, da bo njihovo pivo točil. Zlasti pa je tako nevarno poskočila poraba piva, odkar se je začelo prodajati v steklenicah. Prej brez ledenice ni v malem kraju gostilničar mogel točiti piva. Zdaj pa prodaja pivo v zaprtih steklenicah povsod, v zadnji hribovski vasi in brez gostilniške koncesije.«²²¹ In k temu bi v nekdanji meščanski maniri z veliko mero obsojanja nepremišljenega ravnanja delavstva lahko dodali, da je prav žalostno, da »delavec, čigar družina nima vsak dan dovolj govejega mesa na mizi, vsak dan troši svoj denar za dvakrat dražji živež pri – pivu.«²²²

Od osemdesetih let 19. stoletja naprej so pretirano in telesnemu ter duševnemu zdravju nevarno in škodljivo žganjepitje poleg katoliških moralistov vse glasneje obsojali tudi zdravniki in psihiatri. Tudi ti so začeli opazovati škodo, ki jo žganje povzroča narodovemu telesu. Žganjepivci naj bi bili vedno bolj poživljeni, nevarna pa naj bi bila zlasti zamenjava pravega žganja s še cenejšo in mnogo bolj škodljivo »brluzgo«, s špiritom pomešanim z vodo.²²³ Omenjeni zdravnik dr. Maks Samec je npr. na trinajsti seji kranjskega deželnega zbora dne 17. oktobra 1883 predlagal, »da se naloži sto procentov deželnih priklad na davek za točenje žganja«, češ, da se ravno žganje (predvsem špirit) da primerjati s kugo takratne dobe. »Ono ne umori naglo, ali kdor se pitju žganja podvrže, je izgubljen za človeško družbo.« Samec je poudaril, da je že »naš nepozabljivi Slomšek« svaril pred uživanjem žganih pijač. Toda, če naj bi v Slomškovih časih, torej sredi 19. stoletja, odločno prevladovali »mali kotlički za destiliranje brinjevca, slivovke in jednake pijače«, pa so ti od takrat skoraj popolnoma izginili, »na njihovo mesto pa so stopile velike tovarne, ki izdelavajo za dvakrat nižjo ceno to strupeno pijačo«. Samec je opozoril, da se na Kranjskem »le malokateremu proda posestvo, ki ga ni zapil«. Pijančevanje pa naj ne bi bilo pogubno samo za kmete, ampak naj bi botrovalo tudi številnim hudodelstvom: »Pojdimo v ječe vprašat /.../ in izvedeli bomo, da je skoraj šestdeset procentov hudodelstev in prestopkov bilo storjenih v pijanosti.« In nadaljuje: »Pojdimo

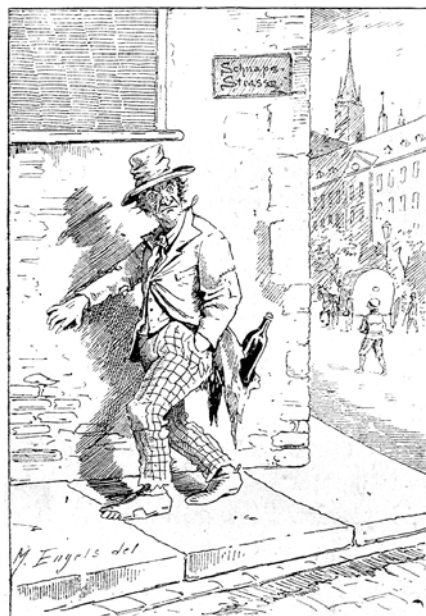
²²¹ Ibidem, str. 98.

²²² Dr. Ivan Robida, Alkoholizem, Ljubljanski zvon, XXI leto, 1901, str. 385.

²²³ Poleg omenjene »brluzge« se je v istem času zaostrila tudi razprava o škodljivosti ponarejenega vina. Kemija je dobila nedostojno mesto tudi v vinskem hramu, pijače, pridobljene »po znanstvenem potu, kemično« pa naj bi med drugim tudi »ostrupile možgane in storé, da človek zblazni, se zmeša, obnori«. – Podrobneje: Andrej Pančur, Ponarejanje vina pred prvo svetovno vojno, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 147.

vprašat v blaznice naše, in zvedeli bomo, da je pri 30 % bolnikov alkoholizem uzrok dušnih boleznij.«²²⁴

Uživanje alkoholnih pijač naj bi po mnenju deželnozborskega poslanca Samca imelo slabe posledice za telesni in duševni razvoj. Za člane družine, kjer kraljuje žganjepitje, naj bi bili značilni »oveneli, upadli obrazi«, slabša rast pa naj bi pričala, »da po teh udih ne teče zdrava kri«. /.../ Otroci žganjarja ne dobijo nobene izreje, nobenega domačega pouka, ampak se navzamejo grdih očetovih navad. Kar pa je najhujše, je to, da nečejo več poznati one plemenite čednosti, ki se imenuje sramežljivost.« Kamniški zdravnik Samec se je zavedal, da kranjski deželni zbor nima pristojnosti, da bi ustavil tovarniško proizvodnjo strupa po imenu špirit, zato je predlagal, da naj deželni odbor skuša »z deželno priklado podražiti žgano pijačo in morebiti zmanjšati število žganjarij. /.../ Ako se žganje podraži, bodo ljudje poprijeli se v svojo občno korist zdrave pijače, ali pa bodo pili bolj vodno mešanico.« Samec je torej predvideval, da bo višji davek od točenja žganja zmanjšal število žganjarij, višje cene žganja pa naj bi prizadele tudi pивce in s tem zmanjšale njih število. Pozval je, da naj se deželni zbor s takim predlogom obrne na visoko vlado, ki naj vzame v pretres posledice proste prodaje špirta in predloži državnemu zboru potreben zakon.²²⁵



Propadli pijanec se opoteka po Žganjarski ulici (Schnaps=Strasse).

Na pogubnost »kuge žganih pijač« pa je dr. Samec opozoril že nekaj let prej v poučni knjižici *Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v občē*, ki je leta 1880 izšla pri Slovenski matici. Opozoril je, da dolgotrajno uživanje žganja povzroča spremembe in bolezni »malo ne po vseh organih človeškega telesa«. Pijančevanje lahko usodno prizadene želodec,

²²⁴ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, Stenografski zapisniki, 23. zvezek, Ljubljana 1883, str. 157. Kot nazorni primeri pijančevanja na kmetih in posledičnega propadanja gospodarstva ter institutu preklica lahko služijo denimo zgodbe iz radovljiškega sodnega okraja: Gorazd Stariha, Pijani in zapravljivi. Preklicne zgodbe radovljiškega sodnega okraja iz zadnjega desetletja avstro-ogrske monarhije, Zgodovina za vse, leto XI, 2004, št. 2, str. 54-71.

²²⁵ Ibidem.

jetra, srce, ožilje, dihala, ledvice in predvsem možgane, ki da so sploh »najbolj podvrženi nasledkom pijače«. ²²⁶ Pijančevanje naj bi vplivalo tudi na zarod in naraščaj. Otroci pijanca naj bi po očetu podedovali nagnjenje k pijančevanju. Otroci pijanih staršev pa naj bi bili podvrženi tudi številnim telesnim in duševnim boleznim. ²²⁷

Alkoholizem pa naj bi bil po mnenju dr. Samca tudi glavni krivec za socialno bedo. »Pijančevanje je krivo siromaščine nepremišljenega človeka in vse rodbine. V delovskem stani hodi pauperizem ali revščina tistim potem. Delovci, posebno fabriški, so vajeni tovarišije. Če pride delovec zvečer domov, na najde v revnem stanovanji in pri kričanju otrok potrebnega kratkočasovanja, zatorej gre v krčmo. To stori jeden dan v tedni in nedeljo, potem še drugi in tretji dan v tedni, skoro se navadi hoditi po krčmah in pijača mu je neizogibna; izgovarja se, da mu je pijača za ohranjenje telesnih moči potrebna. Ves zaslužek gre po grli, doma pa revščina kraljuje, naposled je nesposoben za delo in izgubljen je!« ²²⁸

Na mnenje nekaterih, ki nasprotno trdijo, da so slabe razmere delavskega stanu in majhni zaslužki vzrok, da se širi pijančevanje, kot tudi na njihove zahteve, da mora biti za delavstvo na voljo dovolj dela in večji zaslužek, kar naj bi delavstvu pomagalo in olajšalo nositi vsakdanja bremena in bi z veseljem ostajali v krogu domače družine, pa dr. Samec odgovarja, da »skušnje pričajo drugače. Več ko delavec zasluži, več zapravi, izvzemši nekatere, ki imajo razuma in trdne volje dovolj, da spoznajo potrebo, da še nekaj zaslužka polože na stran za otroke in za stare dni, ko bodo nesposobni za delo.« ²²⁹

Pred alkoholizmom, hudodelstvi in boleznimi naj bi delavstvo obvarovala samo abstinenca. Ob neizmernem popivanju naj bi steklo po grlu mnogo premnogo kapitala, pod katerim pa se ne razume samo zapravljen denar, temveč tudi zapravljen čas, posledična utrujenost, otopelost in bolezen. Poleg tega naj bi bilo po mnenju dr. Samca število krčem merilo revščine, po dokaz za to trditev pa se napoti kar na Gorenjsko:

»Gremo mimo vasi z lepimi zidanimi hišami in čedno ograjenimi vrtovi. V tej vasi hočemo počiti in se okrepčati, ali krčme ni nobene. Pojdimo naprej. Ne daleč od todi je druga vas. Hiše so zapuščene, zamazane, skozi strehe se vidijo špranje, toda na vsaki tretji ali četrti hiši visi smrekova vejica nad vratmi

²²⁶ Maks Samec, Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v obč. Ljubljana 1880, str. 16-17.

²²⁷ Ibidem, str. 19-20.

²²⁸ Ibidem, str. 27.

²²⁹ Ibidem.

v znamenje, da se tukaj dobiva žganje. Pojdimo notri. Za mizami sedé suhi, oveneli, brezdušni pivci. Žené prihajajo klicat možé po jedenkrat, dvakrat, trikrat, ali vse zastonj. Jokaje privede jedna raztrganega otroka sabo, prosi moža, naj bi šel domov, in ker prošnja nič ne pomaga, začne ga proklinjati. Ali tudi to je brez uspeha: domov moža ni moči spraviti. Ko žena otide, začne se v krčmi razgrajanje in prepir med pivci, jedna grda beseda prinese drugo, naposled se vzbudi pretep, kri začne teči, kar pade mož, ki ni hotel z ženo domov, po trdem udarci nezavesten na tla. Nesó ga domov, kjer leži mnogo tednov. Rodbina nima jesti, saj reditelju ni moči ničesar prislужiti. Začne se glad v hiši, otroci prosijo mater kruha, ali ta jim ga nima dati. Jok in stok vladata po domi, da se človeku srce topi od usmiljenja.«²³⁰

Pijančevanje staršev naj bi bilo po mnenju dr. Samca tudi glavni krivec za moralno sprevrženost njihovih otrok, saj pravi, da »dokler pijančljivih starišev otrok šole ne obiskuje, ne uživa doma nobene primerne vzgoje. Slab vzgled starišev uže zgodaj zamori v mladih srcih čut sramežljivosti, nagib pridnosti, starišev povelja vračajo otroci s posmehovanjem njih v pijanosti dovršenih dejanj.« Taki otroci naj bi se zavoljo slabih vzgledov in nemarnih ter kvarnih domačih razmer nič naučili tudi v šoli in »nasledek temu je«, kot pravi kamniški zdravnik, »da so otroci pijančljivih starišev malopridni, nevedni, slabemu udani, in da začno prav skoro stopati v stopinje starišev. To skušnjo izpoznava prosti narod sam, rekši, da jabolko ne pade daleč od jablana.«²³¹

Nekateri krčmarji so bili pripravljene iz mošenj pijanih gostov izmolsti vse do zadnjega beliča, poznanim obiskovalcem pa nositi pijačo na mizo tudi še potem, ko so jih popolnoma oskubili. Takim brezvestnim gostilničarjem je bilo vseeno, če so dali kaj na up ali na kredo. Bili so celo pripravljene družno zapeti s pijano družčino, denimo, gorenjsko zdravico:

*»Kedar pa dnarcev ni,
Kaj pa nas to skrbi?
Saj birt še kredo 'ma,
Bratci le pijmo ga!«²³²*

Dejstvo, da »krepki slovenski rod« zavoljo špirta »duševno in telesno hira in gine«, pa ni skrbelo samo Maksa Samca, temveč je na podobne, če ne še hujše razmere na Štajerskem opozoril tudi Pavel Turner. Na Štajerskem se je

²³⁰ Ibidem, str. 28-29.

²³¹ Ibidem, str. 29.

²³² Dr. Ahasverus (dr. Pavel Turner), Nekaj o naših socialnih in ojkonomijskih zadevah, Kres. Letopisloven in znanstven list, IV. letnik, Celovec 1884, str. 34.

prekomerno pila ali žlahtna ali slaba vinska kapljica, še bolj zaskrbljujoče pa je bilo pitje žganja in raznih cenenih mešanic s špiritom. Turner je poudaril, da preprosti ljudje rajši kupujejo špirit ali fuzel (nem. Fusel = patoka, slabo žganje), strup, ki »več 'izda'« kot pa žganje »in brž se tega strupa tako privadijo, da jim potem za vino kar nič več ni.«²³³

Preprosti ljudje tudi niso gledali preveč na kakovost teh strupenih pijač, temveč le na količino in nizko ceno. Majhne žganjarne so bile v 80. letih 19. stoletja seveda nekaj povsem običajnega zlasti na Zgornjem Štajerskem, kjer vinska trta ni uspevala, pa tudi pivo je bilo nesorazmerno drago, tako kot v celotni deželi. Zato so tam zagrizeno vztrajali pri svojih domačih žganjarnah, »ker so neobhodno potrebovali žganje kot hišno pijačo za svoje posle in svoje delavce v času težkih del, pa tudi za rokodelce, ki so prišli v štero.«²³⁴

Za proizvodnjo žganja so uporabljali različne surovine, po zakonu iz leta 1888 pa so lahko proizvedli 56 litrov neobdavčenega žganja, kar ni bilo veliko, saj je najmanjša potrebna količina žganja na hišo letno znašala od 137 do 274 litrov ali povprečno 200 litrov. Za ilustracijo povejmo, da so v okrajih Zgor-



Prizor iz življenja viničarjev.

nje Štajerske ob izredno omejenih količinah mesne hrane in ob popolnem pomanjkanju kakšne druge hišne pijače, denimo vina, bili prisiljeni, da so svojim moškim poslom, dninarjem in rokodelcem, ki jih je bilo skozi celo leto povprečno vsaj šest na domačijo, morali dati vsaj 1/16 do 1/8 litra žganja dnevno. Ker so kmetje lahko proizvedli samo 56 litrov neobdavčenega žganja, so bili prisiljeni svojemu nepotvorjenemu žganju dodajati vodo in kupljeni špirit. Špirit je bil naprodaj v vseh trgovinah in tudi tukajšnje prebivalstvo se je počasi navadilo na opisano nezdravo mešanico.²³⁵

²³³ Ibidem, str. 36.

²³⁴ Friedrich Müller, Der Branntwein, v: Culturbilder aus Steiermark, Graz 1890, str. 33.

²³⁵ Ibidem, str. 34. Da visokoprocenčne pijače igrajo preveliko vlogo v kmečkem življenju in da z njimi gospodarji odločno preveč pojijo svoje delavce, skoraj dvajset let kasneje ugotavlja

Po mnenju dr. Pavla Turnerja naj bi se nesrečno nagnjenje k pijančevanju pri nas razpaslo kot nekakšna moda, ki je okužila »vse sloje in stane našega naroda. Razlika je samo ta: tukaj se pije čez mero žlahtna ali slaba vinska kaplja, tam pa žganje in vsakojaka alkoholična sodrga, – baš kakor so razmere, boljše ali slabše.« Slovenec je pač »lahke krvi in lahkih misli; rad se v družbah veseli in pri tem na vso resnobo in nalogo življenja pozabi. /.../ Slovenec rad brezskrbno živi, in kedar pridejo sitne skrbi, preganja si to nadležnost s pijačno omamico«, kar je značilno tudi za številne zdravice in napitnice.²³⁶

Dr. Turner v nadaljevanju biča pijančevanje, ki povsod povzroči ogromno materialne in moralne škode, fizičnega in psihičnega zla, revščine in žalosti. Hvali trezne gospodarje, graja pa pijančevanje in navrže moralno zgodbo o pijančevanju med kmečkim ljudstvom, kjer se je tudi zaradi tega, ker so v zadnji dobi vinogradi slabo obrodili in se je vino podražilo, razširila trgovina z žganjem, »z vsakojakim špiritom med prostim ljudstvom«. Vse to naj bi seveda imelo strašne posledice, saj se »z maločim tako perfidno in tako zapeljivo trži kakor s špiritno pijačo.« Preprosti ljudje na podeželju in delavstvo v tovarnah navadno, kot sem že omenil, niso preveč gledali na kakovost alkoholnih pijač, temveč le na količino in nizko ceno. »Ako tedaj žganje le 'žge' po grlu, živce

tudi pisec v koledarju Mohorjeve družbe: »V vsaki kmečki hiši /.../ se dostikrat pripeti, da pride pijača na mizo, pa bodisi vino ali pivo, največkrat pa – žganje. Spomladi imajo orače in kopače, poleti kosce in žanjice, jeseni mlatiče, drvarje itd. Kadar so delavci, mora biti seveda žgana pijača pri /.../ jedi. Ljudje so danes zelo razvajeni. To bi bilo govorjenja, če bi delavci ne dobili pri kaki hiši pijače!« - Kompoljski, Stariši, kaj delate! V: Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za leto 1907, str. 77. Cit. po: Tina Bahovec, »Treznost ljudstvo bo bogatelo, bo cvelo in se krepko razvilo.« Koroškoslovenski boj proti pijančevanju ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 70.

²³⁶ Dr. Ahasverus, Nekaj o naših socialnih in ojkonomijskih zadevah, str. 34-35. Že v sedemdesetih letih 19. stoletja lahko beremo, da naj bi žalostni vzrok za pijančevanje tičal v lahkokrvnih Slovencih samih, saj tudi oni spadajo med Jugoslovane in so »bolj vroče krvi, so sanguiniki ali lahkokrvniki, pri katerih krv silno lahko vskipi. Pri takej naturi imajo strasti kaj mehko, ugodno zalego. Malovredna besedica in že krv po vseh žilah zažari. /.../ Pri takej naturi je pijančevanje kakor tudi preobilno in prepogosto pitje vina, posebno v mladih letih, prav strup. Zavžiti vinski cvet dela krv še bolj vročo, iz druge strani pa voljo in naturo slabi, da je človek svojim strastem toliko manj kos. Prevroča krv požira in izžema telesne moči, ki so z duševnimi v vedni dotiki, da postane vinski brat kakor trstika, ki jo vsak vetrič zmaja. – Poglejte Italijana! Tudi on je lahkokrven ter hitro vskipi. Ko bi prosto italijansko ljudstvo tako popijalo, kakor popiva žalibog slovensko, bili bi Italijani živi rabeljni. Tako so pa v obče veliko bolj zmerni in trezni kakor naši ljudje. – Poglejte Gorenjce, hribovce, Tirolce, ki poprek le malo tacih reči zauživajo, ki imajo vinskega cveta v sebi, kako so krotkega, mirnega in previdnega obnašanja! Ne pomaga nič zakrivati resnico: Lahkokrvni Slovenec, ki je po opazovanju bistrih narodopiscev pohoten, si po vinopitju krv podžiga, prevroča krv ga dela strastnega, iz strasti pa izvirajo vse grde pošasti, ki jih mora pošten rodoljub iz srca obžalovati, ker razdevajo narod in pospešujejo nja pogin.« - Slovenski gospodar, 8. 10. 1874.

razdražuje in omamlja, potem pa je že dobro, kar koli bi bilo.«²³⁷ Preprosti ljudje so se tako rajši kot pijanec plota oprijemali šnopsa, špirita, fuzla, torej nezdrave strupene ognjene vode, ki jim je pogasila njihovo žejo po omami, ki jim je omogočila beg iz resničnosti.

Žganje naj bi tiralo v pogubo preproste ljudi in zastrupljalo mnoge družine in ves zarod, inteligenca pa naj bi se opijala z /dražjim/ vinom in pivom ter prekomerno uživala v »gnusnem tobačenju«. Dr. Turner je zato povzdignil glas proti gnusnemu pijančevanju in ničvrednemu telesnemu in duševnemu hiranju naroda ter pozval k pravočasnim ukrepom za razumno obrambo naroda, sicer bo ta zaradi »zlotovrne razvade« pahnjen v večno pogubo. Skratka, med bralce je poslal naslednji protialkoholni slogan: »Učimo narod treznosti in razumnega življenja!«²³⁸ Končno je predlagal tudi ustanovitev bratovščine ali društva za zmerno, trezno in razumno življenje po vzoru družbe sv. Mohorja. Le tako naj bi se Slovenci ubranili »šnapsjudov« oz. judovskih krčmarjev, le tako naj bi se okrepili in dosegli narodni blagor.²³⁹

Zaradi procesa industrializacije in urbanizacije in predvsem zaradi socialnega procesa izoblikovanja razredov in nastanka delavskega gibanja je vedno bolj kot pomembna znanstvena pa tudi družbenopolitična tema stopalo v ospredje socialno vprašanje delavskih stanovanj, ki je bilo seveda tudi v tesni zvezi s problemom alkoholizma med delavstvom. Večkrat naravnost obupne stanovanjske razmere delavskega stanu so imele po mnenju političnih aktivistov iz vrst delavskega gibanja, reformatorjev in zdravstvenih izvedencev, ki so si prizadevali za izboljšanje stanovanjskih razmer proletariata, velik vpliv na zdravje in nравstvenost njihovih stanovalcev. »Menili so, da bi bilo delavcem treba ponuditi čista, zdrava, topla in prijazna stanovanja, h katerim bi lahko pripadal še manjši vrt, še boljša rešitev pa bi bil košček lastne zemlje s prikupno delavsko hišico. S tem bi storili velikansko uslugo tako delavskemu razredu kot tudi celotni družbi, saj bi trdneje povezali zdrave družinske vezi. Kdor namreč najde po prihodu iz tovarne domov revno, umazano in neprimerno bajto, v kateri je prisiljen vdihavati nezdrav, s kužnimi in smrdljivimi izparinami nasičen zrak, ta se v svojem stanovanju gotovo ne bo počutil doma, temveč bo iz njega bežal in velik del svojega prostega časa prebil zunaj svojega doma. Tak dom bo delavcu tuj, nepotrebni izdatki, h katerim bo zapeljan, pa se bodo prav kmalu čutili pri njegovi družini, saj bo veliko porabil z žalostno razvado nenehnega zahajanja v gostilne.«²⁴⁰

²³⁷ Dr. Ahasverus, Nekaj o naših socialnih in ojkonomijskih zadevah, str. 36.

²³⁸ Ibidem, str. 36-37 in 93.

²³⁹ Ibidem, str. 96-97.

²⁴⁰ Andrej Studen, Stanovati v Ljubljani, Ljubljana 1995, str. 47.

Proti koncu 19. stoletja je tudi krščanskosocialni dr. Janez Evangelist Krek v svojem znanem spisu *Stanovanja delavskega ljudstva* ugotavljal, da so delavske stanovanjske razmere naravnost katastrofalne in da škodujejo tako gmotnemu položaju delavstva kot tudi zdravju in morali. V odločno predragih in nezdravih stanovanjih naj bi se po mnenju dr. Kreka »z besedami in dejanji širilo pohujšanje«. /.../ »V tacih nezdravih luknjah ni nobenega nagiba za urejeno rodbinsko življenje. Mož se tako rekoč boji domov; dokler more, ostaje drugod: po beznicah, pri socialno-demokratskih društvih, v gostilnah.« In če že moški ne zdrži doma, kaj šele mladina. Že dečki in mladeniči se hitro spridijo, »še hujše pa je za deklice. Njena ženska natora se ne more razvijati v nečedni luknji, in če je posebna božja milost ne obvaruje, izgubi vsled tega glavni znak svoje natore: nežnost in ž njo združeno sramožljivost. V stanovanju ji je in mora biti dolgčas tembolj, če ni domača hči, marveč hodi le spat tja. Ako nima veselja do cerkve in do pobožnih vaj, je izgubljena. In kje naj dobi tako veselje? Sam dolgčas je zelo velikrat vzrok nepremišljenim zvezam in znanjem, ki ji kmalu izrabijo vse njeno nravno premoženje. Mlajši delavci, vojaki, vedne prilžnosti za ples itd. ji brž začrtajo opolzko pot, katera vodi v vlačugarstvo, v bolnišnice in ječe.«²⁴¹

Delavce in še posebej mladino naj bi predvsem učitelji in dušni pastirji opozarjali na nevarnosti alkoholizma in jih odvrčali od uživanja alkoholnih pijač. Tudi psihiater dr. Ivan Robida je poudarjal, da je »treba skrbeti za primer-na, zdrava in udobna stanovanja nižjih slojev. /.../ Nobena stvar ne goni moža bolj iz stanovanja nego to, če ne najde v njem tega, kar je potrebno za prikupljivo rodbinsko življenje. Tudi je zlasti po mestih skrbeti za napravo ljudskih kuhinj in cenениh razvedrišč, gospodinjskih in gospodarskih šol, pred vsem pa ljud-skih kavarn, kjer ni dovoljeno točiti alkoholičnih pijač. Na tak način preprečijo dobra vzgoja in umestni socialni odnošaji vsako priliko, da bi ljudstvo iskalo v alkoholu svojega rešilca in budilca. /.../ Kar se tiče pivnic, naj se preprečijo kar najbolj mogoče, zlasti beznice naj se ne trpe nikjer. Gostilničarski obrt naj se poveri samo ljudem, o katerih ni nobenega dvoma kake nereelnosti, in o katerih se ve, da niso sami pijanci. Poleg tega naj bi se zavezali ob dovoljenju koncesije s posebnimi predpisi, da ne bodo dajali pijače netreznim osebam. Žganjarije in prodajalnice žganja pa naj se povsod radikalno odpravijo, to je najboljše lečilo, katero so uvedle že razne države zlasti v Severni Ameriki.«²⁴²

Dr. Robida je grajal tiste kmete in tovarniške delavce, ki zanemarjajo delo in posedajo po krčmah. Gnusili so se mu zlasti tisti, ki pijejo »zloglasni

²⁴¹ Janez Evangelist Krek, *Stanovanja delavskega ljudstva*, Katoliški obzornik, letnik I, Ljubljana 1897, str. 223.

²⁴² Robida, *Alkoholizem*, str. 450.

šnops«, predvsem pa najhujši pijanci, ki si žganje »delajo sami iz špirta in vode. V momentu mešanja se razgreje tekočina, kar povzdigne že vrednost tega nektarja, in da se proces izvrši izdatneje, čehajo ga s tem, da udarjajo s steklenico po kolenu ter nazivljejo pijačo potem 'kolenovec'. In so ljudje, poznam jih nekaj takih – ki izpijejo te brozge poprečno po 2 litra na dan.«²⁴³

A čeprav so protialkoholni borci v številnih moralno-poučnih štorijah slikali nadvse grozljive vsakdanje prizore v družinah alkoholikov,²⁴⁴ to ni kaj dosti zaleglo. Število pijancev je naraščalo in vse več je bilo tudi »puhlih fraz«, češ, da je alkohol potreben za zdravje, za delo, za razvedrilo. Kot je že v osemdesetih letih 19. stoletja ugotavljal dunajski univerzitetni profesor dr. Max Gruber, bi bila splošna prepoved alkohola gotovo nemogoča in nesmiselna, »ker alkohol med današnjimi prehranskimi razmerami največjega dela delovnega prebivalstva komajda lahko pogrešamo, in sicer zato, ker je prehrana tako borna, zaslužek tako nizek, da dohodek velikega dela nepremožnega razreda ne zadošča, da bi si priskrbel fiziološko ustrezno in higiensko pravilno hrano. Velik del delovnega prebivalstva naj bi bil prisiljen, da se hrani s tako veliko količino vodnatih, slabo izkoriščenih, omlednih živil, hkrati pa hrepenijo po okusni in koncentrirani hrani in poživilih. Žganje jim ustvari en del potrebne energije in njegov okus jim poleg tega v nasprotju z njihovo siceršnjo hrano povzroči zelo prijeten občutek, jim malo popestri in razveseli sicer popolnoma mračno in brezupno življenje.«²⁴⁵ Tudi profesor dr. Gruber je ugotavljal, da so stanovanjske razmere delavstva tako uborne, da se moški raje zbirajo in klepetajo v »prijaznejši krčmi«, kjer skušajo pozabiti trenutno brezizhodno stisko in grozovito bedo.²⁴⁶

Tik pred izbruhom prve svetovne vojne, ki je temeljito zamajala meščanski »včerajšnji svet«, je tudi c. kr. sodni svetnik Fran Milčinski menil, da ljudje pijejo opojne pijače »iz raznih vzrokov. Najmanj se opijajo iz žeje, najbolj pa iz potrebe po prijetnem razburjenju, po veselju. Ljudje niso žejni pijače, žejni so razvedrila, in pijača je zgolj sredstvo, ki jim privara to razvedrilo.«²⁴⁷ Po mnenju Milčinskega naj bi bil mož, ki je vsak dan pijan, »družini v pohujšanje in

²⁴³ Ibidem, str. 451.

²⁴⁴ Takšna je npr. Vsakdanja zgodba, objavljena v Zlati dobi leta 1913, str. 147-149.

²⁴⁵ Müller, Der Branntwein, str. 38.

²⁴⁶ Ibidem, str. 39.

²⁴⁷ Fran Milčinski, Alkoholizem, kapitalizem, birokratizem, Zlata doba, letnik VII, 1913, str. 51. Milčinski je že v brošurici o zanemarjeni in izprijeni mladini na Kranjskem, ki je izšla v nemškem jeziku (Verwahrloste und entartete Jugend in Krain, Laibach 1906), navajal vzroke za stiske nezaščitene, zanemarjene in izprijene mladine. Izpostavil je predvsem revščino in z njo povezano neizobraženost in pijančevanje. Podrobneje glej: Kristina Vrhovec, Fran Milčinski – vzgojnik, Ljubljana 1939, str. 33-35.



Alkohol uničuje družinsko srečo.

strah«.²⁴⁸ »Gnezdo pijanca je gnezdo zanikrnosti in pohujšanja. Nesramnost, silovitost, delomrznost očeta je strupen, pa zapeljiv zgled njegovi deci. In deca se množi in množi v pijančevem gnezdu: nov zarod pijancev in zanikrnežev.«²⁴⁹

Omenjeno mnenje Milčinskega se je okrog leta 1900 dokončno zasadilo tudi na Slovenskem. Alkoholizem ni bil več deležen samo moralnih obsodb, ni bil več samo greh, temveč je bil razglašen za hudo bolezen, posledica al-

²⁴⁸ Milčinski, Alkoholizem, kapitalizem, birokratizem, str. 47.

²⁴⁹ Ibidem, str. 48.

koholizma pa naj bi bila progresivna degeneracija posameznikov in naroda. Degeneriranci naj bi bili seveda tipičen pojav tudi v delavskih predmestjih, a o tem bomo povedali kaj več na drugem mestu.

Med tovarniškimi delavci, ki so stanovali v bednih stanovanjskih razmerah, pa je kraljevala tudi t. i. stanovanjska bolezen, grozovita, zahrbtna in smrtonosna tuberkuloza. Tudi za jetiko naj bi zboleli predvsem alkoholiki.²⁵⁰ Zdravnik dr. Avgust Levičnik se je leta 1913 v svojem referatu o alkoholu in tuberkulozi npr. naslonil na sledeč slikovit in zgovoren primer iz prakse:

Maja 1909 so me poklicali v ljubljansko predmestje, kjer je v revni sobici »ležal na ubožni postelji bolnik, ubožec z znamenji obsojenca-zemljana, ki so mu že šteti dnevi. Preiskava je pokazala tuberkulozo v zadnjem štadiju. Bolnik je bil 33 let star, vdovec, strojni ključavničar, razumen človek. Vprašal sem ga med drugim, kdaj da je prvič začutil bolezen.

'Pred štirimi leti sem začel pokašljevati, za kar pa se v početku nisem dosti menil. Pozneje me je začelo skrbeti, pa si nisem upal k zdravniku!'

'Zakaj ste se bali iti zdravniku?'

'Gospod! Pred šestimi leti sem se oženil, pa kozarec sem ljubil bolj nego ženo. Imel sem kot strojni ključavničar dosti zaslužka, pa vse sem pustil po gostilnah. Popival sem vse noči, spal pa le malo. Po dnevu sem delal, po noči pa bdel po gostilnah in kavarnah. In tega bi ne povedal zdravniku!'

'In kako ste dalje čutili bolezen?'

'Kmalu me je prijela vročica. Stal sem komaj na nogah, pa delal sem naprej, samo da sem nekaj zaslužil, žal samo za pijačo.«

²⁵⁰ Takratni zdravniki so že dolgo opozarjali, da »neurejen način življenja« ogroža zdravje ljudi, še posebno takrat, »ko ti s svojim tako in tako slabotnim telesom po lastni krivdi ali po nesrečnih okoliščinah tako pretiravajo, da lahko zbolijo za sušico«. Samo zmerno življenje naj bi torej odvrčalo bolezni. K širjenju jetike naj bi prispevala dolgoletna pomanjkljiva prehrana in sploh podhranjenost prebivalstva. Širjenje tuberkuloze naj bi povzročali tudi preveliki izdatki za alkohol. »Bio-politika« kot strategija življenja se je zato »osredotočila na način življenja, ki bi ga vodili po zdravih kriterijih, racionalno in s tem meščansko: šport namesto alkohola, izobraževalno društvo namesto gostilne, nadzorovana spolnost namesto 'delanja otrok v pijanosti', dojenje namesto umetne prehrane.« - Elisabeth Dietrich-Daum, Die »Wiener Krankheit«. Eine Sozialgeschichte der Tuberkulose in Österreich, München 2007, str. 60-61; 178; 180.

'In dalje...?'

'Vedno hušje je bilo življenje. Začela sva z ženo prodajati kos za kosom pohištva in se seliti iz slabih stanovanj v še slabša stanovanja. In potem je začela še ona bolehati na jetiki in mi umrla v par mesecih. Pa tudi sam sem omahnil, delati nisem mogel več, zasluška nisem imel in mati so me vzeli k sebi. Gospod zdravnik, o pijača me je tako daleč spravila.'²⁵¹

Žalostna zgodba bolnika naj bi po mnenju zdravnika Levičnika ilustrirala »važno resnico, da je usodna zveza med alkoholom in tuberkulozo«. Primer pa naj bi bil samo eden od tisočev, ki jih beleži statistika, ki neizpodbitno dokazuje, da je alkohol predisponiran za tuberkulozo. Pri tem se je dr. Levičnik skliceval na številne statistike in takratne avtoritete. Med drugim je navajal podatke »državnega zavarovalnega urada na Nemškem«, češ, da tam »trpi več kakor polovica tovarniških delavcev, ki postanejo do 30. leta za delo nezmožni, na tuberkulozi, in ti so izvečine alkoholiki«.²⁵²

A predispozicijo alkoholikov k tuberkulozi je treba iskati tudi v drugih razlogih in okoliščinah, ki jih razberemo v naslednjem pacientovem stavku: »Tudi moj oče so hudo pili, kmalu po rojstvu sem jih izgubil.« Po mnenju dr. Levičnika »alkohol oslabi novo življenje v hipu, ko se je pričelo. Ni še dognano, ali so temu krive patologične izpremembe spolnih žlez in sploh organizma staršev – alkoholikov, ali pa naravnostno zastrupljenje klice, tako da se že klicna stanica (Keimzelle) zastrupi; gotovo je, da alkoholni ekscesi in pa kronična zloraba alkohola povzročajo degeneracijo potomstva. V družinah, ki pijančujejo (Trinkerfamilien) umrje dva- do trikrat več otrok kot v tuberkuloznih, in tri- do petkrat več kakor v normalnih. Taki otroci imajo, kakor je v obče znano, labilno, slabejše živčevje, so često božjastni, slaboumni, in so zelo sprejemljivi za tuberkulozo.«²⁵³

To naj bi bil prvi razlog, da je alkohol predisponiran za tuberkulozo, drugi moment pa naj bi bil v tem, »da jemlje odporno silo tudi organizmu, ki je sicer od rojstva normalen, močan«. Zaradi alkoholizma naj bi trpeli vsi telesni organi, zlasti najvažnejši, ki »postanejo, kakor pravimo, loci minoris resistentiae«.²⁵⁴

²⁵¹ Avgust Levičnik, Alkohol in tuberkuloza, Zlata doba, letnik VII, 1913, str. 32-33.

²⁵² Ibidem, str. 33.

²⁵³ Ibidem, str. 33-34.

²⁵⁴ Ibidem, str. 34.

In ne nazadnje je tu še tretji, prav tako pomemben element dispozicije alkoholikov za tuberkulozo. Alkohol je namreč velik zapeljivec, Nemci mu pravijo »der große Selbsttäuscher«, saj dela človeka lahkomišelnega v vsem, tudi glede zdravja. Pijanci izgubijo »prirojeni instinkt za higijeno, malo pazijo na zdravje in da zadoste strasti, žive v razmerah, ki predvsem peljejo v tuberkulozo. To je popivanje po zaduhlih, zakajenih prostorih pozno v noč, slabo stanovanje, oni nered v življenju, ki ne pozna pravega razmerja med delom in počitkom in ki je tako značilen za alkoholika.« Tretji moment, ki povzroča t. i. stanovanjsko bolezen – tuberkulozo, je torej bedno življenje.

Nezdrava, utesnjena, zatohla in temačna stanovanja delavstva so torej tretji razlog za jetiko. In v takih razmerah, v uboštvu živijo tudi »malomarni alkoholiki«, ki »brezbrižno pljujejo na tla, na zrak ne gredo, rajši v beznico, bolnic se ogibljejo v početku, ker ondi ni pijače, po umazanih sobah se igrajo otroci, samo najpotrebnejša hrana se kuha. /.../ Alkoholik neprenehoma zastruplja sebe, rodbino in tako dela gaz, tisto široko pot tuberkulozi, ki decimira naša predmestja. /.../« Zdravnik Levičnik je na koncu poudaril, da je boj proti alkoholu obenem boj proti tuberkulozi, za kar je na slovenskem protialkoholnem shodu seveda požel »živahno odobravanje in ploskanje«.²⁵⁵

Delavstvo je tudi v letih pred veliko vojno še vedno živelo »v misli, da je najbolje, če se ga v soboto in nedeljo navleče za cel teden.«²⁵⁶ Leopold Puhar ugotavlja, da je tako med kmečkim ljudstvom kot med delavstvom največ pretepov in pobojev ob sobotah, nedeljah in praznikih, za vso zločinsko pregreho pa naj bi bila kriva pijanost. V beznicah in gostilnah naj bi se kazale prav žalostne slike. V predmestjih Ljubljane, kot sta npr. Vodmat in Šiška, »vidimo mladenke, ki so prišle v mesto nedolžne in poštene, kako sedaj za kozarec vina prodajajo svoje poštenje in svojo nedolžnost.«²⁵⁷

»In kakšen je nedeljski počitek našega delavstva! Šest dni mora delavec trdo delati, hudo trpeti, sedmi dan je pa odločen za počitek in izobrazbo.²⁵⁸ Toda delavcu ne preostane časa ne za počitek, ne za izobrazbo in ne za izpolnjevanje verskih dolžnosti. Ko zjutraj vstane, je njegova prva pot v gostilno na 'gabelfruštek', ki traja navadno do kosila. Po kosilu, če sploh še h kosilu pride, gre takoj zopet v gostilno, kjer presedi celo popoldne, dostikrat pa še celo noč,

²⁵⁵ Ibidem, str. 34-35.

²⁵⁶ Leopold Puhar, Delavstvo in alkohol, Zlata doba, letnik VII, 1913, str. 64.

²⁵⁷ Ibidem.

²⁵⁸ Podrobneje o nedeljskem počitku glej: Andrej Pančur, Na poti k modernemu nedeljskemu počitku, Zgodovina za vse, leto V, št. 2, 1998, str. 17-40.

tako da gre mnogokrat v ponedeljek zjutraj iz gostilne naravnost na delo, ali pa sploh ne gre na delo, marveč naredi 'plavo'.²⁵⁹

Leopold Puhar je kot zastopnik delavcev na III. slovenskem protialkoholnem kongresu poudaril, da zaradi alkohola, ki mu je vdan oče oziroma mož, trpi vsa družina. Nesrečna in trpeča žena pijanca je zanj samo »moderna sužnja«, otroci pijancev pa so nesrečniki, ki se lačni, zanemarjeni in raztrgani potikajo po cestah, v spotiko in nadlego drugim ljudem. Okaral je slabo poučene matere, ki imajo »navado, da dajejo otrokom malo vinčka, da bodo laže zobke dobili.« Sploh je grajal starše, ki dajejo svojim otrokom alkohol. Očital jim je, da so »morilci svojih lastnih otrok« in vse skupaj popestril še s slikovito moraliko: »Znano mi je, da dajejo ljudje malim psičkom šnops, da bi ostali majhni in bi bili bolj hudi. Ne vem torej, ali tudi starši, ki dajejo otrokom šnopsa, žele, da bi bili njihovi otroci majhni in hudi kakor kužki?«²⁶⁰

Podobno kot številni drugi protialkoholni borci je tudi zastopnik delavstva /in spreobrnjeni pijanec/ Leopold Puhar poudaril, da je treba mladino dobro vzgajati in jo odvracati od alkohola. Če je že »pijanca spreobračati toliko, kakor hudiča za ušesa vleči«, pač ne gre puščati v zanemarjenosti mladine. »Če bo dobro vzgojena, je zlat kapital, ki nam bo enkrat donášal bogate obresti. In morda še mi dočakamo čase, ko bomo videli sadove semena, ki ga sedaj sejemo.«

A prihoda »zlate dobe« na Slovenskem niso dočakali. Pilo se je še naprej, gostilničarji so iz žepov delavcev še naprej izvabljali denarce, v gostilnah so se v dodatno zabavo pojavili še moderni godbeni avtomati, pijanske ekscese so dopolnjevali še pohujšljivi plesi. V delavskih predmestjih kot je bilo npr. Gaberje v občini Celje-okolica si še vedno srečeval razigrane pijančke, ki so ob kozarčku iskali razvedrila in sprostitev po napornem delu. Pijanski ekscesi med delavstvom so bili torej nekaj povsem običajnega, pogosto pa so se končali s prepiri, izzivanjem in pretepi, ali kot je npr. junija 1909 o enem takšnih eksempljev poročal Narodni dnevnik: »Včeraj je hodil nek Štefanič Karol po Gaberju, vpil 'auf biks' in hotel začeti na vsak način pretep. Ker se ga na cesti ni hotel nikdo usmiliti, je šel v gostilno k Lastovki. Tam je sedel nek tesar Lojz, kateremu je potožil Štefanič svoje težave in ga objednem opozoril, da ima za eventualni pretep dva noža na razpolago. Stvar se je razvijala naprej in končno je Lojz z vrčkom tako silno udaril Štefaniča po desnih sencih, da je dobil zelo nevarno rano.«²⁶¹

²⁵⁹ Puhar, Delavstvo in alkohol, str. 64.

²⁶⁰ Ibidem, str. 66. Omenili smo že, da je o grozljivem dajanju alkohola otrokom poročal že Lipič.

²⁶¹ Cvirn, Aufbiks!, str. 44.



Na pojedini ni manjkalo pijače.

preoblikovanja gostilniške obrti v prid družbi in gostilničarjem samim. Začeli so toplo priporočati brezalkoholne gostilne, saj so se dobro zavedali, da »ljudje po napornem delu v gostilnah ne iščejo samo pijače, ampak tudi razvedrila in tovarišije, in to najdejo v krčmi, ki jih pa navaja k pitju in napravi iz njih pijance.«²⁶²

Ker protialkoholni boj doma ni žel velikih uspehov, so kot ideal predstavljali abstinenčno gibanje v Švici, ki naj bi bila nekakšna Indija Koromandija za delavstvo. Švica naj bi bila »lepa dežela. Pa ne tako kakor dekla s klobukom, samo na zunaj. Pridna, modra, učena; od nje se lahko učimo. Mleko in sir je tukaj glavna jed kmeta in delavca. Organizacija abstinentov gre tu bujno v klasje.«²⁶³

V Švici, natančneje v Zürichu, je Žensko društvo že leta 1894 v boju proti alkoholu ustanovilo prve brezalkoholne gostilne, katerih število je v naslednjih letih stalno naraščalo in so bile vseskozi dobro obiskane. Slovenski delavec je o uspehih brezalkoholnih gostiln nato poročal: »Ljudje ti pijejo čaj brez ruma (poprej nisem vedel, da se dobi tako dober čaj na svetu brez ruma), kakao, kavo brez cukra in razna brezalkoholna vina. Za prigrizniti se dobe vse vrste močnatih jedi in slaščice. Vse je to vzorno urejeno, povsod se sveti in vlada krasen red, da se nisem mogel dovolj načuditi. Kljub tesnosti v gostilni dobiš naročeno stvar takoj, natarica je kot ura, vsaka ima svoj posel in vsem

²⁶² Iz govora protialkoholnega borca prof. Udeta iz Gradca o preoblikovanju krčem. Poročilo o XIV. mednarodnem protialkoholnem kongresu, ki je od 22. do 27. septembra 1913 potekal v Milanu. - Zlata doba, letnik VII, 1913, str. 139.

²⁶³ Protialkoholno delo in brezalkoholne gostilne v Švici. Pismo slovenskega delavca iz Švice, Zlata doba, letnik VII, 1913, str. 144.

gre od rok, da je čudno. In kar me je osupnilo, so bili gostje. Trezni so bili vsi, nobenega vpitja in surovosti. Vse je silno poceni. Kosilo stane 50, 70 ali 90 santimov. Toda drugod se nikjer ne naješ izpod enega franka. Zavoljo tega je zlasti naval delavstva silen. In temu je najbolj treba pomagati. Ko sem bil prvič v tej gostilni, skoraj nisem verjel. Delavci so pili mleko in se obnašali vzorno. Prijel sem se za glavo in vprašal, če niso vse to sanje. A niso bile; tudi delavec je človek kot drugi, kadar nima alkohol vmes svojih krempljev. Po teh gostilnah se vsak dan porabi 2000 litrov mleka. Kolike socialne važnosti je to, mi ni treba poudarjati. Na tisoče delavskih družin blagoslavlja svoje rešitelje.«²⁶⁴

Poročevalec iz Švice je v nadaljevanju hvalil uspehe socialnih demokratov v boju proti alkoholizmu. Pohvalil je tudi krasno zdravilišče v Zürichu, »ki je zlasti za delavstvo neprecenljive dobrote. Otroška zavetišča, kjer starši puščajo v varstvu svojo deco, medtem ko so v tovarni. Prirejajo kurze, igre itd. Uspeh je viden. Ni demonstracij proti draginji, ni preteпов, v delavska stanovanja se je naselila zadovoljnost in družinska sreča.«²⁶⁵

Vidni uspehi abstinencnega gibanja v Švici so na Slovenskem seveda lahko služili zgolj kot ideal, saj se vremena Kranjcem, Štajercem, Korošcem in Primorcem še dolgo niso zjasnila. Mleko in sir na Slovenskem nikakor nista bila glavna jed kmeta in delavca. Preprosti delavci, ki so tolkli bedo, so še vedno verjeli, da jih alkohol pogreje. Nekateri so nasprotno trdili, da je alkohol dober zoper vročino. Nekateri so mislili, da jih samo alkohol spravlja v dobro voljo. Nekateri pa so si gasili žejo, da bi zmogli naporno delo, prepričani, da brez izpitnega kozarčka žganja ne bodo mogli vztrajati.²⁶⁶ Slednje zmotno mišljenje so tudi protialkoholni borci imeli za najhujši vzrok pijančevanja. Ljudje pa so imeli še morje izgovorov za pitje. En frakeljček s prijateljem za boljše spanje, en frakeljček za lažje bedenje, eno šilce za moč in zdravje, kozarček za boljše počutje. Delavske gostilne so kot osrednja družabna shajališča delavstva še vedno cvetele, za moške so bile prostor umika od vsakdanjih bremen, skrbi in bede. Predstavljale so »drugi dom«, refugij, kamor so se za razliko od žensk lahko zatekli, se družili in si privoščili večjo ali manjšo mero opojne omame.

Eden glavnih pojavov, ki je zaznamoval žalostne razmere delavstva v 19. in na začetku 20. stoletja, je bil torej alkoholizem, gostilne pa so ob stanovanjski

²⁶⁴ Ibidem, str. 145.

²⁶⁵ Ibidem.

²⁶⁶ Trboveljski rudarji so se npr. »na 'šiht' gredoč 'okrepili' z doma narejenim pelinkovcem, imenovanim tudi 'arbajterkonjak', v gostilno pa so zavili po »šihtu«, saj so morali nadomestiti izgubljeno tekočino. – Jana Mlakar Adamič, Gostilna, v: Srečno... črne doline. Katalog razstave, Zasavski muzej, Trbovlje 2001, str. 104.

stiski odigrale pomembno vlogo družabnih srečevališč, kjer so se delavci ob kozarčku lahko sprostili in vsaj za trenutek pozabili na resničnost. Eldorado, kjer je glavna jed mleko in sir in kjer so jim na voljo poceni brezalkoholne gostilne po švicarskem vzoru, pa je bil za delavstvo na Slovenskem žal lahko le pobožna želja, zgolj utopija.

u

Po prvi svetovni vojni je tudi med delavstvom zavladovala »povojna psihoza«, ki jo je protialkoholno glasilo *Prerod* po domače opisalo kot »norost, divjost, razbrzdanost, ki je po vojni nastala«. ²⁶⁷ Pijanstvo se je torej še bohotneje razpaslo, mnogi so se opijali kot mavre. Med delavstvom je v tem času »poleg pošasti komunizma rajal tudi demon alkohol. Poleti 1920 je namreč sledila prepoved strežbe alkohola po tovarniških kantinah. V utemeljitvi se je tovarnarje tolažilo, da bo izpad dohodka zaradi prenehanja točenja alkohola obilno povrnjen z večjo storilnostjo treznih delavcev.« ²⁶⁸

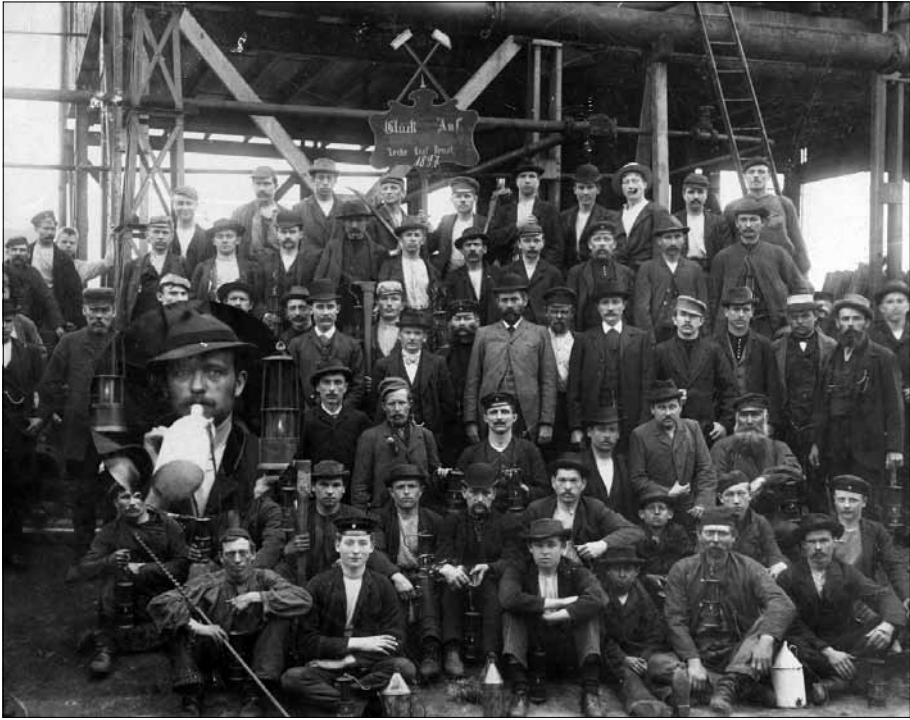
Alkoholizmu med delavstvom pa s tem seveda še zdaleč niso zadali smrtni udarec. Že naslednje leto se je pereča problematika alkoholizma v vseh razsežnostih pokazala npr. v premogovnih revirjih. Aprila 1921 je državni nadzornik Trboveljskih premogovnikov Maks Pitamic pisal predsedniku deželne vlade za Slovenijo in poverjeniku za socialno skrbstvo: »Brezmejna strast in udanost alkoholu se še vedno opaža v premogovnem revirju ob plačilnih dneh. V soboto 9. t.m. se je poleg običajnih mezd izplačal tudi nabavni prispevek. V nedeljo so se pokazale posledice. Pravcati direndaj je vladal po trboveljskih gostilnah, kakršnega v dveletnem službovanju ne pomnim.« ²⁶⁹

Sproščeno opijanje trboveljskih rudarjev so seveda pospremile običajne posledice preglobokih pogledov v kozarce. Sledilo je več aretacij zaradi ropa in javnega nasilstva, množičnega pretepa in zoperstavljanja orožnikom. Zaradi preteпов je v bolnišnici končalo kar 50 ljudi, še več pa se jih je zdravilo doma. Zaradi pijančevanja neupravičeno ni prišlo na delo precej rudarjev: v ponedeljek v Zagorju 64, v Trbovljah 455 od skupno 4858 rudarjev in v Hrastniku 156, v torek pa v Zagorju 23, v Trbovljah 186 in v Hrastniku 59 rudarjev. Mnogi so si torej kar dva dni »lizali rane«, državni nadzornik Pitamic pa je še tri dni po izplačilnem dnevju, v torek zvečer ob 7. uri, ves zgrožen opazoval naslednji

²⁶⁷ Naš shod za nravni prerod, *Prerod*, leto I, št. 2, 1922, str. 18.

²⁶⁸ Dragan Matić, »In zapela je harmonika od vzhoda do zahoda in naš narod je zarajal, da še nikdar tako ter ne more do sape še danes...« Vzpon nemorale in alkoholizma med veliko vojno in v času povojne psihoze, *Zgodovina za vse*, leto XV, 2008, št. 2, str. 84.

²⁶⁹ *Ibidem*.



Rudarji pred odhodom »na šiht«.

dogodek: »Mlad rudar je popolnoma vinjen kričal po ulici: 'Toliko časa smo pili, da smo ves nabavni prispevek zapili.'«²⁷⁰

Državni nadzornik ob vsem tem, kar je poročal, morda ni pomislil na alkoholno zlo, ki je zaradi zapravljivih pijancev posredno prizadelo njihove morebitne žene in otroke, ki so v teh kriznih časih tolkli revščino. Toda stanje se mu je zdelo nevzdržno in neizprosni boj proti alkoholu nujno potreben. Pritisniti je bilo potrebno tako na rudarje, ki so si za svoj zaslužen denar hoteli privoščiti šilce »arbajterkonjaka« in se sprostiti po napornem delu ob večkrat pretiranih količinah »okrepčilnih« opojnih pijač. Zagroziti je bilo potrebno tudi lastnikom gostiln in vinotočev, ki jih je v premogovnem revirju kar mrgolelo. Dosledno, energično in strogo je bilo potrebno nadzirati kršitelje, delavstvo pa disciplinirati s prepovedjo točenja alkoholnih pijač ob plačilnih dnevih. Alkoholizem, ki je s skoraj 10 % izpadom delovne sile, resno ogrozil

²⁷⁰ Ibidem.

velepomembno produkcijo premoga mlade, novonastale državne tvorbe, je bilo treba nemudoma izkoreniniti.²⁷¹

Toda negativni družbeni trendi v znamenju družbene krize in njenih apokaliptičnih spremljevalcev – kraljev po imenu Alkohol, Nikotin in Sifilis – so se nadaljevali. V močvirju nemorale so se še vedno slišale tožbe, da milijarde stečejo po grlu oziroma izpuhtijo v dim. Vesoljni potop moralnega propada je v očeh moralistov grozil iz vseh vetrov. Kljub naraščajoči revščini, stiski in bedi, naj bi deželi nepretrgoma vladala Bakhus in Venera, zaslepljeni ljudje pa so jima neprestano žrtvovali. Vse pleše, vse kroka, vse kruli. Kletve, pridušanje, poceni psovke na debelo letijo iz ust.

Kljub trudu, da delavci ne bi več zahajali na »arbajterkonjak«, kljub temu, da so si na vse načine prizadevali vsaj omejiti pijančevanje, pa so gostilne po vsej deželi rasle kot gobe po dežju in tako stanje se je obdržalo tudi v naslednjih letih. Tožilo se je, da vsa Slovenija ve za problem, da ga obsoja, obžaluje in premišljuje.²⁷² A kaj, ko ga ne vidijo s plašnicami opremljeni birokrati. Ti ne vidijo ob cesti ležečih pijancev, zločina, norosti, lakote in siromaštva. Birokrati ne slišijo ponoči po mestu in vasi tulečih, ne slišijo bobna, ki poje našemu kmetu, solza in joka ubogih žena in otrok, ki trepečejo pod možem ali očetom pijancem.²⁷³ Prosta žganjekuha²⁷⁴ in prodaja žganja v trgovinah pa

²⁷¹ Prim.: ibidem, str. 84-85. O tem, da alkoholizem povzroča veliko škodo v narodnem gospodarstvu in da je sploh povzročitelj slabega stanja v gospodarstvu, je leta 1923 razmišljal tudi Fedor Mikič, ki je veliko pozornosti posvetil tudi škodi ob »mačkastih oz. plavih« ponedeljkih (blauer Montag). Glej: Fedor Mikič, Naše alkoholno gospodarstvo, Celje 1923. Glej tudi: Janez Polajnar, Vpliv alkohola na degeneracijo naroda med obema svetovnima vojnama, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 115.

²⁷² Vedno glasnejši so bili npr. pozivi, naj se delavstvo navaja na šport, da naj delavstvo svoje proste urice prebije na zeleni trati, ker potem ne bi z »mačkom« hodilo na delo. Delavstvo naj torej ne poseda cele dneve v zakajenih in zatohlih pivnicah in beznicah, temveč naj se raje ukvarja s športom. »Le življenjske moči in zdravja kipeči sport« naj bi torej imel »magično moč«, da delavstvo »ne bo zapravljalo svoje mladosti v pijančevanju«. – Borut Batagelj, Alkohol in šport v slovenski družbi prve polovice 20. stoletja, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 135.

²⁷³ Prim.: Matič, »In zapela je harmonika od vzhoda do zahoda in naš narod je zarajal, da še nikdar tako ter ne more do sape še danes...«, str. 85.

²⁷⁴ Junija 1921 je uredba o državni trošarini na žganje določila, da je kuhanje žganja iz lastnih proizvodov za osebno potrebo davka prosto. Ta odredba naj bi bila ena najusodnejših v novejši zgodovini naroda in leta 1955 lahko v emigrantskem tisku (Domoljub. Vestnik Slovenske ljudske stranke, Washington, junij 1955) beremo »ostro in radikalno, a hkrati inovativno stališče« anonimnega pisca do proste žganjekuhe, posledice povsod razpaslega pijančevanja pa naj bi se v vsej širini pokazale med okupacijo. Slovenska ljudska stranka naj bi v emigraciji spoznala, »da je za svojo usodo po letu 1945 odgovorna sama, saj je storila navidez neznatno, vendar odločilno politično napako – tolerirala je prosto žganjekuhu.« -

sta poleg bogate ponudbe gostiln in vinotočev tudi v naslednjih letih problem alkoholizma med delavstvom in drugimi sloji prebivalstva na Slovenskem samo še krepili in zaostrovali. Še na predvečer druge svetovne morije so bile še vedno povsem udomačene izjave, da so Slovenci zadnjih par stoletij v zvezi z alkoholizmom veliko grešili, divje narode pa je alkohol sploh v najkrajšem času iztrebil.²⁷⁵ Vztrajale so vse do konca meščanske dobe leta 1945. Verjetno ni treba posebej poudarjati, da so tudi rudarji črne doline še vedno prisegali na čudežno moč »arbajterkonjaka«...

Podrobneje: Jure Gašparič, *Tobak in alkohol v parlamentu prve Jugoslavije*, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 35 in 36.

²⁷⁵ »Gostilne se množe, vinotoči se odpirajo, žganje se dela in kuha in se ni bati, da bi zmanjkalo alkoholnih pijač. Poprej bo zmanjkalo pivcev«, pravi higienik Ivo Pirc leta 1938. – Polajnar, *Vpliv alkohola na degeneracijo naroda med obema svetovnima vojnama*, str. 113. Podobno glej tudi: Pirc, *Zdravje v Sloveniji*, II. knjiga, str. 670. Poleg tega je zanimivo tudi poročilo britanskega generalnega konzula Thomasa Rappa v Zagrebu o stanju v Sloveniji z dne 25. maja 1938, kjer med drugim piše, da »velja pijanstvo kot prvi narodni greh«. – Dušan Biber, *Britanski, nemški in ameriški diplomati o Slovencih in dr. Antonu Korošču*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXI, 1991, št. 1, str. 134.

POUČNE MORALKE O ZLU ALKOHOLIZMA ALI KRATEK DISKURZ O PROPADLIH LJUDEH

»Kravo ubijem kedar hočem, dokler je moja; zakaj bi svoje žene ne, sej sem ubil svojo lastno, ne pa vašel!«, je na sodnji s strašnimi besedami, ki so razodevale trdo, neusmiljeno in hudiču predano srce, odgovarjal Boštjan, mož, ki so ga že nemarni starši nekrščansko vzgojili, mož, ki je živel brez Boga, brez molitve in brez krščanskega nauka. Kot sin zapitega očeta je namesto v cerkev raje zahajal v gostilno, namesto službe božje in pridige mu je bolj dišalo pijančevanje in hazardiranje. Po krčmah se je potikal tudi po več dni in zapravljal cele kupe denarja. V pijanosti je neprestano pretepal ženo, preklinjal in zanemarjal otroke. Nazadnje je zapil in zaigral vse premoženje ter spravil družino na beraško palico. Žena se je ves čas trudila, da bi preživel, toda vse, kar je prislužila, ji je Boštjan pobral in zapravljal za žganje, strup, ki je razjedal družinsko življenje. Neko nedeljo, ko je v gostilni pognal po grlu vse do zadnjega beliča, ki ga je zaslužil, je pridrvel domov, da bi še od žene dobil denar za pijačo. Ker od nje ni dobil ničesar, jo je umoril in truplo vrgel v vodo.

Moralistična povest *Boštjan, ali gladka pot na vislice*, ki je bila objavljena v Zgodnji danici leta 1865,²⁷⁶ bralce podučuje, kako daleč lahko zaide človek, ki se vdaja pijančevanju in hazardiranju, človek, ki se v mladosti ni naučil služiti Bogu in pridno moliti, človek, ki se izogiba pridig, krščanskega nauka in spovedi ter raje zahaja v gostilno. Takemu grešnemu človeku so »vislice postavljene, njemu je pekel odprt«. Boštjan je kot morilec končal na vislicah, ker je živel nemarno, nekrščansko, grešno pijansko življenje. Ker na tem svetu ni živel z Bogom v njegovi milosti, mu ob smrti niso bila odprta nebeška vrata. Zaradi vdajanja pijači si je prislužil strašne peklenške muke.

Boštjanova zgodba je tipična podoba propadlega človeka, ki ni bila neposredno tematizirana v kazensko pravni in kriminalistični literaturi. Toda junaki iz moralistične galerije zgodb, ki so zaradi strastne vdanosti alkoholnim pijačam ali pa kratkočasnim, a zahrbtnim igram na srečo, zabredli v močvirje zla ter postali uničevalci družinskega življenja in krvoločni morilci,²⁷⁷ so postali

²⁷⁶ Zgodnja danica, 24. 4. in 1. 5. 1865.

²⁷⁷ Kot primer bi lahko izbrali tudi Levičnikov poziv kvartopircem k nravnemu življenju v Drobtincih leta 1856, v katerem poda »resnično, pa grozovitno in silno žalostno dogodbo«, ki se je pripetila v »francoskem mestu Strasburgu«. Srečno življenje plemenite družine je uničil trenutek, ko je oče treh otrok zašel »v neko zanikarno družbo kvartopircev«. Ko mu je sreča pri kartah obrnila hrbet, se je nekoč omikan, dober oče ter varčen gospodar prelevil v podivjano zver. Zaradi svoje igralske strasti je hotel spraviti na beraško palico ženo in otroke ter končno postal celo morilec lastnega otroka, ki ga je nekoč najbolj pristrčno ljubil. – J(ospil). Levičnik, Kvartopirci poslušajte!, Drobtince za novo leto 1856, str. 183-187.

tudi »pomemben element kriminalističnega načina interpretacije, v katerem so kriminalne kariere predstavljene kot posledica odvrnitve od pravilne življenjske poti«. ²⁷⁸

Kriminalce kot so tatovi, morilci, ponarejevalci denarja, zvodniki, prostitutke in drugi spolni prestopniki, je družba 19. stoletja zaradi njihove nenravnosti potiskala ob rob kot za družbo škodljive oziroma sramotne elemente. Poleg tega, da je obsojala njihovo nemoralnost, si je prizadevala to marginalno skupino tudi neprestano nadzorovati in kaznovati. ²⁷⁹ Katoliški moralisti so v drugi polovici 19. stoletja za pomanjkanje morale, pomanjkljivo vzgojo, naraščanje deviacij in kriminala v družbi in za slabo stanje javne varnosti neprestano krivili liberalizem, brezverstvo, socializem, komunizem in prostozidarstvo. ²⁸⁰ V poročilih o usmrčitvah hudih zločincev ni manjkalo vzgojnih podukov. ²⁸¹ Mladež so svarili, naj se izogiba slabe družbe. ²⁸² Eden glavnih vzrokov za porast hudodelstva pa je bilo pijančevanje, greh, ki ni ustrežal tudi meščanski ideologiji in njenemu odnosu do kriminalcev.



Alkohol je botroval nasilju v družini.

V javnih šolah so tako nekoč učili, da je »najbolje blago zdravo telo na zemlji« ²⁸³ ter »mladenčem in mladenčicam« vcepljali v glavo, da je zdravju telesa »sovražna nezmerna pijača«. Za mladino naj bi bila najbolj zdravo mleko in studenčnica. Vino in pivo (ól), ki nam prehudo segrejeta kri, naj bi se pilo le po malem, če ga imamo, »žganja pa clo ne okusimo. Žganjepivci zarano onemorejo, pogosto nagle smerti umerjejo, ali pa po sušici in vodenici v zemljo zlezejo, ter

²⁷⁸ Becker, Verderbnis und Entartung, str. 37.

²⁷⁹ Peter Becker, Kriminelle Identitäten im 19. Jahrhundert. Neue Entwicklungen in der historischen Kriminalitätsforschung, Historische Anthropologie, Jg. 2, Heft 1, 1994, str. 142-157.

²⁸⁰ Studen, Rabljev zamah, str. 141-142.

²⁸¹ Ibidem, str. 106-107.

²⁸² V članku Nedeljskim učencam in učenkam v podbudo tako beremo: »Posebno se vam je varovati vsake slabe tovaršije, vsiga ponočniga norenja in voglarenja, nesramniga govorjenja, klafarskiga petja in vsih nespodobnih norčij. Kdor brez pravičniga (upravičenega, op. p.) opravlja po noči doma ni, je potepuh ali pa tat.« – Zgodnja danica, 31. 7. 1851.

²⁸³ Anton Martin Slomšek, Veliko berilo in pogovorilo, Dunaj 1856, str. 58.

ne čakajo polovice svojih dni. Veliko pijancov ob pamet pride, ker jim pijačin čad ali sopuh možgane pokvari in s kervjo podpluje; mnogo jih obdivja, da jih morajo priklepati. Želodec se pijancom skerči in drobovina jim operhne, da je pirova kakor perhljad.«²⁸⁴ Poleg alkoholnih pijač so mladini odsvetovali tudi uživanje tobaka. Manjkalo pa ni tudi svarilo, da »veliko mladenčev in mladenčic na smert zbolijo, ker iz plesišča prehitro na hlad letijo, ali se preneglo napije.«²⁸⁵

Mladini v poduk so predpisanemu učbeniku za javne šole dodali še moralistično zgodbo o *Jaki zidarju*. Mlad in čvrst junak se je s štirinajstimi leti šel učiti za zidarja. Znašel se je med pokvarjenimi, surovimi in razuzdanimi zidarji, ki so se neprestano prepirali, preklinjali, peli »nesramne pesmi« in seveda pili žganje. K pitju so silili tudi mladega zidarja in temu je »v kratkem žganjica ravno tako gladko tekla, kakor drugim zidarjem«. Jaka je poleg tega, da je pil žganje, kmalu kadil tudi tobak, nato pa se je dal zapeljati v še večje hudobije. »V nedeljo se za kratek čas v kerčmo poda, gder so godce imeli. Tovaršev nekoliko je pilo, in tako močno tobak kadilo, da je vsa soba polna dima in sopuha bila. Začeli so kvartati, in tudi Jaketa prisilili ž njimi igrati; pa on še kvart ne pozna. Eden tovaršev mu pokaže, in v prvi igri Jaku sreča potegne. Drugo nedeljo Jaka misli, da bi lepo ne bilo, če bi ne igral, ker je prvo nedeljo na dobičku bil. Veliko veselje Jaka do igre ima; ali sreča je opoteča. Večidel svoj zaslužek zaigra, si nima kosilca kupiti s čim in pogosto strada, ter mora iti brez večerje spat. To Jaketa sicer ni veselilo, pa igre opustiti le ni mogel, ter je hotel pozadobiti, kar je poprej zaigral. Kako žalostno se je iz kerčme potegnil, ker ni beliča več v žepu bilo. Bil je enkrat v toliki sili, da si ni vedel pomagati; sklence hudobnež hram okrasti, v kojem je delal. /.../ Od te dobe ni bil vse žive dni več vesel, je slabo izhajal in zarano umerl. Tako človeka pijančevanje, tobakaja in pa igra izdela.«²⁸⁶

Ljudi so učili, da je prva krepost duše vera in da je treba za dušo skrbeti. Učili so jih, da se morajo grešniki bati smrti, kajti smrt odpre vrata v sveta nebesa samo pravičnim. V raj pridejo le tisti, ki lepo služijo Bogu, ki ga imajo radi in se ga bojijo žaliti. Bogaboječnost ali strah božji je začetek modrosti in kdor se Boga boji, mu bo dobro ob smrti, ko mu bo odbila poslednja ura.

Kmetje, ki posedajo po krčmah in celo kvartajo, delajo dolgove, na starost pa hodijo raztrgani in bosi, kot tudi njihova uboga žena in otroci.²⁸⁷ »Gorje hiši, ki gospodarja pijanca ima! Še soli ženi ne kupi; dokler sam po kerčmah dobro živi. Druge po kerčmah napaja, doma pa od gladu otroci vrešijo. Dru-

²⁸⁴ Ibidem, str. 60.

²⁸⁵ Ibidem, str. 61.

²⁸⁶ Ibidem, str. 65-67.

²⁸⁷ Prim.: ibidem, str. 243.

giga ženi ne privoši, kakor glavo polno skerbi in objokane oči. Že poprej zapije, kakor pridela; in kar še na terti cveti, že več njegovo ni.« Ali pa: »Gorje hiši, ki gospodarja igravca ima! Za nobeno delo ne bo. Raztergani bodo otroci hodili, kervave solze bo nesrečna žena točila; vendar poprej jenjal ne bo, dokler se mu beraška palica v roke podala ne bo.«²⁸⁸

Že v 18. stoletju je bilo družabno pitje tudi v naših deželah, zlasti ob družinskih in vaških praznikih, zelo razširjeno. Kot lahko razbiramo npr. v omenjenih pridi-gah Petra Pavla Glavarja in še zlasti Jurija Japlja, so se ravno v tem času pojavili prvi znaki, da so na podeželju zaznali zlorabo alkohola kot pro-



Gorje hiši, v kateri kraljuje pijanec.

blem. Od tod izvirajo tudi glasna opozorila duhovne avtoritete Japlja mladim dekletom, naj nikar ne vzamejo pijanca za moža, kot tudi njegova razpravljanja o prepiru /in tudi nasilju/ v hišah gospodarjev, ki se vračajo domov pijani kot nagnusna žival, razgrajajo, stresajo hudobijo in morebiti /tako kot v poučnem primeru Boštjana/ povzročijo celo smrt in končajo na vislicah. Kasneje, v predmarčni dobi, se tem moralnim obsodbam problema alkoholizma s strani duhovnih avtoritet katoliške cerkve pridružijo še refleksije zdravnikov, psihologov, kriminalistov in filantropov, »ki so od predmarčne dobe naprej uživanje alkohola združevali s kontinuirano pokvarjenostjo. Ti avtorji so k temu pripisovali socialna in psihična problemska stanja, ki so bila posledica političnih, ekonomskih in socialnih preobratov poznega 18. in zgodnjega 19. stoletja ter so bila posledično kriva za neustrezno obnašanje posameznika.«²⁸⁹

Ob nezadržnem pohodu žganjarske kuge so katoliški moralisti seveda vztrajali pri hudi grešnosti alkoholizma, ki povzroča samo gorko nesrečo in za pivce pomeni zanesljivo pot v pekel: »Kar blatna voda travnikom stori, to dela žganje človeškemu rodu. Iz žgavnega kotla vreje siva plamnjeva voda in se po sveti razliva, zaliva hiše in rodovine topi, polni ječe in bolnišnice, na unim sveti pa pekel, ki si ga žganopivci sami prižgo.«²⁹⁰

²⁸⁸ Od dolžnosti zakonskega stanu, Drobtinice 1851, str. 41.

²⁸⁹ Becker, Verderbnis und Entartung, str. 81-82.

²⁹⁰ Anton Martin Slomšek, Žganje in Tobak, Drobtinice 1851, str. 213.

Sredi 19. stoletja so katoliški moralisti kot najgnusnejši greh obsojali zlasti dajanje žganja (in seveda nič manj obsojanega tobaka) mladini: »Žganje in pa tobak pokvarita naši mladini glavo, serce in glas, dušo in telo, vkadita um, poblatita serce z grešnimi strastmi, ter podereta, kar šola dobrega naredi. /.../ Žganje in tobak človeški rod gnusi. Dokler mati hčerke po žganje pošila, in ji kruh vanj pomakati da, dokler oče sinu ljuljo dovoli, in mu clo tobaka napravi, tako dolgo raste slab, červiv zarod betežnikov in pa hudodelcov.«²⁹¹

Kredu katoliških moralistov o grešnosti pijančevanja in drugih nespodobnostih pa lahko postavimo ob bok tudi družbenokritične in satirične pesmi Jurija Vodovnika. Sloviti ljudski pevec s Pohorja, siromak iz Skomarij, ki je »veliko platna natkal, a je še več pesmi osnoval«,²⁹² je slovel zaradi izredne bistrosti opazovanja in duhovitosti. Pesmi pobožnega pevca in harmonikarja so bile moralizirajoče ljudske pridige, pravi biseri ljudske poezije, ki zvenijo »popolnoma naravno, poučljivo, so resne, pa tudi zabavne« /.../ in »bičajo takratne razvade in napake, pregrehe, pokvarjenosti in slabe strani onega časa; polne so pikrosti, šaljivosti in humorja in se seveda nanašajo na njegovo rojstno okolico zapadnega Pohorja, na doline Hudinje, Dravinje in Mislinje«. ²⁹³

Skomarski Jurij je bil znan kot »vesel družabnik in pivski tovariš«, ki se ni nikoli branil vina in pijače. V pesmi *Pohorski kmet* je »živo in sijajno« slikal življenje kmetov na zahodnem Pohorju. Ritem življenja je tod dihal v gozdu ob spravljanju lesa, na polju, na njivi in na pašniku, na žagi in v mlinu, v hiši in na kmetiji, a tudi v cerkvi in gostilni, zlasti ob nedeljah in praznikih. »Tihi, okorni in vase zaprti kmet« se zna pri gostilniški mizi še posebej močno razživeti. Kadar napravi dobro kupčijo z lesom, »začne piti pozno v noč in ga ni moči lahko spraviti iz gostilne; večkrat se vrne šele po dveh, treh dneh z opotekajočimi nogami domov«, ²⁹⁴ ali kot poje Vodovnik:

*V četrtek si deske na trg pripelja,
jih purgarjem drago za d'narje proda;
d'nar v tihel zavije, jih nekaj zapije,
v soboto po noči prot' domu ravna. /.../
V nedeljo brez skrbi počiva do dne,
za froštik se mesa in štrukljev naje;
ga žeja obdaja, prot' birtu perhaja,*

²⁹¹ Ibidem.

²⁹² Franc Mišič, *Izbrane pesmi pohorskega pevca in pesnika Jurija Vodovnika (1791-1858)*, Maribor 1941, str. 36.

²⁹³ Ibidem, str. 37.

²⁹⁴ Ibidem, str. 65.

*se vinca napije, ker vode ne sme. /.../
Kedar pridgar pijance zadevajo zlo,
pri vratih Pohorc zviija z glavaj:
»Ne mor' jo živeti, pijancev trpeti:
sami pa ga koj popivajo zloj.«
Po maši pa Pohorc spet v lituš /krčmo/ hiti,
po mizi vrezava, duhovne roti:
»Po kanceljnu krega, pijance zadeva,
gospod ne ve, kaj člov'k trpi.
En kmet po cel teden v planini trpi,
de si še kak krajcer k nedelji dobi;
cel teden voluje, v planini ležuje,
v nedeljo pa v cirkvi zadremlje, zaspi.« /.../*

V daljši pesnitvi *Sedanji čas*, ki jo lahko označimo kot izrazito moralno pridigo, pa je skomarski poet opomnil, da se zapovedi Boga kaj rade pozabijo, da se ob nedeljah in praznikih opušča služba božja in da »luč svete vere, ki je nebeški ključ«, ugaša. Ena najhujših zmot in pregreh je bilo seveda pijančevanje:

*Še eno mi poznamo
pregreho med ljudmi,
ko se iz vsak'ga stana
po blatu valjajo:
ji sploh pijanost pravimo
pa se je nič ne varjemo;
al' vender za popisat ni
kol'k' hudiga stori.²⁹⁵*

Vodovnik pretresljivo slika tudi že omenjeno nadlogo, da pijani gospodarji hitro vse prodajo: živino, polje, gozd in večkrat tudi dušo in telo. Toži, da pijanec razsaja in poje v taberni, pozabi na domače, ki jočejo doma, pozabi na otroke in njihovo ubogo mati, ki jih »stiska huđi glad«. Huduje se nad pijancem, ki je spravil domačijo na boben, ki mu je bila zaradi nezmerne pitja v roke potisnjena beraška palica, ki da bo odslej naprej spremljevalka njegovega zavoženega življenja.²⁹⁶

Pohorski poet seveda ne pozabi tudi na grešno mladino, nad katero se huduje:

²⁹⁵ Ibidem, str. 38.

²⁹⁶ Ibidem.

*Pa tudi za mladino,
pijanost pridna ni,
še hujši kakor žvino
mladenča naredi,
da se okolj potepljejo,
kervavo se pretepljejo,
ponoči delajo nemir,
so hujši kakor zvir.
Če le kateri ima
v žepu grošev pet,
si hitro kupi vina,
le d'narjev ne terpet,
si zbere eno al pa dve,
de ž njim v oštarijo gre
in se privleče drugi dan
prot domu ves pijan.²⁹⁷*

Lahkomiselnim kmečkim fantom, čevljarčkom ali krojačkom očita, da se gizdavo in bahavo ter njihovemu stanu neprimerno oblačijo, da se nosijo »kakor šribar« in da si kupujejo cigare in »zlate ketnice, de ložej zapeljuje/jo/ nedolžne deklice«. Nato jih graja:

*Čez teden kar zasluži,
v nedeljo zakadi,
po noči v vsaki luži
na cesti obleži;
v nedeljo pije celi dan,
da je v pondeljek zlo bolan,
tak za vas fante je vsagdanji čas,
oh kaj le bo iz vas.²⁹⁸*

»Pravo ogledalo grde neumnosti« pa so za Vodovnika tudi pokvarjena dekleta, ki se »štimana oblačijo in se okoli vlačijo«, ki »hodjo s fanti v krčmo pit', ko jih ni nič sram grešit'«. Skomarski Jurij biča čenčavost deklet, ki se rade na vso moč lišpajo in gizdavo nosijo, da so pisane kot sraka in našopirjene kot pav. Takšna dekleta v cerkvi ne poslušajo pridige in ne mislijo na to, da bi se poboljšale. Takšna dekleta pogledujejo le za fanti in se jim po maši mudi samo še v oštarijo:

²⁹⁷ Ibidem.

²⁹⁸ Ibidem, str. 39.

Če svojega zagleda,
se zlo razveseli,
ta prva je beseda,
ki ga nagovori:
»Preljubi moj, kako še kaj,
za en firkel vinca mi zdaj daj,
bom s teboj v oštarijo šla,
da boma pila ga.«²⁹⁹

Pikri pevec iz Skomarij deklet seveda ne pozabi opomniti, da, dokler jih imajo fantje radi, nosijo »židan gvant«, na stare dni pa, da jim preostane samo še ena »kikla«. Tako mladeniči kot mladenke vse zapravijo v mladosti, na starost pa hodijo bos naokrog in lačni prosijo kruha.³⁰⁰

Če k povedanemu pristavimo še Slomškova opozorila pred alkoholnim zlom, lahko sklenemo, da so bile v tem času krčme sploh nevarne dekletom, saj se tiste, ki se (zlasti ob nedeljah in praznikih, ko je greh dvakrat večji) potikajo po njih, ponujajo hudobiji v službo, tiste, ki hodijo tja pit, bodo hitro zapile svojo nedolžnost. »Žganje, rozolj in vse druge slaščice, so deklicam smrtni strup. Taka pijača zelo milo teče po grlu, zadnjič pa pikne kakor gad, in rani ko strupena kača. Grd, da ni gršega, je pijanec; - ali sedemkrat grša je pijanka: 'ona še svojega sramu ne pokrije,' in kako bi ostala čista devica?«³⁰¹

Sredi 19. stoletja se je z zanimivim razmišljanjem v *Celskih slovenskih novinah* oglasil tudi Franc Malavašič. V članku *Umerjočnost med Slovenci sploh in preišljevanje zastran nje*, je ugotavljal, da je sicer res, da je »ženski spol veliko nježnejši, občutniši in tedaj tudi ložeje boleznim podveržen, kakor boli krepki in osorni možki« in da bi zavoljo tega lahko sklepali, da je smrtnost med ženskami mnogo višja kot med moškimi. A vendar temu ni bilo tako, vzrok pa bi morali iskati v vsakdanjem življenju obeh spolov. Malavašič je bil prepričan, da »žena se derži bolj hiše in naravne hrane, ker si marsikaj lahko od ust odterga in pozabi, kar je možkimu druga natura postalo«. Skratka. »Žena veliko menjkrat čez vojnice mahne, kakor možki, dasiravno tudi ženska, ako se razujzda, možkiga prekosi.« Eden glavnih sovražnih vzrokov za smrt mnogih slovenskih korenjakov pa je bil po mnenju Malavašiča »gerda gerda strast prezgodnjega pijančevanja«. Takole razpreda:

²⁹⁹ Ibidem.

³⁰⁰ Ibidem, str. 40.

³⁰¹ Anton Martin Slomšek, Krščansko devišstvo. Nauki, vzgledi in molitve za dekleta, Celovec 1894, str. 31. Ta temeljni in popularni priročnik za čisto in sramežljivo življenje brez greha je prvič izšel že v 30. letih 19. stoletja.

»Fante komaj jerhaste hlače in škorne z zavihali obuje, in že misli, da se mora odrašenimu možu enakiga delati. Pa, Bogu bodi potoženo! Dosti – še preveč ima izgledov, kterim ne more zoperstati. Piti in jesti mora človek, de svojo moč ohrani; toda on ima tudi um, de prevdari, kaj in koliko nej je in pije. Med vsimi pijačami pa preljubo žganjče nar več Slovencev požre. Ni ga večiga strupa za človeško življenje, kakor je žganje, in zastran tega osramoti divjak ameriškanskih gojzdov omikaniga Evropejca, ker uni tej pijači pravi peklenški strup, ktero ta vodo življenja imenuje. Sirovi divjak je spoznal njeno škodljivost, previdši, de mu tavžente njegovih rojakov v grobe pocepa, kar so ga Evropejci žanjo soznanili. Slovenec pa bi dal skorej življenje za kozarček žganja!«³⁰²

Ženske so se torej mnogo manj pojavljale v krčmah, če pa so se že, je bil njihov greh neizmerno večji kot greh moških.³⁰³ Puščice katoliških moralistov so bile zato v glavnem uperjene v moški svet. Kot smo videli so bili zapravljivi pijanci in igralci iger na srečo zanje poleg ljubosumnosti, zakonske nezvestobe, hude jeze in lakomnosti že dolgo peti najhujši sovražnik svetega zakona. Zapravljivost kot rušiteljico srečnega zakonskega stanu so npr. takole naslikali: »Zapravljiv pijanc, igravec je hudi letni podoben; požre kar je prihranjeniga, in še semena za prihodno ne zapusti – ženo in otroke okrade – je svoje lastne hiše razbojnik.«³⁰⁴

Katoliški moralisti so dopuščali zmerno pitje vina, obsojali pa so seveda nezmernost, saj ta vodi v nemoralno in grešno pijančevanje. Najhujši strup za dušo in telo pa je bilo zanje žganje.³⁰⁵ Medtem ko je bilo vino božji dar, je bilo žganje dar hudiča.³⁰⁶ Nesrečno žganje je veljalo za strašansko kugo, za zlo, za satanovo seme, ki je škodovalo zdravju, poganjalo ljudi v brezdelno, zapravljivo, pokvarjeno in grešno življenje, načenjalo družinske odnose in pehalo

³⁰² Citirano po: Jože Hudales, *Od zibeli do groba*, Velenje 1997, str. 155.

³⁰³ Splošno znano je, kot pravi zgodovinar Sandgruber, da je spol (poleg starosti) najpomembnejša variabla, ki pojasnjuje količinske razlike pri porabi alkohola. Moški veliko pijejo, medtem ko ženske uživajo alkohol manj pogosto in v manjših količinah. – Roman Sandgruber, *Frauensachen Männerdinge. Eine »sächliche« Geschichte der zwei Geschlechter*, Wien 2006, str. 47.

³⁰⁴ Od zakonskega stana, *Drobtinice*, 1851, str. 89.

³⁰⁵ Slomšek npr. piše: »Najhujša in najnevarnejša pijača je žganjica, prava kača za sedanji človeški rod, ki od žganja čedalje huje slabi. Iz zrnja in repice (t. j. krompirja) žganje delajo, in si tako ljubi kruhek v strup premenijo.« Slomšek po drugi strani ne obsoja zmerno pitje vina, moti pa ga prekomerno nalivanje z žlahtno kapljico: »Da Slovincem trta raste, rodi in deco z grozdem, može pa z vinom razveseli, je prav. Da pa vince pijejo toliko in tako, da ne vedo, kam domu, to je grdo.« – Čuček, Anton Martin Slomšek in problem alkoholizma (ter tobaka) na Spodnjem Štajerskem, str. 48 in 55.

³⁰⁶ Janez Zwerger, *Nar lepši čednost in nar gerši pregreha*, Ljubljana 1879, str. 148-149; Konrad Martin, *Lehrbuch der katholischen Moral*, Mainz 1855, str. 647-650.

zakonce in njihove otroke v revščino. Žganjarji so veljali za satanove pomagače, ki zastrupljajo ljudstvo.³⁰⁷ Mnogi so zaradi žganja poživinili in zabredli v svet kriminala. Zaradi tatvin, ropov, goljufij, razuzdanosti in celo umorov so dokončno zapravili svojo dušo, se predali hudiču in propadli.³⁰⁸

Tako katoliški kot tudi meščanski moralisti so greh pijančevanja ozko povezovali z grehom kriminala. Samopodoba vzornega katoličana oziroma tista, ki so si jo o sebi ustvarili meščani, se namreč ni skladala s podobo pijancev in kriminalcev. Katoličani naj bi živeli pobožno življenje brez greha. Cilj meščanske samopodobe pa je bil udejanjenje individualnosti, ki naj bi bila usmerjena k vodenju razumnega, krepostnega in moralnega življenja. Obe predstavi sta seveda dali pečat tudi konceptom kriminalne identitete, ki je veljala za negativno zrcalno podobo katoliške oziroma meščanske identitete. Podobno kot pri razvoju sposobnosti in moralnosti meščanov so npr. tudi kriminalno kariero /oziroma kariero notoričnih pijancev/ pojmovali kot rezultat odločitev, katere so kriminalci /ali pa alkoholiki/ sami izbrali in za katere tudi sami prevzemajo vso odgovornost. Polarizacija med moralnimi katoličani oziroma meščani in nemoralnimi kriminalci /oziroma pijanci/ se je usklajevala med dobrim in zlom družbe.³⁰⁹ Tako avtor poučne zgodbe o Boštjanu, ki je pravzaprav biografija grešnega propadlega človeka, kot tudi drugi avtorji didaktične literature o kriminalu in kriminalcih /oziroma o alkoholizmu in pijancih/ 19. stoletja so torej vztrajali na odgovornosti posameznika in temu je ustrezalo daljnosežno oddaljevanje kriminalcev /alkoholikov/ kot DRUGIH, meščanski (pa tudi katoliški) družbi tujih ljudi.³¹⁰



Žrtev alkohola.

³⁰⁷ Prim.: Anton Martin Slomšek, Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna ino vesela za Slovence, Celovec 1847; Janez Volčič, Žganju slovó! vojskó! Škodljivost žganja v pogovoru, Ljubljana 1853.

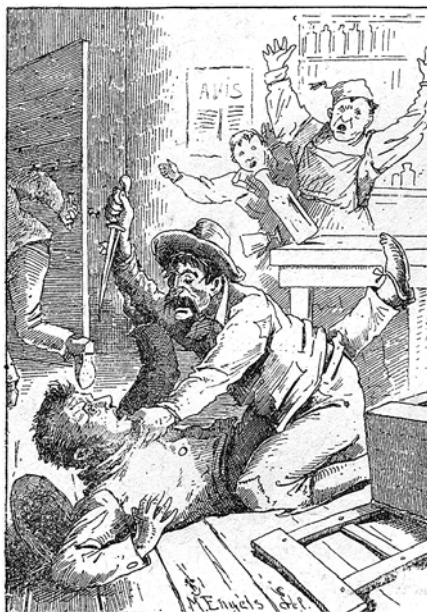
³⁰⁸ Volčič, Žganju slovó! vojskó!, str. 28-31.

³⁰⁹ Prim.: Becker, Kriminelle Identitäten im 19. Jahrhundert, str. 142; Becker, Verderbnis und Entartung, str. 36-37.

³¹⁰ Tudi v drugih biografijah o propadlih ljudeh (npr. v znani povesti Ferdinanda Naumanna Die Flasche (Steklenica) iz leta 1854) so opazni meščanski kulturni vzorci v okviru moralnih podukov, namenjenih revnim. Argumenti proti alkoholizmu so bili seveda povsem naravno

Človek, kot npr. pijanec in morilec Boštjan, je s svojim načinom življenja, torej s tem, da se ni več podrejal (meščanskemu) razumu in da je podlegel vzgibom grešne (katolika nevredne) dejavnosti, prizadel obe moralni predstavi o dobrem in zlu ter se s tem, ko je končno postal storilec gnusnega kaznivega dejanja, oddaljil od temeljev človečnosti. Boštjanovo življenje lahko primerjamo z geslom: *Boj se pijanosti!*, ki je počasi, a vztrajno pronicalo tako v meščanske kot v katoliške predstave o morali. Poučne povedke so zabičevale: »Varuj se pijanosti, sicer nevedé in nehoté zabredeš v največjo nesrečo!«³¹¹

Boštjan, izmišljena oseba ene izmed mnogih moralističnih zgodb, je s tem, ko je začel pijančevati, storil usodni korak. Že vrsto let prej, torej preden je dokončno postal kriminallec in morilec, se je, če se izrazimo metaforično, oprijel steklenice z žganjem in s tem prestopil odločilno razmejitveno črto, ki je v 19. stoletju ločevala meščane od anti-meščanov. Po lastni izbiri se je obrnil proč od običajne, razumne in moralne življenjske poti, njegov greh pa je v meščanskih predstavah o deviančnosti zajemal preostanke krščanskega načina mišljenja. Napuh in samoprecenjevanje pridejo do izraza tako v krščanskem kot tudi v meščanskem mišljenju. Razlika je seveda v predstavah o ranjeni avtoriteti: pri meščanskem mišljenju postavljata napuh in samoprecenjevanje pod vprašaj avtoriteto RAZUMA kot predpostavke za družbeno vzpostavljeno in sprejemljivo vednjo, medtem ko je krščansko mišljenje videlo v njiju napad na nadzemeljsko avtoriteto, torej napad na vsemogočnega BOGA.³¹²



Posledica pijanosti so bili pogosto gostilniški pretepi in celo uboji.

povezani s poudarjanjem meščanskih idealov – doma in družine, kajti eden najslabših učinkov alkoholizma naj bi bilo ravno uničenje družinske sreče. – Prim.: Philippe Ariès / Georges Duby (Hg.), *Geschichte des privaten Lebens*. 4. Band: Von der Revolution zum Großen Krieg, Hrsg. von Michelle Perrot, Frankfurt am Main 1992, str. 77.

³¹¹ *Boj se pijanosti!* Drobotnice, 1894, str. 187.

³¹² Becker, *Verderbnis und Entartung*, str. 37.

V Boštjanovi štoriji torej razbiramo številne elemente, ki so zaznamovali tako takratne moralno-nravnstvene kot tudi kriminološko-medicinske predstave. Nemoralnost in deviantnost pijanca slikata že obe glavni vlogi: fiktivni Boštjan in seveda steklenica s hudičevim napojem. Obe seveda razlagata človekov propad. Boštjanov odklon si lahko razlagamo kot prostovoljno odločitev posameznika. Poleg brezbožnega izogibanja božjemu hramu in nemoralnega posedanja, hazardiranja ter zapravljalivosti v gostilni, je njegovo življenje zaznamovala še delomrznost in negospodarnost, nasilnost v družini, nazadnje pa še gnusen umor. In če Boštjanovo zgodbo prebiramo kot primer kvarnega in pogubnega vpliva žganja na človeka, njegovo družino in potomce, potem gotovo igra glavno vlogo hudičeva steklenica. Zaradi nje je bil »grozovitniši od volka v planini«³¹³ že Boštjanov oče, ki je družino zapustil v revščini in se raje potepal po pivnicah



Propadli pijanec.

ter hodil po drugih krivih potih. In če so taki starši, so taki radi tudi otroci, kajti jabolko ne pade daleč od drevesa. Tudi Boštjan se od zapitega očeta ni nič dobrega naučil in tudi on je postal in ostal »krivo drevo, katero se ne da več poravnati.«³¹³ Postal je hudoben in malopriden.

Boštjanov propad, s katerim je sledil zgledu lastnega očeta, pa se je nadaljeval še na drugi ravni pregrehe. Njegova podoba je postala sestavni del

takratnega diskurza o pokvarjenosti in izrojenosti otrok alkoholikov. Kasneje, na prelomu 19. in 20. stoletja pa se je dokončno zasedrlo mnenje, da so otroci alkoholikov telesno in duševno bolni izrodki, ki s svojo šibkostjo kvarijo in ogrožajo meščansko družbo, njene vrednote, vedenjske vzorce in standarde. A o patološki, degenerirani podobi alkoholikov bomo razpravljali nekoliko kasneje.

³¹³ Zgodnja danica, 20. 4. 1865.

PRIZADEVANJA KATOLIŠKIH PROTIALKOHOLNIH BORCEV, DA BI SLOVENSKI ŽIVELJ ODVRNILI OD ŽGANJEPITJA

V tridesetih letih 19. stoletja, torej v desetletju, ko so tudi na evropska vrata potrkale strašne epidemije smrtonosne, dotlej neznane in nepovabljenе kolere, se je po stari celini vse bolj neustavljivo širila še ena zdravju nevarna razvada, ki so ji nadeli pomenljivo ime – žganjarska kuga.³¹⁴ Na vse večje uživanje cenenega žganja, ki je od srednjega veka naprej slovelo kot zdravilno sredstvo,³¹⁵ je odločilno vplival gospodarski in tehnološki razvoj v 18. in 19. stoletju. Žganje si je v 19. stoletju nadelo plašč demona in postalo pravzaprav droga industrijske dobe. Poleg številnih majhnih žganjarn so h količinsko večji potrošnji žganja in k širjenju žganjarske kuge prispevale tovarne cene ognjene vode. Pereč problem alkoholizma se je s prodorom industrijsko proizvedenega žganja (predvsem iz žita in krompirja) hudo zaostрил. Kljub številnim svarilom pred grozovitim jezdecem apokalipse se je zlo žganjepitja zelo razpaslo predvsem med nižjimi sloji na podeželju in med tovarniškimi delavci ter prineslo mnogo gorja, socialnih problemov, bolezni in skrajšanja življenjske dobe prebivalstva. Z uveljavljanjem močnih alkoholnih pijač, ki pred 19. stoletjem v naših krajih niso bile tako razširjene, kot tudi zavoljo številnih negativnih posledic, ki jih je povzročalo prodiranje žganjarske kuge, so se začele pojavljati tudi vse glasnejše obsodbe tega vse bolj množičnega pojava. Ne samo, da so se v protialkoholni boj podali zdravniki, kot je bil slavni Fran Viljem Lipič, temveč so bili vse glasnejši tudi predstavniki prve moralne avtoritete na Slovenskem. V boj proti žganjarski kugi se je aktivno vključila tudi katoliška cerkev, ki je podobno kot v drugih katoliških deželah tudi na Slovenskem imela za svojo dolžnost, da pridiga moralo in izdaja zapovedi, »katerih spoštovanje

³¹⁴ »Die Branntweinseuche, oder die Branntweinvergiftung ist die Pest, von der ich rede«, je že na začetku 19. stoletja zapisal znameniti nemški zdravnik Christoph Wilhelm Hufeland v razpravi Über der Vergiftung durch Branntwein, Berlin 1802, str. 3. Izraz oz. pojem žganjarska kuga (die Branntweinpest) pa je skoval švicarski pesnik Heinrich Zschokke (1771 – 1848), ki je leta 1837 napisal knjigo z naslovom Die Branntweinpest. Eine Trauergeschichte zur Warnung und Lehre für reich und arm, alt und jung (Aarau 1837). S problemom žganjarske kuge so se spopadli tudi drugi sodobniki, npr. Švicar Jeremias Gotthelf (1797 – 1854) v pripovedkah Wie fünf Mädchen im Branntwein jämmerlich umkommen (1838) in Dursli der Branntweinsäufer (1839). O tem glej: Furrer, Zechen und Bechern, str. 126.

³¹⁵ T. i. voda življenja = aqua vitae, izum arabcev, je veljala za univerzalno zdravilo. Glej npr.: Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902-1927, str. 6; Heinz Schott, Das Alkoholproblem in der Medizingeschichte, Deutsches Ärzteblatt, Jg. 98, Heft 30, 27. 7. 2001, str. 1958; Spode, Die Macht der Trunkenheit, str. 149-156; Gesundheits – Zeitung, 15. 6. 1837. Dunajski časopis je tudi poudaril, da se je voda življenja kmalu spremenila v pijačo smrti (aqua mortis) za milijone.

naj bi bilo po njihovem pogoj za zveličanje duš in zdravje ljudi«. ³¹⁶ Od 40. let 19. stoletja naprej se je tako tudi med slovenski živelj širilo vse več protialkoholnih /oziroma večinoma protižganjarskih/ popularnih spisov v slovenskem jeziku.

Na gorečnega pobudnika protialkoholnega gibanja na Slovenskem Antona Martina Slomška je imelo gotovo zelo velik vpliv delo (Johanna) Heinricha (Daniela) Zschokkeja o žganjarski kugi. O izidu žalostne povesti plodovitega in prizadevnega Zschokkeja leta 1837 v Aarau v Švici je poročal tudi popularni dunajski časopis *Gesundheits-Zeitung*, ki je poudaril, da Zschokkejevo najnovejše delo naj ne bi služilo samo za kratkočasno zabavo, temveč naj bi bil glavni namen povesti »poduk in svarilo«. Pripovedovalec naj bi si v prvi vrsti prizadeval, da bi »dokazal prednosti, ki jih prinašajo društva treznosti« in da bi »prikazal strašne posledice žganjepitja«. ³¹⁷

Poročevalcu zdravstvenega časopisa je bil razumljivo všečen »plemenit značaj zdravnika Fridolina Walterja«, veliko zanimanja pa naj bi vzbujali tudi »različni pogledi na način, kako naj bi delovali proti zlorabi alkoholnih pijač«. Poročevalec je s tem v zvezi posebej poudaril pomenljivo izjavo rabsodnika, ki namiguje, da si zdravniki preveč zatiskajo oči pred alkoholizmom: »Naši doktorji naj bi bedeli nad in skrbeli za zdravstveno oskrbo ljudstva. Predvsem oni naj bi, če bi bili vestni in dobronamerni možje, opozarjali pred zlorabo močnih pijač. Oni najbolj vedo, koliko telesnih tegob povzroči dnevno uživanje žganih pijač in kako nevarnejša je bolezen za tistega, ki mu pitje preide v navado, kot pa za onega, ki ne pije. Toda ti doktorji, skorajda moram verjeti, bolj skrbijo za to, da bi dobili paciente. Nič kaj dosti jim ni za zdrave ljudi; ne svariyo nas; ne odklanjajo zanje koristnega žganja in likerja v hišah, kamor so vstopili; še najmanj v bogatih hišah. Ali gre za lahkomišelnost teh mož ali za pohlep?« ³¹⁸

V nadaljevanju je poročevalec bralce seznanil še s kratkimi izjavami, kako so na pijančevanje gledali advokat, župan, tovarnar in zdravnik, zaključil pa je z besedami duhovnika: »Pred pol stoletja je v večini evropskih dežel izbruhnila strašna kužna bolezen, ki je mnogo bolj pustošila kot smrtonosna kolera in boleča gripa. Ta kužna bolezen se je iz Evrope razširila tudi v druge dele sveta in trga življenje nešteti ljudi, načenja njihovo blagostanje in mir; poznate to kužno bolezen, to je žganjarska kuga. Požira življenjske moči in sposobnosti, duhovnost in kreposti posameznikov, višjih in nižjih, cele družine, cele narode. Pri njenem širjenju je ne morejo zadržati in zmanjšati niti šole in

³¹⁶ René Rémond, *Religija in družba v Evropi. Eseg o sekularizaciji evropskih družb v 19. in 20. stoletju (1789-1998)*, Ljubljana 2005, str. 85.

³¹⁷ *Gesundheits-Zeitung*, 31. 8. 1837.

³¹⁸ *Ibidem*.



V objemu smrtonosnega žganja.

cerkve, niti lekarne in odloki vlade, niti ječe, niti stroge kaznilnice in vklepanje v verige. Nalezljivo prehaja iz hiše v hišo, iz očeta na sina, iz prijateljev na prijatelje.«³¹⁹

Zschokkejeva knjižica, katere glavni namen je bil boj proti žganjarski kugi, pa ima tudi neposredno zvezo s protialkoholnimi prizadevanji na Slovenskem v 40. letih 19. stoletja. Takrat je gibanje treznosti namreč zajelo tudi Srednjo Evropo in pljusnilo na poljsko, češko, slovaško in slovensko ozemlje. Sredi 40. let 19. stoletja je ogorčeno nastopil proti žganjepitju Anton Martin Slomšek, ki je to grdo razvado ostro bičal tako v pastirskih pismih kot pesmih.³²⁰ Pod vplivom Zschokkejeve povesti pa si je Slomšek prvi prizadeval za organiziranje protialkoholnega gibanja na Slovenskem.

Blaženi Slomšek, za katerega je bila najbolj zdrava pijača voda,³²¹ pri pitju vina ali piva pa je priporočal zmernost in ne pijančevanje, je ogorčeno nastopil proti žganjepitju, češ, »kdor delavcem žganje daja, jim mišenco

³¹⁹ Ibidem.

³²⁰ Prim.: Čuček, Anton Martin Slomšek in problem alkoholizma (ter tobaka) na Spodnjem Štajerskem, str. 45-57.

³²¹ Voda je bila sploh glavna pijača večinskega kmečkega prebivalstva vse do 19. stoletja in v mnogih opisih kmečkega življenja naj bi bila edina pijača voda iz studencev. Knezoškof Slomšek so zapisali: »Voda je prva in nar bolj zdrava pijača, katero nam je sam Bog v ogašenje žeje vstvaril; vse druge pijače je le človeška umetovnost, sladnost, sladkorivnost znajdila.« - Stoletna pratika devetnajstiga stoletja od 1801-1901. Za duhovne, deželске služabnike in kmete, Ljubljana 1847, str. 209.

daja«. ³²² V štiridesetih letih 19. stoletja so bila vedno glasnejša tudi vsakdanja opozorila proti žganjepitju. V Bleiweisovih Novicah leta 1845 npr. beremo: »7. dan tega mesca so na Vačah nekiga mladenča per 25. letih v gojzdi mertviga našli, ki se je bil neznosno žganja napil, in tako domu grede od mertuda (kapi, op. a.) zadet ob poti obležal. Naj bo ta žalostna prigodba vsim tistim izgled, ki so žganju vdani, kakšna nesrečna smert jih čaka!« ³²³ Tovrstne kratke vesti torej niso bile več nobena redkost, bile pa so tudi nazorno opozorilo tistim, ki so ga preveč dajali na zob. Že od prvih poskusov protialkoholnega boja naprej je bilo, kot rečeno, posebne skrbi deležno zlasti žganje. Vznemirljivemu širjenju pregrehe pijančevanja med delavci in kmeti, za katero je bilo krivo zlasti prepogosto in pretirano uživanje žganja in njegova prenzika cena, skrb zbujajoče pa je bilo tudi posledično vdajanje brezdelju in igram na srečo, naj bi enkrat za vselej naredili konec. Ravno *Pjancam žganopivcem*, kot se glasi naslov pesmi Jožefa Lipold-Rečičkega, ki jo je objavil leta 1850 v Drobtnicah, so zlasti katoliški moralisti napovedali odločen boj. Žganjepivci, ki imajo po Rečičkem »gerši rivc« kot svinja, ³²⁴ so torej globoko zabredli v nemoralno močvirje grešnosti. Katoliški moralisti so zato hiteli podučevati ljudstvo, naj se varuje »pijanščine in druge posvetne dobre volje, da si božji pot v pogubljenja pot ne obrneš«. ³²⁵

Že leta 1846 je Slomšek v Drobtnicah objavil poslovenjeno *Veselo povest od svetiga Jansha bratovshine*, kjer je poudaril, da proti žganjepitju pomaga le sveta vera, bratovščina sv. Janža pa naj bi podobno kot v Šlezijo, Moravsko, Poljsko in Ogrsko tudi k nam prinesla ljubo srečo in zdravje, ki ju je doslej ljudem odžiralo nesrečno žganje. S pomočjo svete vere in z vključevanjem v bratovščino sv. Janža naj bi tudi Slovencem začelo sijati sonce treznosti po krajih, kjer je doslej mnogo let ležala žalostna tema pijanosti. ³²⁶

³²² Anton Slomšek, Blaže in Nežica v nedeljskejši šoli, tretji natis, Celovec 1857, str. 69.

³²³ Novice, 26. 2. 1845.

³²⁴ Prva kitica pesmi *Pjancam žganopivcem* manj znanega pesnika Jožefa Lipold-Rečičkega, ki jo je leta 1850 objavil v Drobtnicah, se glasi:

Ljudstvo pije zdaj žganjico;

En bokal že za petico,

Daja ga oštirska roka.

Glejmo stariše, otroka,

Ktiro v lituž pripeljajo,

Mu že žganja piti dajo.

Stari, mladi žganja pjani

Niso Turki ne kristjani.

Svinja nima gerši rivc

Kakor taki žganopivc.

³²⁵ Slomšek, Krščansko devištvo, str. 30.

³²⁶ *Veselo povest od svetiga Jansha bratovshine* (poslovenjena), Drobtnice za novo leto 1846, str. 125-134.

Že naslednje leto, torej 1847., je Slomšek v Celovcu izdal knjižico *Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna ino vesela za Slovence*,³²⁷ ki naj bi bila prirejen prevod Zschokkejeve *Die Branntweinpest*. O Slomšku, gibanju proti pijančevanju oz. o omenjenem prevodu knjige se je leta 1931 obširno razpisal Fran Ilešič,³²⁸ ki ugotavlja, da ima na Slomškovo pobudo izdana knjiga »isto vsebino kakor šlezijsko-poljska /inačica/ iz leta 1844., le da je slovenska povest lokalizirana na Slovenskem, na Koroškem in na Štajerskem.«³²⁹ Ilešič je Zschokkejevo produktivnost, delavnost in praktičnost celo enačil s Slomškovo. Tako Zschokkejeva kot Slomškova knjiga »se krijeta po obsegu, po razdelitvi vsebine na poglavja in po besedilu; Slomšek je v svojem prevodu dodal samo uvod in pesem na koncu (*Žalostna pesm*, op. a.) ter je vsej povesti skušal dati domači, slovenski kolorit.«³³⁰

Fran Ilešič je nato natančno primerjal in analiziral obe knjigi in se mu zdi, da je Slomškova pisana v bolj jasnem in preciznejšem slogu, skratka, da slovenski prevod prekaša nemški original. Po drugi strani pa da je slovenska knjiga /zlasti zaradi cenzure v predmarčni Avstriji/ mnoge stvari znatno omilila. Kritika oblasti v njej je mnogo pohlevnejša kot v nemškem originalu, ki je izšel v Švici. Nekatero nemške stavke, naperjene proti predstavnikom oblasti, je tako slovenski prevajalec enostavno izpustil. V slovenski knjigi je napadalna ost namesto proti gospodi uperjena proti oštirjem.³³¹

Navkljub nekaterim očitnim razlikam med Zschokkejevo in Slomškovo knjigo, pa je vendarle najbolj pomembno, da se je vsestranski Slomšek s prevodom te knjige in mnogimi drugimi protialkoholnimi zapisi priključil srednjeevropskemu gibanju proti pijančevanju, ki se je v takratni Avstriji uveljavilo še posebno v Šleziji in Galiciji. S slovenskim prevodom *Die Branntweinpest* se je pridružil tudi celi vrsti prevodov popularne Zschokkejeve knjige v tuje jezike. Knjiga je bila kmalu po izidu prevedena npr. v francoski, angleški, flamski, holandski, estonski, norveški, švedski, italijanski, češki, srbski in poljski jezik.³³² Tudi Slomšek je s prevodom hotel ljube Slovence obvarovati pred veliko nesrečo

³²⁷ Heinrich Zschokke, *Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna ino vesela za Slovence*, poslovenil Felicijan Globočnik, Celovec 1847.

³²⁸ Fran Ilešič, Anton Martin Slomšek v pokretu proti pijančevanju : O knjigi *Čujte, čujte, kaj žganje dela*, Maribor 1931.

³²⁹ Ibidem, str. 5.

³³⁰ Ibidem, str. 6.

³³¹ Prim.: ibidem, str. 10-12. Z Ilešičevim mnenjem se ne moremo popolnoma strinjati, saj se Slomškova konservativna drža in pomanjkanje kritičnosti do oblasti občuti npr. tudi v precej nazadnjaških nazorih njegovega kasneje izdanega učbenika: Slomšek, *Veliko berilo* in pogovorilo, Dunaj 1856.

³³² Podrobneje: ibidem, str. 13-14.

– pred kugo žganja, pred »strašnim ognjem, iz samiga pekla doma«, ki po naših krajih sega, a se »ne prime strehe ne sten, ampak ljudi. Veliko tavžent in tavžent jih časno ino večno gori; ter se jih od leta do leta več vnema. Ako se ne združimo tiga kužniga ognja pogasit, nam hoče v kratkem naš zarod vgonobit«. ³³³

Tudi knjižica *Čujte, čujte, kaj žganje dela!* poziva k protialkoholni akciji in treznostnemu gibanju na Slovenskem. Slomšek ponovno poziva, da naj bi se ustanovila treznostna družba – bratovščina sv. Janža, ki so jo že imeli po nekaterih drugih deželah. Omenimo, da je bilo Slomškovo gibanje proti pijančevanju med prvimi v Evropi, a ni prineslo vidnejših uspehov.

Grdo razvado žganjepitja je Slomšek slikovito in ostro bičal tudi v na koncu knjige dodani *Žalostni pesmi*, kjer med drugim pravi:

*Žganje boj in mor napravi,
V žganji brata brat zadavi,
Žganje moža tak znorí,
svojo ženo de vmorí.
Sveta véra omaguje;
Hudiga se strašno čuje.
Tam, kjer žganje tak pijó,
Kakor svoje dni vodó.
Prazna cerkva tam žaluje
Koder žganje gospoduje;
Le taberne polne so
Pijancov, ki ga luckajo.
Glej možake žganja pjane
In mladenče obdivjane,
Kok požvinili so se!
Groza videti jih je.
Ni device tam poštene,
Pametne ne najdeš žene.
Kjer žganjica gre okolj,
Naj bo brinjovc alj rozolj.*

Poleg Slomška so na problem pijančevanja opozarjali tudi drugi pisci v takratnem tisku in publicistiki. Izdajale so se razne knjižice, a pilo se je kljub vsem prizadevanjem naprej. Še posebej zanimiva se zdi knjižica *Žganju slovo! Vojsko!*, ki jo je leta 1853 obelodanil duhovnik ljubljanske škofije Janez Volčič. Takole se je obrnil na Slovence:

³³³ Zschokke, *Čujte, čujte, kaj žganje dela!*, str. 3.

»Žganje, katero so Arabci pred 800 leti nesrečno znajdli, je skozi celih 600 let v lekarijah v prvi vrsti strupov dobro zaklenjeno bilo. Pred 200 leti je ta strup iz svojiga zapora pobegnil, ter dolgo še skrivaj in na tihim ljudem škodo delal. Šele pred kakimi 80 leti je očitno /torej javno/ med ljudmi razsajati začel, nar hujši v zgornji Ameriki, na Irskem in poznej tudi v zgornji Šleziji, in od teh krajev je tudi druge bližnje dežele s svojo strupenico premrežil. Skor gotovo so se ga naši spredniki od Nemcov, posebno pa, ob času francoskih vojsk, tudi od Francozov in Poljakov pervadili. Pač srečni časi, kadar Slovenci te čmige še niso poznali! O ko bi nikoli ne bili pretekli!«³³⁴

Volčič pravi, da ima satan svoje poslopje in stanovanje med ljudmi navadno »v pivnicah per vinopivcih, še bolj per žganjopivcih«. Medtem ko je bilo vino, če se pije zmerno, za Volčiča božji dar, je bilo žganje zanj »satanovo seme, ki ga je peklenski sovražnik med svoje perjatle in najemnike zasjal«, vražje žganje, ki se »iz vsake soderge žge«, pa umori dušo in telo. »Vsaka žganjica, pravijo neki pobožni škof, naj si bo rozolija, ali brinovic, ali slivovic ali kakoršna soderga koli, je goreča smertna voda; zdravju in življenju škodljiva; navadna žganjopija je gladka cesta v časno in večno pogubljenje.«³³⁵

Katoliški moralisti so sredi 19. stoletja zelo radi slikali tudi podobo pijanosti in pijanca. Že za sv. Avguščina je bila pijanost »mati vsih pregreh, vkresalo vsih hudobij, zmešnjava možganov, zguba pameti, huda ura jezika, vihar za ves život, zatop čistosti, zatrata časa, prostovoljna norija, škodljivo zmamljenje, podkop ali prekucija lepiga zaderžanja, gnusoba življenja, pregnatev spodobnosti, poguba duše.« Pijanec je »pobijavec in ropar svoje žene, tat svojih otrok, zapravljivec od svojih staršev prejetiga blaga, malovreden gospodar, nepokojin sosed, prepirljiv tovarš, zdvijan človek, zatiravec svoje božje podobe, morivic svojiga života, zaveržena stvar, gnusoba poštenih ljudi. Pijanec je mende vse, kar bi ne smel biti. Kadar je trezen, ga grize in peče, toraj v drugi pijanosti polajšanja iše. O sromak, Bog se te usmili!«³³⁶

Neizprosna je tudi Volčičeva podoba pijanca:

»Pijanec se vsim ljudem kaže, de je hujši kot neumna živina. Njegova glava vsa zmešana, njegove oči skačene, skor nepremakljivo, debelo mokre stojé; njegovi obraz ves spačen; jezik težak, kot zavezan, skor govoriti ne more, in kar s težo izzlodra, je neumno, česar se trezen sam sramuje. Noge ga ne drže, pot je preozka; roke mu upadejo; svojih ljudi več ne pozna. Vse kar počne,

³³⁴ Volčič, Žganju slovo! Vojsko!, str. III.

³³⁵ Ibidem, str. 9-10.

³³⁶ Stoletna pratika devetnajstiga stoletja od 1801–1901, str. 211.



Žganje je preplavilo svet.

je neumno, nesramno. – Pijanec in voz, s katerim zdivjani konji dirjajo, sta si enaka. Pijanec je zgubil pamet, voz svojiga voznaka, oba dva se potereta. Na prvim voglu se voz zdrobi, pijanec pa, ko se po široki cesti opoteka, smerti iše in jo tudi večkrat najde. Vsaka luža je zadosti globoka, de sé utopi, vsaka stopnica dosti visoka, de sé ubije. /.../ Pijanec je slabši kot živina. Glej! gerdi pijanec, svojo živino v hlevu, ki ne pije čez potrebo, uči se od nje zmerin biti! Zakaj če se pijanosti vdaš, si slabej kot vol ali konj v hlevu. O vboga nesramnost! K ljudem te šteti ne morem, k živini te peršteti, me je groza. /.../ Pijanec sam bled, opadeniga obraza, zelen, ali pa kot kuhan rak, razstergan in vmazan klaverno okoli postopa, ter zadni pertič proda, da ga za žganje da.«³³⁷

Volčič je v svojem delu problematiziral tudi vse škodljive posledice žganjepitja, ki so jih v naslednjih desetletjih v svojih spisih izpostavljali še številni drugi katoliški moralisti:

1. Žganje ljudi obuboža in naredi nesrečne cele rodbine.
2. Kamor žganje pride, ljubi mir odide in pride do nemirov, izgredov, preteпов in celo morije.

³³⁷ Volčič, Žganju slovo! Vojsko!, str. 14-15 in 18.

3. Žganje je strupena pijača, ki človeku pamet jemlje, omami um in glavo toliko oslabi, da pijanec sam ne vé, kaj dela.
4. Četrty žalostni nasledek »žganjopije se vidi v podobi želodca moža, ki je v norosti pijancev umrl. V tem želodcu se vidi veliko začernele zasedene kervi; cela znotrajna stran je, memo nekterih rudečih blekov, vsa s černo kervijo zalita, in nar hujši, namreč od črniga prisada, vneta« itd.
5. Žganje človeku vest zaduši in luč vere mu ugasne.
6. Žganjepitje je strašno pohujšanje za otroke, podložne, za cel svet.
7. Žganje človeški rod kvari in ljudi na duši in na telesu siromake dela. (Tu je zanimivo, da se otroci kaj kmalu navzamejo vsega od pijanih staršev, da otroke pijancev kmalu zapusti strah božji, da jih obsede nek hud duh in kmalu zrastejo hudodelci brez vere, brez Boga.)
8. Osmi žalostni nasledek žganjopije pa je, da se žganjopivec skoraj nikoli ne poboljša.³³⁸

Volčič je svojo pridigo zaključil, da vse žgane pijače tega sveta ne pripomorejo ne k zdravju in ne k življenju človeka, da je pitje žganja nadvse škodljivo početje, pa naj bo redno in obilno ali pa samo zmerno. Posledica pitja so vsekakor številne nevarne bolezni. Popolna vzdržnost od »te čmige« pa ne pripomore samo k zdravju in podaljšanju človekovega življenja, temveč je tudi edina pot, da se izognemo grozovitim posledicam žganjepitja. Zato ga mnogi zdravniki imenujejo kar neposredno »hudi strup«, ki tako duševno kot telesno prizadene otroke žganjepivcev in tudi njihove potomce. Zatorej, kot poudarja Volčič, vsak pameten človek spozna, da je pitje žganja škodljivo, saj nas žalostne izkušnje podučujejo, da tudi zmerno uživanje žganih pijač vodi v pijančevanje, da žganje spravi človeka ob pamet, čast in poštenje, da ga pahne v norost. Žganje je ali vzrok ali pa pajdaš siromaštva, zadolževanja in nesreč, preprirov in krvavih obračunov, tatvine in nesramnosti, ropanja, morij in puntov, brezverstva ter mati in oče vseh hudobij. Žganje ne povzroča samo prevelike izdatke, je tudi smrt nekdam srečnih zakonskih zvez in v primerjavi s strašnimi boleznimi in nesrečami kot so vojna, lakota, kuga ali (takrat aktualna) kolera, večkrat botruje pre zgodnji smrti.³³⁹

Volčič je bralce knjižice pozval, naj pristopijo k družbi treznosti, se odrečejo pitju alkohola in se tega tudi držijo. Žganju je torej napovedal pravo vojno. Toda dandanes je jasno, da tudi Volčičeva knjižica ni zapustila trajnih uspehov v boju za treznost družbe. Škodljivo žganje je vztrajalo tudi v naslednjih letih.

³³⁸ Prim.: ibidem.

³³⁹ Ibidem, str. 122-123.

Med katoliškimi protialkoholnimi borci 19. stoletja je vsekakor potrebno omeniti tudi ljubljanskega knezoškofa Jakoba Missio. Problem alkoholizma na Kranjskem se je v 80. letih 19. stoletja zelo zaostрил. Deželni predsednik baron Andrej Winkler se je zato junija 1884 obrnil po pomoč tudi na prečastiti knezoškofijski konzistorij in mu poslal sledeč dopis:

»Iz mnogih poročil c. kr. okrajnih glavarstev zadobil sem na svojo žalost utemeljeno prepričanje, da se v zadnjem času na Kranjskem, zlasti po deželi, med kmetskim prebivalstvom množé in ponavljajo, čestokrat brez vsakega vzroka, nagajanje in tepeži, katerim slede krvave poškodbe, dostikrat tudi uboji. Taki prestopki se potem redno končajo pred sodiščem. Ker se jednaki dogodki nahajajo le pri surovih in divjih razrodih, ker silno škodujejo gmotnim koristim našega ljudstva, ob enem pa javni nrvnosti, in so na kvar dobremu imenu vse dežele, mora biti sveta dolžnost vsakemu rodoljubu v svojem krogu kolikor mogoče upirati se tej grdi razvadi.

Dokazano je, da je milovanja vredna razposajenost naše mladine večidel posledica brezmerne žganjepitja. Treba je toraj, da se najprej fantje podučé o žalostnih nasledkih tepežev. Vživanje žganih pijač pak se bode moralo omejiti po zakonodajnem potu.

Kar se tiče prepotrebne poduka neizvedene mladine, ne bodem se varal, ako se v tem oziru zaupno obračam do jako domoljubne kranjske duhovščine. Nadejaje se, da se prečastiti stolni konzistorij strinja z mojimi nazori o tem predmetu, stavljam toraj do njega uljudno prošnjo, da blagovoli podredjenim duhovnom zlasti po deželi nujno priporočati, naj v smislu tega dopisa z vso gorečnostjo prigovarjajo prebivalstvu ter podučujejo v prvi vrsti domačo mladino.«³⁴⁰

Poročevalec Slovenca je Winklerjev dopis pospremil s komentarjem, da je »slavno vlado le začelo skrbeti, kako bi odpravila ali vsaj zmanjšala žganjepitje, ki se čedalje huje širi po naši deželi na silno dušno in telesno škodo našemu narodu« in dodal, da je duhovščina vedno »z vso močjo in gorečnostjo svarila pred to grdo in škodljivo pregreho, žalibog pa, da je njeno prizadevanje ostalo večidel brezuspešno. Žganjepivci se čisto poživinijo, poživinjeni človek pa se za lepe nauke ne zmeni. Znano je, da ljudje dandanes ne pijejo pravega žganja; to je za nje predrago, in morali bi precej veliko zapiti, da bi se opijanili. Oni hočejo za par soldov pijani biti, zato kupijo špirita, ga zmešajo z vodo in drugo brluzgo, ter se s tako pijačo mamijo.«³⁴¹

³⁴⁰ Slovenec, 21. 6. 1884.

³⁴¹ Ibidem.

Dejstvo, da krepki slovenski rod zavoljo špirta »duševno in telesno hira in gine«, ³⁴² je spodbudilo tudi ljubljanskega škofa Jakoba Missio, da je leta 1887 v postnem pastirskem pismu ostro nastopil proti pijančevanju in vernike povabil, naj se vključijo v družbo treznosti. Zoper pregreho alkoholizma naj krepko nastopajo z medsebojnim spodbujanjem, opominjanjem in molitvijo, vse, ki kakorkoli trpijo zaradi posledic pijančevanja, pa je priporočil varstvu svete družine. ³⁴³

Škofa Missio je med senčnimi stranmi »dobrega kranjskega ljudstva« torej najbolj bolelo zlasti pijančevanje. Poleg posebnega pastirskega pisma proti tej narodni hibi je od papeža Leona XIII. za ljubljansko škofijo dosegel potrditev Družbe treznosti, ki je pod varstvom sv. družine imela namen »varovati ude nezmernosti v pijači, vzlasti odvracati jih od žganih pijač, še posebno pa iz špirta napravljene žganja«. Od maja 1887 se v ljubljanskem škofijskem listu redno pojavljajo poročila o širjenju te družbe, »za katero je leta 1889 pridobil v Rimu nove odpustke.« ³⁴⁴ Toda tudi Družba treznosti za ljubljansko škofijo navkljub močnemu prizadevanju dušnih pastirjev ni dosegla nobenih vidnejših uspehov.

»Če so še v 19. stoletju naivno verjeli v čudežno 'moč ozdravljenja' in temu primerno podcenjevali vsesplošno (folklorno) zasvojenost slovenskega 'narodnega telesa', pa so na prelomu v 20. stoletje začeli pihati povsem drugi (čeprav nič uspešnejši) vetrovi.« ³⁴⁵ Abstinенčno gibanje v Združenih državah Amerike in Veliki Britaniji je postalo vzor za širjenje podobnih gibanj tudi v habsburški monarhiji, torej tudi na Slovenskem. ³⁴⁶ Potem ko je bil med 9. in 14. aprilom 1901 na Dunaju osmi mednarodni protialkoholni kongres, ki so se ga med drugimi udeležili tudi dr. Janez Evangelist Krek, dr. Ivan Robida kot zastopnik deželnega odbora Kranjske in dr. Franc Zupanc, deželni vladni svetnik v Ljubljani, so tudi na Slovenskem ustanovili »krepko« protialkoholno gibanje. Že 17. septembra 1902 je bil v Ljubljani 1. slovenski protialkoholni shod, ki se ga je udeležilo simboličnih 50 ljudi. V precej optimistični resoluciji so sicer med drugim priznali, da že omenjena Družba treznosti ni dosegla svojega namena, nasprotno, iz leta v leto več se pije. Zato so v kar številnih točkah predlagali, da naj se pod okriljem prečastitega knezoškofijstva začne organizirano delati, da se kaj stori za omejitev pijančevanja. Prvemu protialkoholnemu shodu je 26. oktobra 1903 sledil še drugi, istega leta je v Ljubljani potekala tudi sinoda (t. j. zborovanje

³⁴² Ibidem.

³⁴³ France M. Dolinar, Skrb za prenovo cerkve v ljubljanski škofiji, v: Missiev simpozij v Rimu, organizirala Slovenska teološka akademija v Rimu, ur. Edo Škulj, Celje 1988, str. 124

³⁴⁴ Ibidem, str. 128.

³⁴⁵ Šepetavc, Pijem, torej sem Slovenec, str. 33.

³⁴⁶ Prim.: Alkohol – die Droge des Jahrhunderts, v: Chronik des 19. Jahrhunderts, str. 698.

duhovnikov), leta 1904 pa so o treznosti razpravljali voditelji Marijinih družb. Leta 1905 je »abstinentom, pivcem in pijancem, vsakemu zanimivo, pikro in korajžno« zapiskala Piščalka, list, ki je propagiral abstinenco. Istega leta so v Ljubljani ustanovili tudi društvo Abstinent.³⁴⁷ Piščalka je žal, zaradi finančnih ovir, prenehala piskati že s 17. številko, a na njeno mesto je stopila Zlata doba (1907-1920), ki je začela izhajati v Postojni pod uredništvom Janeza Kalana in Frančiška Avsca, ki sta si s pomočjo tega protialkoholnega glasila prizadevala osvoboditi slovenski narod »jarma alkoholizma, pod katerim ječi in hira«.³⁴⁸



Smrt. alkoholika.
Smrt. alkoholu!

*Strašna smrt alkoholika.
(Dopisnica Svete vojske)*

Navkljub raznim protialkoholnim shodom, predavanjem, brezalkoholnim veselicam, propagiranju pitja vode in mlečnih restavracij, protialkoholnim sinodam, pastoralnim konferencam in zborovanjem ter protialkoholnemu tisku in publicistiki, pa protialkoholno gibanje na Slovenskem tudi v letih pred prvo svetovno vojno ni doseglo vidnejših uspehov. Eden najodločnejših protialkoholnih borcev, odbornik Krščanske socialne zveze Janez Kalan, je že na prvem protialkoholnem shodu leta 1902 v Ljubljani opozarjal, da je potrebno v bitki proti alkoholu vztrajati, če nočemo ugonobiti slovensko ljudstvo. V imenu Krščansko socialne zveze je zaklical: »Malo nas je, a smo ljudje, dokler bo sovražnik gibal! Skromen je naš shod. Toda z ozirom na stvar, ki nas je združila, velikega, lahko rečem, epohalnega pomena za bodočnost našega naroda. V kratkem času se ne bo poznalo naše delo, toda v teku let bodo zazoreli narodu našemu bogati sadovi drevesa, ki ga danes vsajamo.«³⁴⁹

³⁴⁷ V društvenih pravilih so zapisali, da je »namen društva širiti osobito med delavskimi sloji misel za abstinenco, zbirati in združevati abstinence obojega spola in gojiti med njimi zavest za abstinenco misel«. Na ustanovnem shodu društva, ki se je vršil dne 19. novembra 1905 v prostorih Slovenske krščansko socialne zveze v Ljubljani, je postal načelnik društva dr. Janez Evangelist Krek, profesor bogoslovja v Ljubljani. – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Reg. I, fasc. 1388, fol. 1394, 1488 in 1489.

³⁴⁸ Podrobneje o protialkoholnem gibanju in tisku na Slovenskem glej: Mrkun, Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902-1927.

³⁴⁹ Ibidem, str. 84.

Duhovnik, urednik in aktivist katoliškega gibanja Janez Kalan (1868–1945) je bil pravzaprav glavni akter protialkoholnega gibanja na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in po njej. Leta 1903 je ustanovil protialkoholno zvezo Sveta vojska, v boju proti alkoholu pa je uporabil bolj tolerantno taktiko, saj se za članstvo v njegovem protialkoholnem združenju ni zahtevala popolna abstinenca, ki se je nasprotno zahtevala v vrstah leta 1905 ustanovljenega društva Abstinent pod vodstvom Janeza Evangelista Kreka. Kalanovo gibanje je bilo razdeljeno na abstinate in t. i. zmernike – ljudi, ki so se odpovedali žganju, pivo in vino pa so morali uživati v kar se da zmernih količinah.³⁵⁰ Leta 1912 je Kalanu uspelo poenotiti protialkoholno gibanje. Društvo Abstinent so razpustili in ustanovili Sveto vojsko za Ljubljano. Protialkoholno gibanje je s tem »končno dobilo trdno organizacijsko strukturo.« Društvo Sveta vojska je torej združilo prizadevanja nekdanjih društev, glavni namen društva je bil »zatirati pijančevanje«. Sveta vojska je »v sebi združevala značaj svetnega društva in cerkvene družbe«. ³⁵¹ Kalan se je zavzemal za okrepitev protialkoholne propagande. Vsak abstinent naj bi bil tudi protialkoholni agitator.³⁵²

V okviru družbe, ki je navsezadnje imela relativno visok prag tolerance do uživanja opojnih pijač,³⁵³ se pozivi k abstineni (ali vsaj k zmernosti) seveda niso najbolje obnesli in zagnani Janez Kalan je moral že dokaj zgodaj resignirano priznati, da »naša abstinenca, če nima doslej druge zasluge in drugega uspeha, ima vsaj to, da dokler obstoji, toliko časa vprašanje boja zoper nezmernost ni zginilo z dnevnega reda in ne bo. Abstinent sam na sebi je živa in neprestana vojska alkoholizmu.«³⁵⁴

Sicer pa je bil zagnani Janez Kalan tudi precej kontroverzna osebnost. Po eni strani je goreče pridigal proti alkoholu, po drugi strani pa je zanimiva njegova toleranca do zmernih pivcev in domačih vinogradnikov, ki da imajo boljše »slovensko« vino kot pa strupeno »nemško« ali »judovsko« žganje in pivo

³⁵⁰ Podrobneje o tem: Marko Zajc, »Malo piti, ali to kaj škoduje treznostni akciji v domovini? Prav nič.« Značaj protialkoholnega gibanja pod vodstvom Janeza Kalana pred prvo svetovno vojno, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 58–68.

³⁵¹ Ibidem, str. 61.

³⁵² Glej: ibidem, str. 63–64. Kot primer popularne propagandne knjižice lahko navedemo: Janez Kalan, Sveta vojska : Bog jo hoče! Kdo si upa vanjo? : knjižica za ljudstvo, Ljubljana 1906. Kasneje, med obema svetovnima vojnama, pa se je npr. poleg katoliških moralistov protialkoholnemu propagandnemu stroju na ravni celotne jugoslovanske države intenzivno priključila tudi Jugoslovanska zveza treznosti in Šola narodnega zdravja. Nadvse zanimiva je njena objava poučnih protialkoholnih zgodb in pesmi, ilustrirana z impresivnimi lesorezi slikarja Franje Stiplovšeka: Andrija Štampar, Narodna čitanka o alkoholu, II. proširjeno i dopunjeno izdanje priredio dr. Vuk R. Vrhovac, Zagreb 1931.

³⁵³ Prim.: Šepetavc, Pijem, torej sem Slovenec.

³⁵⁴ M. V. (Janez Kalan), Kaj je torej z alkoholom? Postojna 1906, str. 23.

ter »laško« vino. Predvsem pa ne gre spregledati, da so Kalana večkrat zasačili, da je tudi sam užival alkohol. Leta 1910 so liberalci tako izkoristili incident v Spodnji Šiški, ki naj bi ga insceniral okajeni Kalan. V Slovenskem narodu so se v kulturnoboju duhu norčevali iz ubogega »antialkoholika« Kalana, pri tem pa seveda ne pozabijo okrcati katoliške Slovenske ljudske stranke, ki je pod svoje okrilje vzela tudi protialkoholno gibanje, saj jo označijo za stranko »debelih fajmoštrov, uničevalcev alkohola en gross«. »Kakor orjaški vol se zaganja danes na Slovenskem po zaslugi S.L.S. organizirana abstinenca v sedmeroglavo hidro alkoholizma. Uspehi boja pa se že kažejo. Vino je vsak dan slabše in dražje, tudi pivo se draži in pošten šnops dobiš kvečjemu še kje v hribih pri kmetiču, ki o visokih idejah antialkoholizma ni še ničesar slišal.«³⁵⁵

In ne nazadnje. Zagovornik mlečnih restavracij, znameniti »Wasser-Kalan«, torej mož, katerega glavna pijača naj bi bila voda, je leta 1911 v svojem lastnem protialkoholnem glasilu Zlata doba priznal, da ga je na poti v Jeruzalem pil in pri tem naštel številne izgovore, iz katerih lahko izluščimo, da ko smo daleč in nas nihče ne vidi, lahko pijemo. Toda Kalan je pri tem pozabil na znano dejstvo, da ni res, da te nihče ne vidi. Vidi te namreč Bog.³⁵⁶

Protialkoholno gibanje pod vodstvom Janeza Kalana je bilo izrazito konservativno, glavne razloge za alkoholizem in moralni propad je videlo v pogubnih vplivih moderne družbe, rešitev pa v rekatolicizaciji družbe. Kalan je bil kljub dokaj neuspešnemu protialkoholnemu boju neprestano prepričan, da Bog spremlja njegovo tuzemsko »misijo« in da mu bo ves njegov trud bogato poplačal v onstranstvu, če mu že noče biti plačnik od alkohola moralno in materialno uničeno slovensko ljudstvo na tem svetu.



Pogumni vitez Svete vojske v boju proti demonu alkoholu.

³⁵⁵ Zajc, »Malo piti, ali to kaj škoduje treznostni akciji v domovini? Prav nič.«, str. 65.

³⁵⁶ Glej: ibidem, 66-67.

Na prelomu 19. in 20. stoletja pa je prišlo tudi do odločilnega premika v pogledih na alkoholizem, ki je bil vse doslej kot sprožilec greha večinoma deležen samo moralnih obsodb. Proti koncu 19. stoletja je bil alkoholizem dokončno razglašen za bolezen. Takrat se je dokončno zasedrilo mnenje, da so otroci alkoholikov degeneriranci, »telesni in duševni pohabljeni, ki niso dorasli bitki za obstoj«. ³⁵⁷ Medicinski teksti so opozarjali, da prekomerno uživanje alkohola bolezensko načinja celotno tkivo in vse organe človeškega telesa. Sploh so se vedno bolj poudarjali kvarni vplivi alkoholizma na telesno in duševno zdravje. Alkoholizem kot bolezen naj bi povzročal tudi težko družbeno škodo, nevaren naj bi bil tako za družino kot širšo okolico. Botroval naj bi kriminaliteti in samomorom, povzročal gospodarski propad in zakrnelost potomstva, prispeval naj bi k slabšanju rase, k degeneraciji potomcev. ³⁵⁸ V alkoholizmu so videli satansko zvezo socialne in telesne sprevrženosti, manjvreden telesni ustroj otrok alkoholikov pa naj bi bil posledica neposredne zastrupitve zarodka. ³⁵⁹

Navkljub poplavi tovrstnih bolj ali manj znanstvenih spisov o kvarnih posledicah alkoholizma, pa klasični poučni spisi katoliških moralistov seveda še zdaleč niso izginili iz prizorišča. Nasprotno. Katoliški moralisti so svoje ovčice še naprej obilno pitali s svojimi nraštvenimi poduki in nekatere med njimi je odlikovala naravnost sijajna domišljija. Kot primer naj na tem mestu navedemo spraševanje Tugomirja Zlatopoljskega *Kako vpliva pijančevanje na fiziognomijo?*:

»Veliki italijanski slikar Leonardo da Vinci je slikal več let svoj umotvor Zadnja večerja. Vse mu je šlo po volji, le obličju našega Odrešenika ni mogel dati pravega izraza. Že dlje časa je iskal primerne modela, a vse zastonj. Ko je tako nekoč stal pred cerkvijo sv. Petra in Pavla v Rimu ter študiral fiziognomijo iz hiše Gospodove prihajajočih vernikov, je zagledal v gruči cerkvenih pevcev čilega, vitkega moža, čigar obličje je bilo izredno lepo in plemenito. Povprašal je po njegovem imenu ter izvedel, da se kliče lepi cerkveni pevec Peter Bandinelli. Vesel se je vrnil duhoviti slikar v svoj atelje, zakaj našel je fiziognomijo, kakršno je želel dati Jezusu pri Zadnji večerji. Naslednjega dne je pevcu pisal, naj se zgleda v njegovi delavnici. Mladi, krasni mož se je rade volje odzval laskavemu vabilu ter prišel k slikarju. In Leonardo da Vinci je dal Jezusu fiziognomijo Petra Bandinellija.

³⁵⁷ Becker, Verderbnis und Entartung, str. 41-42.

³⁵⁸ Glej npr.: Pirc, Zdravje v Sloveniji, II. knjiga, str. 666-670.

³⁵⁹ Prim.: Erich Wulffen, Der Sexualverbrecher. Ein Handbuch für Juristen, Verwaltungsbeamte und Ärzte. V zbirki: Enzyklopädie der modernen Kriminalistik, Bd. VII, Berlin-Gross-Lichterfelde 1910, str. 204.

Slavni živopisec je slikal svoj umotvor dalj časa. Skoro vseh dvanajst apostolov je bilo uprizorjenih na platnu, samo Judeža Iškarijota ni bilo še med njimi. Poskušal je zdaj tako, a nezadovoljen z fiziognomijo Iškarijotovo je odložil kist in paletu, del na kodrasto glavo širok klobuk ter stopil iz ateljeja na ulico. Hodil je po mestu, krenil s trga na cesto, zavil spet v umazane ulice ter opazoval obraze vseh, ki jih je srečaval. Zdaj zagleda bednega, raztrganega berača z jako odurnim obrazom, stoječega ob hišnem voglu. Stopi k njemu rekoč: »Pridite danes popoldne v moj atelje v ulici Belvedere št. 15.« Berač vzravna glavo, pogleda s krvavimi in življenja trudnimi očmi umetnika in prikima. Sonce je pripekalo z vso silo na večno lepo mesto Rim, ko je stopil iz nesnažne beznice razcapan, grd capin ter zavil na koncu ulic proti Belvederu, kakor mu je bilo naročeno. Topo je gledal predse ter mrmral sam sè seboj nerazumljive besede pa se pomikal naprej mimo smejave mladine, mimo krasnokrilih dam, mimo ponosnih dostojanstvenikov. Stopal je leno, brezčutno, kakor se pomiče brezčutno senca po zidu.

Majhno dolgodlako ščene je stisnilo rep med noge in zbežalo pred njim s trotoarja v krasno prodajalnico. Zdaj so pridrveli štirje vranci v srebrni opremi, vpreženi v kočijo, ki je kar žarela v zlatu, z druge ulice proti njemu in toliko da ga ni podrli na tla. Ljudje so gledali za krasno kočijo, za iskrimi arabski, a ozrl se ni za njo – naš pohajač. Ko je mrtvo prispel do označene hiše, je malo postal, pogledal nad vrata številko, nekaj zahohnjal pa vstopil. Stal je tu pred slavnim umetnikom mlad, izgubljen mož, ki si ga je izbral umetnik po daljšem iskanju za najboljši model največje propalnice Judeža Iškarijota. Ko ga pa bistrooki slikar natančneje pogleda v oči, se zgane in kist mu pade iz rok. Spoznal je v njem svoj nekdanji model, Petra Bandinellija, ki mu je bil pred leti za model plemenitega, vzornega obličja Jezusovega. Krasni mladi mož je bil namreč začel še kakor korist popivati, padal vedno globlje ter tako dušno in telesno popolnoma propal. O ta alkohol!³⁶⁰

A tudi takšni domišljjski spisi niso prav nič zalegli. Alkoholizem je še vedno trdovratno vztrajal. Kljub laskavim in idealiziranim ugotovitvam o Slovencih, ki jih je leta 1912 v reviji Leonove družbe *Čas* obelodanil Janez Krstnik Filipič: »Slovenci so na splošno zdrav, krepak rod, ki je vsled svoje delavnosti priljubljen tudi v tujini. Našemu kmetu zadostuje po letu do tri ure spanja, dela na dan po 16—18 ur v mrazu kot v vročini. /.../ Kakor fizične sile moramo tudi intelektualne sile Slovencev pohvalno omenjati. Vsakdo, ki ima opraviti z mladino, mora priznati, da so naši ljudje v obče nadarjeni. Bister razum, dober spomin, gibčnost v govorjenju, te darove sprejme Slovenec ob svojem rojstvu. /.../ Da, naši ljudje so, dejal bi z dr. Krekom, preveč nadarjeni.

³⁶⁰ Zlata doba, letnik II, 1908, str. 189-190.



Izlet abstinentov na Homec leta 1910.

/.../ Tudi v moralnem oziru se ni moglo Slovincem do zadnjega časa veliko očitati. Slovenec ljubi družinsko srečo, dokler je veren in se ne straši otrok, četudi mu vsega manjka.«³⁶¹

Toda čvrsto, delovno in razumno telo takratnega slovenskega naroda so poleg jasnih zaznamovale tudi temne in brezupne poteze, ki so se tik pred prvo svetovno vojno kazale v množičnem izseljevanju na tuje, v moralnem oziru pa se je zlasti med mladino razširila nenravnost, katere strup je počasi kapljal v narodovo dušo. Kot slabo stran slovenskega naroda je Filipič izpostavil zlasti »veliko potratnost, ki se kaže v obleki, pijači, tobaku in plesih.«³⁶²

Pregrešno, nedostojno in nemoralno oblačenje, popivanje, kajenje in plese v tem času seveda ni grajal samo Filipič, temveč so bili, kot smo videli, že dolgo »železen repertoar« katoliških moralistov. Industrijska doba je vedno bolj rahljala spono tradicionalne družbe in to se je odražalo tudi v vsakdanjem načinu življenja. Na področju oblačilne kulture je moraliste tako motil postopen zaton in opuščanje noše ter nezadržen prodor mode. Motile so jih nespodobno oblečene ženske, ki so jih enačili s satanovim orodjem, »ker po njih, kakor nekdanj po kači govori«. ³⁶³ Nečimernost v obleki je bila zlasti v domeni žensk, ki zaradi svoje lahkomiselnosti in nevednosti preveč gledajo na zunanjo obliko in napravijo ogromne vsote denarja ter s tem škodujejo narodnemu premoženju. Moški pa delajo veliko škodo narodnemu premoženju s tobakom in alkoholno pijačo. S pijačo pa so bili marsikje združeni tudi nesramni plesi z vsemi slabimi posledicami. ³⁶⁴

Bistrim očem in obsodbam moralistov pa niso ušle tudi marsikatere stvaritve lepih umetnosti. Med spisi o alkoholu in nemoralni zasledimo, denimo, tudi zanimivo tolmačenje slike enega največjih baročnih slikarskih mojstrov. Graški univerzitetni profesor dr. Johann Ude je v svojem javnem predavanju 19. junija 1915 na Dunaju namreč vzel pod drobnogled imenitno mojstrovino Petra Paula Rubensa, ki v sijajnih barvah prikazuje »ogabno pijanega« Bákha, boga vina in trte, razvrata in razbrzdanosti. Kot spremstvo »do onemoglosti opitega Bákha« je umetnik, po mnenju univerzitetnega profesorja, naslikal »razgaljene, nesramno nespodobne, pohotne ženske« in to je bil za dr. Udeta še posebno »odvraten, grd prizor«. Slika je bila zanj samo »zelo slaba podoba dejanskosti.

³⁶¹ Janez K. Filipič, Nekaj o prirodnih pogojih gospodarske blaginje Slovincov, Čas, 1912, str. 365-366.

³⁶² Ibidem, str. 367.

³⁶³ Podrobneje o tem: Andrej Studen, »Nespodobno oblečene ženske so satanovo orodje, ker po njih, kakor nekdanj po kači govori«, Stiplovškov zbornik, Historia 10, ur. Dušan Nečak, Ljubljana 2005, str. 89-102.

³⁶⁴ Filipič, Nekaj o prirodnih pogojih gospodarske blaginje Slovincov, str. 367.

Kajti Bákh, bog vina, Gambrin, vladar v kraljestvu piva in Venera, pohotna boginja brezsravnosti in nečistovanja – ali z drugimi besedami: alkohol in nemoralna razuzdanost so oziroma sta skoraj vedno skupaj.«³⁶⁵

Katoliški moralisti so pred izbruhom vélike vojne razglasili alkohol za največjega in najgrozovitejšega sovražnika moralnosti. Alkoholne pijače naj bi bile seme vsega zla, v njih naj bi tičala brezmejna razuzdanost. Alkohol naj bi s spodbujanjem strašnega nečistovanja razširjal hudičevo kraljestvo. Moralisti so zato pozivali katoličane k sveti dolžnosti, da skrbijo za širjenje božjega kraljestva. Pozivali so jih, da moralno pokvarjene alkoholike ponovno pridobijo za božje kraljestvo, da bi s tem učinkovito obvarovali druge, ki jih alkohol še

ni pokvaril. Za zmago slavno in tudi edino orožje so razglasili abstinenco.

Ozdravim pijanost,
predno pijanec postavijo prekorači.

Rešim ga:
predno
alkohol
njegovo
zdravje,
veselje do
dela in
premo-
ženje
uniči, ali
preneha
vsega
smrt ne
reši.

Alkolin je surogat za alkohol, in napravi, da pijanec alkoholične pijače mrzi.
Alkolin je popolnoma neškodljiv, in povzroči, da se tudi najbolj trdovraten pijanec v pijanost ne povrne.

Reklama za čudežni Alkolin iz leta 1915.

časopisi in poljudne publikacije. Pomagal ni niti čudežni *Alkolin*, ki naj bi praktično omogočil zmago protialkoholne revolucije. *Alkolin* naj bi bil nadomestek za alkohol, preparat danskih znanstvenikov, za katerega so zagotavljali, da naj bi vsakega pijanca pripravil, da bo zasovražil alkoholne pijače. Menda naj bi ta

Univerzitetni profesor dr. Ude je v svojem predavanju leta 1915 poslušalce in predvsem številnejše poslušalke pozval, da »naj bodo vredni/e svojih junakov, ki stojijo nasproti zunanemu sovražniku na bojnem polju, pripravljeni zmagati in umreti.« Zavoljo tega jih je pozval, da »naj se udeležijo svetega boja proti notranjemu sovražniku, proti alkoholu!«³⁶⁶ A njegovi pozivi niso kaj dosti zalegli. Pri zatiranju zla alkoholizma niso pomagala niti razna sredstva zoper pijančevanje, ki so jih oglašali

³⁶⁵ Alkohol und Unsittlichkeit. Öffentlicher Vortrag, gehalten von k. k. Universitäts-Professor Dr. Johann Ude, Graz und Wien am 19. Juni 1915, Verlag Volksheil, Graz 1915, str. 1-2.

³⁶⁶ Ibidem, str. 24.

popolnoma neškodljiv zvarek povzročal, da se še tako trdovraten pijanec ne bo nikoli več upijal. *Alkolin* naj bi rešil »že skoraj na tisoče ljudi bede, potrebe in pogina. *Alkolin* je lahko raztopljev, n. pr. žena ga da lahko zjutraj svojemu možu v zajutrek, a on niti tega ne zapazi. V največ slučajih dotičnik niti tega ne razume, zakaj alkohola ne prenese več, temveč misli, da je preveliko zavživanje tega krivo, kakor se tudi človeku jed, ki jo prevečkrat zavžije, pristudi. *Alkolin* naj bi dal vsak oče svojemu sinu dijaku predno pred izpitom pade, tudi če ni pijančevanju posebno udan, ker v kljub temu slabi alkohol njegove možgane.« Skratka. Neškodljivi *Alkolin* bi moral použiti vsak, ki želi ohraniti zdravje in prihraniti dosti denarja, ki bi ga drugače pogal po grlu, torej zapravljal za vino, pivo, žganje in liker.³⁶⁷

³⁶⁷ Glej npr. reklamo v: Velika pratika za navadno leto 1915, Ljubljana 1914.

O PIJANIH ZVEREH ALI O ALKOHOLIZMU IN DEGENERACIJI

*»Naša generacija je zrasla iz prejšnjega rodu.
Vse grehe in higienične napake je podedovala po njem.
A v sebi ima tudi kali, iz katerih se razvije bodoči rod. /.../
V svoji roki imamo tudi usodo in razmere svojih potomcev.
Če se dajo potomcem zdravi in krepki možgani,
bo mogel delovati v njih tudi krepak in zdrav duh,
a če se sedanji rod vdaja alkoholu in tako uničuje možgane,
bo bodoči rod še slabši, še bolj letargičen in malodušen.«
E(dvard) Š(erko), kandidat medicine, 1906³⁶⁸*

Že prečastiti Anton Martin Slomšek je vedel povedati, da »veliko pijancov ob pamet pride, ker jim pijačin čad in sopuh možgane pokvari in s kervjo podpluje; mnogo jih obdivja, da jih morajo priklepati«. Slomšek je tudi poudarjal, da »otroci nosijo pregreho svojih starišev, in so červivemu sadju podobni, bolelni na telesu, ubogi na duši. Skušnja uči, da je dete že maternega mleka pijano, kojemu žganjepivka persi da. Otroci, ki žganje pijejo, ostanejo paglovci, kakor kužeki drobni, kojim se za to žganje daja.« Kot primer je navedel zgodbo o zakoncih, ki sta imela zdravo hčerko, potem ko sta ga začela dajati na zob, pa so bili ostali trije potomci »ubogi na telesu in na duši«. ³⁶⁹

Toda za Slomška je bil alkoholizem tako kot za katoliške pridigarje pred njim še vedno v prvi vrsti razbrzdan greh. Moralna obsodba alkoholizma je pri Slomšku na prvem mestu, alkoholizem kot bolezen častilcev Bakha, malika pijancev, pa se pojavlja zgolj kot ena od nesrečnih spremljevalk »pridnih pivcev in pivk«, ki nekrščanskim krčmarjem oz. satanovim pomočnikom »darujejo svoje premoženje in poštenje, zdravje in življenje, telo in dušo«. Taki pijanci in pijanke, ki bokal za bokalom praznijo, »po malikovalsko grešijo« in jih ne čaka zveličanje, temveč večna poguba. Pomanjkanje bogaboječnosti in vseprisotnost greha, ki je doma v gostilnah, v pravih »roparskih jamah« samega hudiča, je torej vzbujalo pri Slomšku veliko skrb in zato je napel vse sile za ohranitev brezgrešne katoliške morale. Podal se je torej v boj »z zapeljivim in z vsemi žavbami namazanim zlodejem«, v boj proti grešni izprijenosti, proti skrutitvi svetih nedelj in praznikov in proti zaničevanju svetega posta. Ljudi je skušal prepričati, naj raje hodijo v cerkev (božji hram) kot pa v gostilnico,

³⁶⁸ Gre za misel kandidata medicine Edvarda Šerka, ki jo je zapisal v članku Beseda našemu izobraženstvu in objavil v protialkoholnem glasilu Piščalka, leto II., št. 2, 1906, str. 57.

³⁶⁹ Čuček, Anton Martin Slomšek in problem alkoholizma (ter tobaka) na Spodnjem Štajerskem, str. 52 in 51.

hudičevo poslopje, polno slabih priložnosti in pregrešnih nevarnosti. Pekel pa naj bi po besedah Slomška požrl tudi krčmarje, saj »pijanec natakajo in prigovarjajo; oni so vseh grehov deležni, kojih pijanci pod njih streho, po potu in doma storijo«. ³⁷⁰ Slomšek je torej v pijančevanju videl nemoralno, ki je bila v nasprotju s postulati, pričakovanji in merili katoliške Cerkve.

Grešne razsežnosti alkoholizma so pred Slomškom zaposlovale tudi misli svetovljanskega ljubljanskega zdravnika dr. Viljema Lipiča, ki je v svoji študiji *Osnovne značilnosti dipsobiostatike* opozoril na usodne posledice alkoholizma, saj je za njegove žrtve značilen neugoden izid vsake bolezni. Alkoholiki so za razliko od tistih, ki ne pijejo alkohola, tudi bolj podvrženi telesnim in duševnim boleznim. Lipič si je prizadeval, da bi s svojim epohalnim delom na podlagi prepričljivih dokazov vzbudil vlado k primernemu ukrepanju. Alkoholizem naj bi bil namreč veliko družbeno zlo, ki tudi v zdravstvenem smislu zelo ogroža državno blaginjo. Lipič je upal, da se bo pridobivanje alkohola zavoljo tega kmalu zmanjšalo »in se bo namesto tega uveljavil veliko perspektivnejši red tako za posameznika kot tudi na splošno v državnem in zasebnem gospodarstvu«. ³⁷¹ Ta zgodnja opozorila pred vsesplošno degeneracijo (Ausartung) omikanega človeštva zaradi alkoholizma, pred škodo, ki naj bi bila prizadejana rasti prebivalstva in njegovim zdravstvenim lastnostim, pa je Lipič podkrepil še z moralnim vprašanjem: »Kdo pa bi mogel preračunati škodo, ki jo to zlo povzroči v moralnih razsežnostih?« ³⁷²

Čeprav se Lipiču zdi, da je razuzdanosti v javnosti zaradi alkoholizma sicer manj kot v prejšnjih časih, pa naj bi se »pomnožile pregrehe na skrivnem«. ³⁷³ Bakhove napake naj bi bile še posebej zaznavne na demografskem področju. Tu naj bi bila škoda zaradi alkoholizma še večja, »če v presojo vzamemo tudi nezdravo in za potomstvo slabo predispozicijo otrok alkoholikov«. ³⁷⁴ Slednji naj bi bili torej še posebej dovzetni oz. nagnjeni k bolezni. Število prebivalstva naj bi toliko hitreje upadalo, kolikor večja in splošnejša bi bila zloraba alkoholnih pijač. Ta škoda pa naj ne bi bila dobra za nobeno državo in nobena politika ne bi smela to škodo brezbržno prenašati. Lipič poudarja, da »alkoholiki ne skrajšajo življenja le sebi in svojcem ter svojim potomcem, ampak da moramo nanje gledati podobno kot na umobolne, namreč da lahko ogrozijo življenje svojih bližnjih. Še zlasti je alkoholik nevaren drugemu alkoholiku, posebej če je vročekrvnega značaja. Navedel bom samo en primer, ki kaže, da izguba

³⁷⁰ Ibidem, str. 53.

³⁷¹ Lipič, *Osnovne značilnosti dipsobiostatike*, str. 156.

³⁷² Ibidem, str. 196.

³⁷³ Ibidem, str. 190.

³⁷⁴ Ibidem, str. 195.

človeških življenj na tem področju ni zanemarljivega pomena. V letih 1826, 1827, 1828 in 1829 je bilo med 1120 umori v Franciji 446 takih, ki so se pripetili v gostilnah. Koliko tovrstnih umorov niso povzročili le kronični alkoholiki (oziroma bili žrtve), temveč tudi ljudje v rahli omami!³⁷⁵

Pijanci – še zlasti kronični pijanci – naj bi bili že v predmarčnih predstavah nerazumni in neprišteveni, a za nastanek teh okoliščin prav tako odgovorni. Postopoma se je zasidrilo antropološko pojmovanje, ki je posamezniku pripisovalo odgovornost za lastno usodo, hkrati pa ga je obvezovalo, da se upira raznoterim nasladnim skušnjavam in užitkom. Uživanje alkohola se je paradoksalno poistovetilo z nalogo vodenja razumnega življenja. »Naraščajočo usodno vpletenost v alkoholizem s psihično šibkostjo« pa v predmarčni dobi (in tudi kasneje) niso razlagali samo kriminalni psihologi kot je bil nemški zdravnik Johann Christian August Heinroth (1773–1843), temveč se je pojavljala tudi v popularni literaturi, kjer je začetno propadanje alkoholika opisano kot »grešno nagnjenje«, ki je neustavljivo zapečatilo njegovo pogubljenje, kakor hitro se je po lastni krivdi predal uživanju alkohola. Alkoholik je predstavljen v pozni zlovoljnega, tečnega, nedostopnega obupanca, v pozni, ki jo je izzvalo žganje in ki jo lahko omamimo samo z žganjem.³⁷⁶

V tem času je grešni alkoholik v družbi dobil vlogo subjekta, ki aktivno nastopa z majoliko v roki in s tem prevzema nase tudi odgovornost. Odgovoren ni bil samo v primeru, če so mu pripisali nepoznavanje usodnih oz. pogubnih posledic uživanja alkohola, kar se je pojavljalo v začetni fazi razkrivanja žganjepitja kot družbenega zla. Že Christoph Wilhelm Hufeland je tako na začetku 19. stoletja videl vzrok alkoholnega problema v počasni in zahrbtni zastrupitvi možganov in živcev z žganjem, »ki jo je pri marsikateri osebi nevede povzročilo uživanje pogubnega napitka. A tudi v tem spisu naletimo na pojem greha in s tem na moralno obsodbo prizadetega.«³⁷⁷

Pripisovanje krivde alkoholikom je v naslednjih desetletjih dobilo bolj pogostno in natančnejšo obliko. Velika večina predmarčnih sodnomoedicinskih zdravnikov³⁷⁸ se je, kot je lepo pokazal Peter Becker, »postavila proti ločitvi z religioznimi podtoni pomešanega očitka krivde od zasvojenosti, ki so jo razumeli kot telesno bolezen«. Povedano drugače. Alkoholizem so istočasno predstavljali kot telesno bolezen in kot osebni neuspeh. Prezentirali so ga kot človeško napa-

³⁷⁵ Ibidem, str. 235.

³⁷⁶ Prim.: Becker, *Verderbnis und Entartung*, str. 87.

³⁷⁷ Ibidem, str. 88.

³⁷⁸ Kot npr. profesor medicine v Würzburgu Johannes Baptista Friedreich (1796–1862), ki je leta 1842 izdal delo *System der gerichtlichen Psychologie*.

ko, ki se odslej nanaša na »dosedanje življenje oz. življenjepis« storilca – alkoholika, kar se je odražalo tudi v kazensko-sodni praksi obravnavanja pijancev,³⁷⁹ kot tudi v strožjem nadzoru »nevarnih oseb«. ³⁸⁰ Šlo je torej za presojo storilčeve osebnosti, za presojo »biografije testiranca«. »Za določitev krivde naj bi ocenili celoten potek življenja in spreminjanja bolnika«. Medtem ko so forenzični zdravniki v biografijah iskali znamenja oz. simptome za napačno moralno stališče in nastrojenost, so bili podobni »praktičnemu pogledu« kriminalistov. »Življenjepisi kriminalcev in alkoholikov niso bili pomembni samo za presojo krivde storilcev kaznivih dejanj. Istočasno so omogočali rekonstrukcijo tistih situacij, iz katerih je izhajala deviantnost oziroma zapletanje v pogubno uživanje alkohola in s katerimi se je treba spoprijeti s preventivnimi ukrepi. Policijski ukrepi so se tu pojavljali kot nujno potrebni, a ne samo kot represija, temveč tudi kot prevencija.«³⁸¹ Alkoholiki so



Dajte mi žganja!

³⁷⁹ Ob storitvi kaznivega dejanja so se namreč spraševali o prištevnosti oz. neprištevnosti storilca. Danes vemo, da alkohol nikoli ne vodi »direktno v kriminalnost, lahko pa sproži stanja omejene ali pretrgane prištevnosti, v katerih se storijo zločini. Alkohol lahko tako spremeni človekovo osebnost, da lažje sproščeno in agresivno reagira. /.../ Alkohol je lahko pri številnih kriminalnih dejanjih zadnji in odločilni sprožilec. /.../ Posledično najtežji in v povezavi z zločinom najpomembnejši so učinki alkohola na možgane.« - Reinhard Haller, *Die Seele des Verbrechers. Motive, Impulse, Lebensbilder*, St. Pölten / Salzburg 2007, str. 132-133 in 134.

³⁸⁰ Becker, *Verderbnis und Entartung*, str. 89.

³⁸¹ *Ibidem*, str. 90-91. Kot primer zanimanja za biografijo zločinca iz predmarčne dobe lahko navedemo proces proti mlademu morilcu Blažu Sorčanu, ki je leta 1834 zaradi borih 6 goldinarjev večkrat kruto zabodel štirinajstletnega Boštjana Svetka. Krvni sodnik celjske četrti Franc Malle, ki ga je za vodenje preiskave poklicalo deželno sodišče Šoštanj, je opazal Blaževo vzgojno zanemarjenost in izprijenost. Tudi upravnik deželskega sodišča Šoštanj Jožef Govedič je o čudnem priporniku menil, da naj bi bila za njegovo obnašanje kriva zlasti slaba vzgoja in neprestane selitve staršev. Blaž Sorčan je bil za slabe vplive zelo dovzetna in labilna osebnost, ki je v družbi rada izstopala in se »uveljavljala« na večinoma nesprejemljive načine. V svojem okolju je bil znan kot problematičen, divji in hudoben. – Aleksander Žižek, *Pol očenaša za umor, Zgodovina za vse*, leto XII, 2005, št. 1, str. 5-12.

v očeh sodnomoedicinskih zdravnikov in kriminalistov veljali tako za grešnike kot za bolnike, ki so zavestno izvršili odločilni korak v bolezen. »Alkoholik se zdravnikom 19. stoletja zatorej nikdar ne zdi samo pacient za terapijo, temveč se v njihovih očeh pojavlja tudi kot človek s socialno odklonskim vedenjem, ki povzroča nemajhno škodo skupnosti.«³⁸²

Tudi zdravnik Lipič, kot smo že omenili, je v svojem razpravljanju o moralnih posledicah odvisnosti od alkohola kot novem bolezenskem vzroku zavzel stališče, da je »alkoholik za družbo vedno bolj ali manj nevaren«. In če v pijanosti zagrešeni zločin opravičujemo enako kot dejanje umobolnega, bi morali podobno kot za umobolne imeti tudi za pijance azile in zdravilišča. Če še enkrat ponovimo, naj bi po Lipiču imeli alkoholike za družbeno nevarne, saj lahko – podobno kot umobolni – »ogrozijo življenje svojih bližnjih.«³⁸³

Opozoriti pa je seveda potrebno na razlike v tipologiji oz. v samih vzorcih pripovedovanja, ki strukturirajo konstrukcijo odklonov od normalne oz. pravne življenjske poti. V predmarčni dobi so zdravniki in kriminalisti iskali v dosedanjem življenju alkoholika zavestni korak oz. njegovo zavestno odločitev za nerazumen in zato družbeno nevaren način življenja. »Uporabljali so vsakovrstne informacije za ocenitev 'testirancev', pri čemer so biografski podatki kot zanesljiv informator o moralnem stanju zasedali posebno pomembnost. Proti koncu 19. stoletja pa se je pogled zdravnikov in kriminologov pod vplivom novega pripovednega vzorca spremenil: odslej so se zanimali tudi za vplive dedne obremenjenosti, ki so bili rekonstruirani s pomočjo genealogij.«³⁸⁴ A tako v predmarčni dobi kot tudi na prelomu 19. in 20. stoletja pogled zdravnikov in kriminalistov ni obstajal ločeno od družbenih in antropoloških idealnih predstav. Njihov pogled je torej določala kulturna in socialna vednost, ki je bila v predmarčnem času impregnirana z moralnimi zahtevami in običaji.

u

Intenzivnost in radikalnost diskusije o prekomernem in pogubnem uživanju alkohola v 19. stoletju seveda lahko razumemo šele v povezavi s spremenjenim samoznavanjem državljanov v dobi vzpona meščanstva. Alkoholik kot propadli človek naj se ne bi bil zmožen uspešno integrirati v družbo in družba naj bi se takšnih grešnih nesposobnežev razbremenila. Strategija razbremenitve je tudi alkoholike (sprva, kot rečeno, v moralistični podobi grešnega človeka, okrog leta 1900 pa že v patološki podobi bolnika in degeneriranca)

³⁸² Becker, *Verderbnis und Entartung*, str. 91.

³⁸³ Lipič, *Osnovne značilnosti dipsobiostatike*, str. 228 in 235.

³⁸⁴ Becker, *Verderbnis und Entartung*, str. 91.

podobno kot delinkvente imela za »nedržavljanke, ki jim je patologija njihovega telesa, njihove duše ali njihovega socialnega okolja odrekala soudeležbo pri dosežkih meščanske družbe.« Udeležba v javnem življenju in zjamčena varnost sta bili rezervirani samo za razumne državljanke. Nadržavljankom kot družbenim obstrancem oz. izobčencem, nezaželenim družbenim izrodkom oz. degenerirancem pa so odrekli pravico do soudeležbe oz. sodelovanja v meščanski družbi. Izključene nedržavljanke - alkoholike so odslej opisovali kot ljudi, »ki jim je bil notranji razvoj v meščana za vedno preprečen«.³⁸⁵

Droga 19. stoletja je poleg moralistov seveda neprestano in vedno bolj skrbela tudi zdravnike in psihiatre, saj so bili ravno alkoholiki podvrženi številnim telesnim in duševnim boleznim.³⁸⁶ Nič čudnega torej ni, da so ravno učeni zdravniki in psihiatri v zvezi z alkoholizmom, ki se je množično širil zlasti med siromašnim, nevednim, premalo osveščenim, nemoralnim in »manjvrednim« ljudstvom, večkrat poudarjali svoje posebno, nič kaj veselo poslanstvo. Znameniti avstrijski psihiater Richard von Krafft-Ebing (1840–1902) je npr. o tem v svoji mnogokrat ponatisnjeni uspešnici *Psychopathia sexualis* nič kaj optimistično razpredal: »Žalosten privilegij medicine in še posebno psihiatrije je, da mora neprenehoma zreti drugo plat življenja – človeške slabosti in bednost.«³⁸⁷ Takratni »moderni meščanski svet« s svojim pospešenim napredkom in številnimi novimi znanstvenimi odkritji torej ni vzbujal samo navdušenega optimizma, temveč je bil prepreden tudi s številnimi mračnimi strahovi, ki so nadvse črnogledo napovedovali prihodnost posameznika in družbe. Ali če si ponovno sposodimo precej pesimistično misel barona Krafft-Ebinga: »Slehernik, ki študira socialne in biološke razmere našega sedanjega kulturnega življenja, se mora zavedati žalostnih izgledov, da moderna družba drvi v moralno in psihično pogubo, če ne bodo nastopili ugodnejši interferenčni pogoji, ki bodo kulturni razvoj speljali v mirnejše tirnice, ki bodo v duha in telo naselili mir in zbranost ter odprli pot plemenitejšim in moralnejšim ciljem

³⁸⁵ Becker, Verderbnis und Entartung, str. 254.

³⁸⁶ Med zdravniki druge polovice 19. stoletja je bil pri nas še posebej aktiven protialkoholni borec Maks Samec, ki smo ga že omenili. Kamniški zdravnik je med drugim zapisal, da naj bi alkoholizem prispeval k večji umrljivosti, krajšal naj bi dolžino življenja. Poleg blaznosti naj bi bil tudi najpogostejši vzrok za samomore in hudodelstva, kajti »dušno razpoloženje pijanega človeka je kaj podobno razpoloženju blaznega«. Še posebej nevarno pa naj bi bilo dolgotrajno in vztrajno uživanje alkoholnih pijač za možgane. Huda bolezen naj bi bila pijanska blaznost ali delirium tremens, ki se izraža v motnjah čustev, zlasti v prividih, mirnih ali divjih blodnjah in tresenju udov. »Bolniki domnevajo, da vidijo miši, podgane ali jednake živali, ter jih podé« itd. – Samec, Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v občé, str. 19-26.

³⁸⁷ Richard von Krafft-Ebing, *Psychopathia sexualis mit besonderer Berücksichtigung der conträren Sexualempfindung. Eine medizinisch-gerichtliche Studie für Ärzte und Juristen*, Zwölfte Auflage, Stuttgart 1903, str. VI.

obstanka. Ta tolažilni obet se bo pokazal v tem, da lahko človeštvo doseže višjo stopnjo svoje kulture, na kateri bo omogočena resnična etika duha, miroljubno sobivanje narodov, neobremenjeno z nacionalnimi, socialnimi in religioznimi spori in kjer naj bi resnična etika telesa ob spoznavanju in upoštevanju naravnih zakonov našla smernice za zdravju primeren način življenja. Do začetka takšnega srečnega obdobja pa bo morala zgodovina človeštva obrniti še marsikateri temačen list. Medtem bodo človeštvo zdesetkali in spravljali v nesrečo rasno in razredno sovraštvo, revščina in hiranje, ničen in gol spopad za materialne koristi z izrabo najplemenitejših moči duha in telesa (do izčrpanosti) in s prepuščanjem moralnih dobrin življenja (zdravje, družinska sreča, čast). 'Bitka za obstanek' se glasi parola naše moderne civilizacije.«³⁸⁸

Črnogledo obarvani so bili tudi medicinski teksti s preloma 19. in 20. stoletja, katerih branje pozornemu bralcu pove, da prekomerno uživanje alkohola bolezensko načenja celotno tkivo in vse organe človeškega telesa. Negativne posledice pijančevanja so bile od srede 19. stoletja naprej na široko popularizirane in so opozarjale na kvarne vplive alkoholizma na telesno in duševno zdravje. Poleg tega pa naj bi alkoholizem povzročal težko družbeno škodo. To med drugim lahko razbiramo že v geslih leksikonov iz začetka 20. stoletja in tudi kasneje: »Pijanec, ki se sam telesno in moralno uničuje, je nevaren za družino in širšo okolico. Hudodelstva, samomori, gospodarski propad, zakrnelost potomstva so posledica alkoholizma.«³⁸⁹ »Zaradi alkoholizma ne trpi samo organizem posameznika, temveč se povzroča huda škoda družbi.« Ne samo, da alkoholizem prispeva k slabšanju rase, temveč tudi k degeneraciji potomcev.³⁹⁰

Alkoholiki so torej v okviru meščanske družbe veljali za manjvredne in problematične. Predstavljali so grožnjo meščanski družbi. K izoblikovanju konstruktov o alkoholikih kot pripadnikih meščanskim idealom nasprotne sfere zla so seveda prispevali različni pogledi in teorije. Že pri zdravniku Lipiču npr. lahko opazimo posebno zanimanje za prebivalstvo, za temo, ki so ji evropske države že od merkantilizma naprej posvečale precejšnjo pozornost, saj so ravno v prebivalstvu videle državno bogastvo. Fiziokratizem je temu nasproti postavljal zemljo in njeno vrednost. Thomas Robert Malthus (1766–1834) pa je učil, da je velikost populacije omejena z viri. Z omejenostjo

³⁸⁸ Richard von Krafft-Ebing, *Über gesunde und kranke Nerven*, Tübingen 1886, str. 8-9.

³⁸⁹ Meyers Großes Konversations=Lexikon, Sechste, gänzlich neubearbeitete und vermehrte Auflage, Bd. 19, Sternberg bis Vector, geslo Trunksucht, Leipzig und Wien 1909, str. 758-759. Herders Konversations=Lexikon, Dritte Auflage, Bd. 8, Spinnerei bis Z, posebna priloga Trunksucht, Freiburg im Breisgau 1907, str. I – IV.

³⁹⁰ Der Große Brockhaus, Fünfte, völlig neubearbeitende Auflage, Bd. 1, A – Ast, Leipzig 1928, geslo Alkoholismus. Prim. tudi: Ivo Pirc, *Zdravje v Sloveniji*. II. knjiga, Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922-1936, Ljubljana 1938, str. 666-670.

virov pa naj bi bilo omejeno tudi število prebivalstva. Pomanjkanje virov naj bi povzročilo prenaseljenost in s tem revščino, medsebojne spore oziroma vojne. Neomaltuzijanci so kasneje prevzeli njegovo temeljno misel, torej »povezavo med neomejenim naraščanjem prebivalstva in revščino, hkrati pa so mišljenje radikalizirali. Regulacijo prebivalstva so razumeli predvsem kot nadzorovanje števila nižjih slojev.«³⁹¹

S Charlesom Darwinom (1809–1882) in njegovo teorijo naravnega izbora se je izoblikoval še en nov pogled na populacijo. Darwin se sicer ni veliko ukvarjal z vprašanji človeške populacije, »so se pa zato socialni darvinisti in evgeniki v njegovem imenu toliko 'strastneje', hkrati pa zelo ozko posvetili vprašanju problematike reguliranja števila prebivalstva. Družbo so videli enostavno – sestavljeno iz večvrednih in manjvrednih posameznikov. Nov vidik je posledično pomenil bistveno drugačen pristop k reševanju problema omejevanja populacije. Osnovni problem so videli v rodnosti, ki naj bi bila pri tako imenovanih večvrednih bistveno nižja kakor pri tistih, ki so jih oni videli kot manjvredne. Teorija, ki naj bi prinesla rešitev tega »problema« se je razvijala v povezavi z Darwinovo teorijo naravnega izbora in pravili dedovanja, ki jih je odkril avguštinski menih Gregor Johann Mendel (1822–1884) sredi šestdesetih let 19. stoletja. V praksi naj bi uspeli ustvariti 'umetno naravno selekcijo'.«³⁹²

Konec 19. stoletja se je pod vplivom idej Francisa Galtona (1822–1911) vedno bolj uveljavljala evgenika, »mišljenje, da je mogoče človeško raso z umetno povzročeno selekcijo izboljšati. Evgenika je poskušala principe Darwinove teorije o naravnem izboru umetno umestiti v človeško družbo. Pri tem je šlo predvsem za izdelavo učinkovitega raziskovalnega programa na področju genetike človeka in za postavitve temeljev darwinistično navdahnjene socialne biologije kot nadaljnjega razvoja sodobnega družbeno – teoretičnega biologizma. Evgeniki pa se niso zadovoljili s tem znanstveno raziskovalnim programom. Njihove ambicije so segale višje, k razvoju uporabne znanosti za rešitev problema degeneracije.«³⁹³

K nastanku problema degeneracije je v drugi polovici 19. stoletja veliko prispeval razvoj psihiatrije in opazovanje bolnikov v psihiatričnih ustanovah. Težke duševne bolezni naj bi po mnenju biološke psihiatrije imele »močno

³⁹¹ Janez Polajnar, Narod bo obstal, samo če bo zdrav. Evgenika in njeni pogledi na slovenski narod in njegove možnosti za obstoj v času med obema vojnama, v: Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1941, Zbornik prispevkov na simpoziju 7. in 8. decembra 2006, Ljubljana 2007, str. 353.

³⁹² Ibidem, str. 353-354.

³⁹³ Ibidem. 354.

biološko in genetsko komponento«,³⁹⁴ z dedovanjem pa naj bi se razvijale v še hujše oblike, kar naj bi povzročalo progresivno degeneracijo v družbi.

Teorijo progresivne degeneracije je leta 1857 lansiral v svet Bénédict Augustin Morel (1809–1873). Teorija je kmalu našla številne privržence, med drugim tudi med psihiatri v habsburški monarhiji³⁹⁵ in tudi na Slovenskem. Degeneracija je bila za Morela posledica vplivov okolja, načina prehrane in načina življenja. Eden glavnih krivcev je bilo seveda tudi pretirano uživanje alkohola,³⁹⁶ ki je botrovalo moralno neustreznemu vedenju in imelo škodljive učinke tudi za prihodnost družbe. Menil je, da degeneracija zmanjšuje možnosti naslednjih generacij za normalen vsakdanji obstoj. Osrednje mesto progresivne degeneracije so po Morelu izprijeni možgani in s tem nazadovanje celotne telesne in psihične organizacije. »Kot osrednji organ živčnega sistema se zdijo možgani posredno ali neposredno povezani z različnimi nepravilnimi delovanji. Celo telesne anomalije se lahko pojasnijo z degeneracijo možganov in živčnega sistema, ker se predpostavlja vpliv živcev na zgradbo oz. razvitost organov in tkiva. Ta osrednji element Morelove teorije je izražal pomembno razpoloženje iz istega časa: strah, da se vse večja kompleksnost in diferenciranost družbe, ki so jo videli kot rezultat evolucionistično pogojene specializacije, nenadoma lahko sprevrže v svoje nasprotje, tako da nazaduje na nižjo stopnjo in razpade tako na družbeni kot individualni ravni.«³⁹⁷

Med avstrijskimi psihiatri je na Morelovo teorijo degeneracije kot vzroka za kriminaliteto že leta 1868 opozoril Richard von Krafft-Ebing.³⁹⁸ Z naraščanjem njegovega ugleda v srednji Evropi se je razširila tudi Morelova doktrina. Leta 1874 je Krafft-Ebing postal profesor psihiatrije na graški univerzi in ravnatelj tamkajšnje deželne blaznice. Pet let kasneje je napisal učbenik *Lehrbuch der Psychiatrie* (1879), ki je postal »nemška biblija teorije degeneracije«,³⁹⁹ najbolj poznano pa je seveda njegovo delo *Psychopathia Sexualis* (1886). To je študija seksualnega življenja, v kateri je bila degeneracija videna dobesedno pod posteljo.

³⁹⁴ Edward Shorter, *A History of Psychiatry. From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*, New York etc. 1997, str. 93.

³⁹⁵ Prim.: ibidem, str. 94-95.

³⁹⁶ David Healy, *Mania. A Short History of Bipolar Disorder*, Baltimore 2008, str. 49.

³⁹⁷ Becker, *Verderbnis und Entartung*, str. 274.

³⁹⁸ Takrat je v *Friedreich's Blätter für gerichtliche Medizin* (19, 1868) izšla njegova razprava *Die Erbllichkeit der Seelenstörungen und ihre Bedeutung für die forensische Praxis*, S. 188-211. Cit. po: Shorter, *A History of Psychiatry*, str. 96.

³⁹⁹ Ibidem.

Onanisti, homoseksualci, moški s prezgodnjo ejakulacijo so bili dejansko brez izjeme ožigosani kot »degeneriranci«.⁴⁰⁰

Toda povrnimo se nazaj k problemu alkoholizma in alkoholikov, propadlih in manjvrednih ljudi, na katere profesor Krafft-Ebing v svojih naukih o degeneraciji seveda nikakor ni pozabil, temveč so zasedali še kako pomembno mesto. Menil je namreč, da je »eden pglavitnih vzrokov za nastanek živčnih bolezni, slabotnosti in hiranja zloraba alkoholnih pijač.«⁴⁰¹ Alkohol je namreč veljal za poživilo in nekateri pripadniki spodnjih slojev so si ga lažje privoščili kot meso in kruh. Vendar pa se je ta prihranek poznal na zdravju in imel za posledico skrajšanje življenjske dobe. Hitro rastoča potrošnja alkohola, ki je hkrati za moderno državo predstavljala enega najpomembnejših virov dohodka, zato nikakor ni naključna, temveč je »precej zanesljiv kazalec za naraščajoči pavperizem celih slojev, za preobilico duševnega in telesnega dela, ki ga morajo v moderni družbi opravljati možgani.«⁴⁰²



*Richard von Krafft-Ebing z ženo
Marijo ok. 1900.*

V nadaljevanju svojega razpravljanja o zdravih in bolnih živcih pa pravi: »K najpomembnejšim nalogam /sedanjosti/, ki jih zakonodaja in družba ne bi smeli več ignorirati, sodi boj proti alkoholizmu. Dokler vidi država v potrošnji alkoholnih pijač enega svojih najpomembnejših virov dohodka in proti alkoholni pošasti posega z nezadostnimi policijskimi ukrepi, si lahko obetamo le malo zdravja. /.../ Kot nujno potrebne pogoje za boj proti alkoholizmu lahko označimo: preganjanje slabih alkoholnih pijač; kar najvišjo obdavčitev žganih pijač; znižanje davka na vino in posebno na pivo; zatiranje žganjarn; poučevanje prebivalstva o nevarnosti oziroma tveganju pri nezmernem uživanju alkohola; povzdigovanje splošne morale in blagostanja ljudstva; preživljanje množic s pravilno obdavčitvijo (to pomeni, da se najnujnejše življenjske potrebščine ne

⁴⁰⁰ Po mnenju Edwarda Shorterja je ta knjiga ostala klasičen primer iztirjene psihiatrije, zlorabe znanstvene avtoritete, da bi demonizirala kulturne preference. Profesor nevrologije na dunajski univerzi dr. Moritz Benedikt (1835–1920) pa je v svojih spominih o svojem kolegu Krafft-Ebingu zapisal: »Bil je literarno nadarjen mož, toda znanstveno in kritično nezmožen, celo v mejah slaboumja.« - Shorter, *A History of Psychiatry*, str. 96.

⁴⁰¹ Krafft-Ebing, *Über gesunde und kranke Nerven*, str. 45.

⁴⁰² *Ibidem*, str. 46.

obdavčijo); pridržanje pijancev v zavetiščih za pijance (Trinkerasyll) na podlagi zakonitih ukrepov.« Država naj bi bila tudi dolžna povzdigniti izobrazbo ljudstva, saj je ravno nevednost eden glavnih vzrokov za revščino in nemoralo.⁴⁰³

Baron Krafft-Ebing se je zavzel tudi za sklepanje dobrih zakonskih zvez, kajti »ena prvih dolžnosti proti naravnemu in moralnemu zakonu je sklenitev zakona v antropološko dobrem smislu. Žal se proti tej najvišji zahtevi biologije in medicinske etike v družbi zaradi nevednosti, ravnodušnosti, umazanem pohlepu po denarju ali zaradi strasti vse prepogosto greši. Higijensko zadovoljujočo sklenitev zakona pa pogojuje telesno in duševno zdravje zakoncev. To je temeljni pogoj njune lastne življenjske sreče in zagotovilo zdravega potomstva. Posledice kršitve te zapovedi naravnega izbora so grozljive za starše in otroke.«⁴⁰⁴ Z vsa medicinsko resnostjo je tudi poudaril, da »komur je do duševnega in telesnega zdravja njegovih potomcev, ta se bo izognil poročiti v družino, v kateri vladajo norost, živčno hiranje, samomor, alkoholizem.«⁴⁰⁵ V takih zakonih lahko namreč z največjo verjetnostjo pričakujemo, da so potomci podvrženi »brezupni duševni in telesni degeneraciji. Križanje krvi dedno obremenjene družine z nekom, ki je telesno in duševno neomadeževan, ima lahko regenerirajoč učinek na potomstvo. /.../ Osebe s hudo živčno boleznijo, še posebno tiste, ki so podedovale, naj bi se vzdržale sklenitve zakonske zveze.«⁴⁰⁶

Na profesorja Krafft-Ebinga se je v svojem eseju o žganju, v katerem slika žalostne razmere na Štajerskem, skliceval tudi Friedrich Müller.⁴⁰⁷ Tudi po Müllerju naj bi naraščajoči alkoholizem botroval številnim boleznim, nevaren naj bi bil tako za telo kot za dušo. Müller je poudaril, da smrt pijanca nastopi pogosto in nenadoma zaradi katerekoli akutne bolezni in da so te bolezni zanj mnogo nevarnejše kot pa za zdravega človeka, še posebno tifus in pljučnica. To naj bi bila pač posledica postopnega propadanja vseh organov. Svoje razmišljanje pa nato nadaljuje s takrat (v 80. letih 19. stoletja) že precej razširjenim mišljenjem: »Toda tudi s smrtjo pijanca alkohol še ni dovršil svoje destruktivno delovanje, temveč učinkuje tudi na njegove potomce. Ne samo, da velik del pijancev premine v norišnici, temveč so norosti zapisani tudi njegovi otroci. Ugotovljeno je, da velik del duševnih bolnikov izvira od duševnih bolnikov ali od pijancev. In ravno ti potomci pijancev predstavljajo tudi velik delež sveta zločina. Kako naj bi tudi bilo drugače? V hiši pijanca se zrahljajo družinske vezi; prepuščeni so stiski in bedi in kako se bodo znašli v svet porinjeni otroci, še preden so

⁴⁰³ Ibidem, str. 77-78.

⁴⁰⁴ Ibidem, str. 79.

⁴⁰⁵ Ibidem, str. 79-80.

⁴⁰⁶ Ibidem, str. 80.

⁴⁰⁷ Müller, Der Branntwein.

pridobili dovolj moralne trdnosti. Spoštovanja do morale in zakona se v hiši staršev niso naučili. Temveč več kot to: moralna šibkost, zaradi katere je oče postal pijanec, je bila deloma njegova telesna dispozicija, ki se je prenesla na otroke in jih naredila za hudodelce.«⁴⁰⁸

Richard von Krafft-Ebing je v svojih predavanjih nizal statistične podatke, da se na primer v Nemčiji okrog 50 % vseh zločinov zgodi pod vplivom alkoholnih ekscesov in da sprejmejo v umobolnice 28 % bolnikov zaradi vdajanja pijači. »Temeljna značilnost psihičnih motenj se kaže pri alkoholikih v opazni psihični šibkosti in napredujočem razpadu najvišjih etičnih in intelektualnih funkcij. Kronični alkoholizem, pravi profesor Krafft-Ebing, naj ne bi bil strast, temveč možganska bolezen, ki se izpričuje s celo vrsto kliničnih znakov in z anatomskimi izvidi. Bilo bi hudo, če bi tako gnusnemu grehu, kot ga predstavlja pretirano uživanje alkohola, hoteli prisoditi vnaprejšnji odpustek za zločin, toda tam, kjer je greh vodil v resnično možgansko bolezen, moramo računati tudi s tem dejstvom.«⁴⁰⁹

Tudi profesor Krafft-Ebing se je kot npr. že Lipič zavzemal za azile za kronične pijance, ki naj bi bili prava blagodejnost tako za posameznike kot za celotno družbo. Azili naj bi zmanjšali število nesreč in zločinov ter prinesli celo komaj pričakovano uspešno zdravljenje pri močno degeneriranih pijancih. »Ustanovitev takih azilov v kulturnih deželah ne bi mogli bolj toplo priporočati. Ker pa takšnih azilov sedaj še manjka, so najhujše primere kroničnega alkoholizma naprtili blaznicam, v katere z vso pravico (ali samo v interkurentnem stanju razburjenja) ne spadajo in iz katerih so po pretekli komplikaciji odpuščeni, njihova bolezen pa se po navideznem ozdravljenju v kratkem povrne. Samo daljše bivanje v azilih, kjer je vse, kar se imenuje alkohol, prepovedano in se bolnik sistematično odvaja tega razdraženja živcev, lahko pomaga.«⁴¹⁰

u

Leta 1889 so barona Krafft-Ebinga poklicali na dunajsko psihiatrično kliniko, kot profesor na dunajski univerzi pa se je vtisnil v spomin kot »eden velikanov dunajske medicinske šole«. ⁴¹¹ V 90. letih sta na Dunaju študirala medicino in kasneje specializirala psihiatrijo tudi ugledna predstavnika slovenske psihiatrije Fran Goestl (1865–1945) in Ivan Robida (1871–1941). Fran

⁴⁰⁸ Ibidem, str. 36.

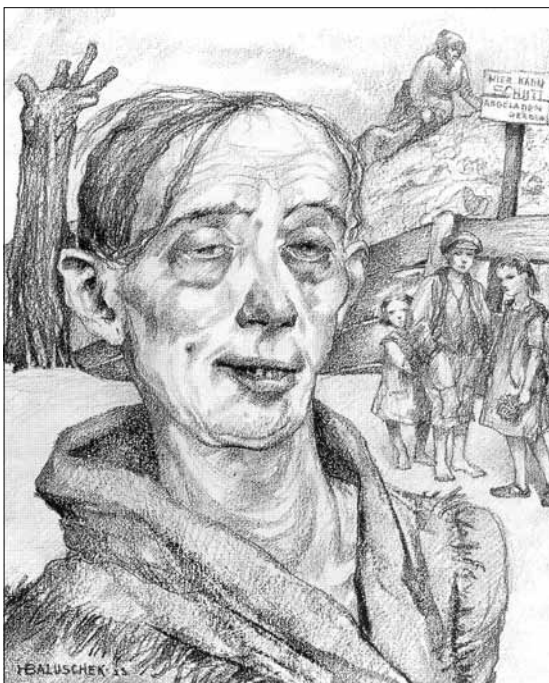
⁴⁰⁹ Ibidem, str. 37.

⁴¹⁰ Ibidem.

⁴¹¹ Österreich Lexikon, Erster Band, A-K, Hrsg. von Richard Bamberger in Franz Maier-Bruck, Wien /München 1966, str. 623.

Goestl je doktoriral iz medicine leta 1896, v svojih spisih pa omenja, da je imel klinične vaje tudi pri prof. Krafft-Ebingu. Po promociji je specializiral psihiatrijo pri prof. Wagnerju von Jaureggu (1857–1940) in bil tudi njegov asistent. Do leta 1910 je služboval na Dunaju in v Ljubljani, v letih 1910–1919 v Gorici in Kroměřížu na Moravskem, nato zopet v Ljubljani. Delal je tudi kot sodni izvedenec.⁴¹² Mlajši Ivan Robida je študiral medicino na Dunaju in v Gradcu ter promoviral 1897. Tudi on se je zagotovo srečal z nauki dr. Krafft-Ebinga. Po končanem študiju se je najprej dve leti izpopolnjeval v splošni medicini v Ljubljani, kot nevrolog-psihiater pa je nadaljeval študij v Gradcu, na Dunaju in podobnih zavodih na Nemškem, v Švici in Franciji. Nato je kot psihiater in sodni izvedenec služboval v Ljubljani.⁴¹³

Fran Goestl je že kot študent v spisu *Pijanost in blaznost* opozoril na žalostne posledice pijančevanja, ki ni pogubno samo za pijanca in njegovo družino, »temveč tudi za ves narod, ki duševno in telesno propada«. Alkoholizem naj bi se namreč kot »pandemična strast« pojavljal pri celih narodih in povzročal ter pospeševal njihov pogin. »Pijanec povzroči samemu sebi razne bolezni in časih naglo smrt, a kaznjeni so tudi njegovi potomci. Stariši, pijanstvu udani, imajo zelo mnogokrat slabotne, božjastne ali slaboumne otroke. /.../ Najhujši je pa učinek pijanstva na možgane, ker je vzrok blaznosti (norosti).«⁴¹⁴ Goestl priznava, da je »pijančevanje pogosto nekako mamilo za skrbi, žalost, obupnost, jezo, da se hoče ž njim udušiti glas vesti«. K pretiranemu uživanju alkoholnih pijač pa naj bi prispevali tudi revščina, lakota in mraz.



Degenerirani pijanec.

⁴¹² Glej npr.: Anton Prijatelj, Dr. Fran Goestl – psihiater in publicist, Primorska srečanja, 18, št. 155, 1994, str. 134-136.

⁴¹³ Slovenski biografski leksikon, 9. zvezek, ur. Alfonz Gspan, Ljubljana 1960, str. 116-117.

⁴¹⁴ Fran Goestl, Pijanost in blaznost. V: Letopis Matice Slovenske za leto 1893, str. 164.

Pijančevanje naj bi bilo vsekakor vzrok za blaznost, zlasti naj bi povzročilo posebno blaznost, t. i. »alcoholismus chronicus«, katerega glavni znak naj bi bil duševni propad.⁴¹⁵

Kot glavni vir razprave je mlademu Franu Goestlu služila »epohalna knjiga« profesorja Krafft-Ebinga *Lehrbuch der Psychiatrie*, iz katere je črpal tudi opise zanimivih primerov »delirium tremensa«, melanholijske, manije in preganjavice. Hkrati omenja, da je zanimive primere lahko opazoval tudi pri prof. Krafft-Ebingu v dunajski blaznici.⁴¹⁶

Goestl je bralce hotel predvsem podučiti o škodljivosti alkohola in njegovih grozljivih posledicah. Opozoriti je hotel zlasti na škodljivost žganih pijač, zavzel pa se je tudi za ustanovitev posebnih delavnic za alkoholike, »kjer se naj z vso strogostjo opojna pijača zabrani. Da bode država prisiljena misliti na te naprave, jasno je vsakemu, kdor ve, s kako strahovito naglico se razširja pijančevanje, in kako se v razmerji s tem širi blaznost.«⁴¹⁷

Tudi pri Goestlu se torej soočamo z recepcijo razmišljanja, ki smo jo srečali že pri Lipiču oziroma Krafft-Ebingu. Pozval je na boj proti alkoholu in pijančevanju, na boj z vsemi sredstvi proti najhujšemu in najpogubnejšemu sovražniku človeštva. Podobno kot Krafft-Ebing se je zavzel za povzdigo izobrazbe slovenskega naroda. Zlasti šola in cerkev naj bi poučevali o pogubnosti pijančevanja, z rastočo omiko pa naj bi pojemale tudi prekletstvo alkoholizma.⁴¹⁸

Proti koncu 19. stoletja se je s podobnim popularnim spisom v Laibacher Zeitung oglasil tudi Ivan Robida. V podlistku *Alkohol und Irresein* je tako kot njegov predhodnik opozoril na strup, ki nevarno ogroža človekovo zdravje. Robida je ugotavljal, da je alkohol v Evropi skorajda brez izjeme prevzel vlogo odganjalca skrbi (Sorgenbrecher) in poudaril, da zaradi zlorabe alkohola skorajda ni telesnega organa, ki ne bi bil prizadet. Še posebno negativne učinke in posledice naj bi imelo uživanje tega strupa na možgane in živčni sistem. Obolenost življenjsko tako pomembnega organa kot so možgani pa naj bi bila bolj smrtonosna kot npr. obolenost jeter, ledvic itd.⁴¹⁹

V podlistku je Robida namenil osrednjo pozornost psihičnim motnjam, ki naj bi jih povzročal alkohol. Bralcem je pojasnil, da naj bi bili dejanski učinki

⁴¹⁵ Ibidem, 165.

⁴¹⁶ Ibidem, str. 166-171.

⁴¹⁷ Ibidem, str. 171.

⁴¹⁸ Prim.: ibidem, str. 172.

⁴¹⁹ Prim.: Robida, *Alkohol und Irresein*, str. 4-5.

alkohola vselej hromeči (lähmend). Navidezno vzdraženje živcev, ne glede na to, ali je nastopilo že po zaužitju minimalne doze, je namreč iskati v izpadu »zavor«.⁴²⁰ Vzgojenost, bonton, moralno vedenje in obzirnost naj bi pri pijancih utonili v pozabo. Alkoholik naj bi postal nebrzdán, zaverovan v svoj prav, prepirljiv, surov, prostaški, nespodoben in nesramen. Dolgotrajna alkoholna intoksikacija, ko torej pitje alkohola že preide v navado, pa naj bi privedla do tistih psihičnih sprememb človeka, ki vodijo v kronični alkoholizem. Ta ima lahko v najtežjih primerih za posledico t. i. »moralno degeneracijo« (»sittliche Entartung«) – »alkoholno izprevrženost« (»alkoholische Depravation«) pijanca.⁴²¹

Ivan Robida je nato zelo plastično opisal bolezensko sliko kroničnega pijanca. Z vzorčnim primerom pekovskega mojstra, ki je zaradi alkoholizma moralno, telesno in duševno propadel, je diagnosticiral podobo alkoholika, izvržka in izprijenca meščanske družbe, ki »slaboumno in brezskrbno opazuje bedo svoje družine, propadanje svojih otrok in se opoteka med nedostojnim obešenjaškim humorjem (Galgenhumor) in nemoško cmeravostjo (unmännlicher Weinerlichkeit)«. ⁴²² Moralna zgodba kratka slika družbeni propad alkoholika, moža, ki je za pijačo zapravil vse do zadnjega beliča, ki je dražje vino in pivo kmalu nadomestil s cenejšim žganjem, ki je dneve in noči prebil v zakotnih in umazanih beznicah ter v degenerirani družbi, ki je kmalu postal goljuf, prevarant, tat ali še hujši kriminallec. Poleg tega moža začnejo tretji tudi telesne tegobe: »Spremembe v živčevju prinesejo s seboj bolečine in parestezije (npr. nenormalne občutke gomazenja mravelj) /.../, ki pogosto vodijo v halucinacije ter se v blodnjah (deliriju = Delir) prikazujejo kot 'popadljivi glodalci' (beißendes Ungeziefer)«. ⁴²³ Spanje pijanca je vedno slabše, mučijo ga strašne sanje, pogosto ima prisluhe.

Temeljna klinična slika psihičnih motenj zaradi zastrupitve z alkoholom naj bi se kazala v napredujočem pomanjkanju intelektualnega in etičnega delovanja, kot tudi v patoloških spremembah čustvenega življenja. Vse to naj bi vodilo v izprevrženost. Družbene motnje kroničnega alkoholizma po besedah Robide »ne padejo nikjer drugje bolj v oči kot ravno na področju etike, tako da lahko pri alkoholikih enostavno govorimo o degeneraciji značaja (»Degeneration des Charakters«). Pijanec, ki je zašel tako daleč, je izrecen patološki pojav, v vsakem primeru je duševni bolnik, ki je s svojim grehom popolnoma izgubil zmožnost odločanja o sebi in svoji 'volji'«. ⁴²⁴

⁴²⁰ Prim.: ibidem, str. 6.

⁴²¹ Ibidem, str. 9-10.

⁴²² Ibidem, str. 14.

⁴²³ Ibidem, str. 15.

⁴²⁴ Ibidem, str. 16.

V nadaljevanju se je Ivan Robida dotaknil še nekaterih psihoz, ki so posledica zlorabe alkohola, med njimi tudi delirium tremensa, med laiki bolj poznanega kot »pijanska blaznost« (Säuferwahnsinn). Na koncu pa si je zastavil še vprašanje o alkoholizmu kot dedno obremenjujočem dejavniku. Priznal je, da »v danem trenutku vemo o tem le malo določnega, zelo skeptični pa moramo biti tudi nasproti celotni 'dedni obremenjenosti'. Da so otroci pijancev idioti, vodenoglavci, božjastni, histerični, o tem ni dvoma; toda tudi če ni prisotna omenjena obremenjenost, opazimo prav tako precejšnje število otrok abstinentov, ki trpijo zaradi istih bolezni in propadejo. Marcé, Ruar, Flemming, Taquet in drugi so v tem oziru sestavili listo, v katero ne gre dvomiti. Vsekakor vso zadevo danes s kritičnega stališča še ne moremo obravnavati kot zrelo za odločanje.«⁴²⁵

Medtem ko je Ivan Robida okrog leta 1900 na eni strani optimistično hvalil vsesplošni napredek industrijske dobe, je na drugi strani precej črnogledo izrazil skrb zaradi naraščanja števila prebivalstva in s tem števila lačnih želodcev. V duhu neomaltuzijanstva ter socialnega darvinizma je opozoril na neizprosni boj za obstanek, v katerem preživijo le tisti, ki premorejo dovolj telesnih in duševnih moči. Robido je zaskrbelo uničujoče zastrupljanje lastnega naroda z alkoholom in njegova splošna degeneracija. Zaradi alkoholizma naj bi bilo več bolezni kot zdravja in rasa naj bi propadala, saj naj bi bila takšna kot »trhel hrast, ki čaka, da ga prvi vihar telebi ob tla.«⁴²⁶ Tudi v eseju *Alkoholizem* je Ivan Robida slovenske bralce seznanil s hudimi telesnimi in psihičnimi posledicami, ki nastopijo zaradi zlorabe alkohola. Najbolj žalostna posledica alkoholizma pa naj bi bila »etična, npravstvena degeneracija alkoholikov, katera se razvija ob propadanju razuma in srca.«⁴²⁷

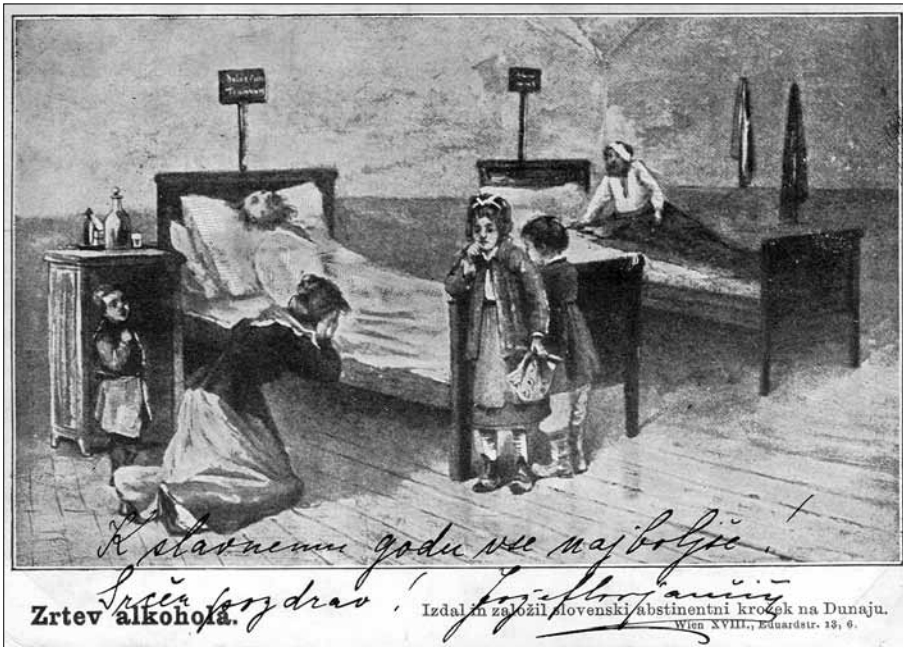
Pijanec naj bi bil »parazit« svoje družine in sorodnikov, pozneje države in sploh človeške družbe. »Pivec ne spravi na rob propada le samega sebe, temveč tudi celo rodbino. Kjer pa propada zakonsko in rodbinsko življenje v širših slojih, ondi propada vse. /.../ Tudi zarod pivcev nosi prepogosto pečat bolezni ali celo zgodnje smrti na čelu. Mnogo otrok pivcem pride slabotnih in ne dovolj razvitih na svet; mnogo izmed njih trpi na histeriji in božjasti; mnogo jih zaostane v telesnem in psihičnem razvoju, da ne govorim naravnost o žalostnih slučajih imbecilitete, idiotije in takoimenovane »moral insanity«, t. j. prirojene moralne slaboumnosti.«⁴²⁸ Skratka! Kjer propada rod, propada tudi zarod – potomstvo.

⁴²⁵ Ibidem, str. 27.

⁴²⁶ Ivan Robida, *Alkoholizem*, Ljubljanski zvon, XXI. leto, 1901, str. 338.

⁴²⁷ Ibidem, str. 388.

⁴²⁸ Ibidem, str. 389.



Alkoholik na smrtni postelji.

Psihiater Robida je na koncu omenil tudi osmi mednarodni protialkoholni kongres, ki je v dneh od 9. do 14. aprila 1901 potekal na Dunaju in ki se ga je prvič uradno udeležila tudi avstrijska vlada. Dr. Robida se je shoda udeležil kot zastopnik deželnega odbora Kranjske in imel tudi referat o dejstvih alkoholizma na Kranjskem, kjer naj bi tako kot drugod silili v ospredje pojavi degeneracije in pavperizacije.⁴²⁹ Poudaril je, da je dolžnost države in človeške družbe, da omeji »izrodke in razrodke«, da zaradi nesrečnega nagona ne sme dopuščati trpljenja družine, zaroda, naroda, da z vsemi sredstvi preganja alkoholizem, saj se za to poživilo (Genußmittel) zapravlja samo denar, zdravje in čast.⁴³⁰

Odločna protialkoholna borca, psihiatra Fran Goestl in Ivan Robida, sta bila aktivna zagovornika treznosti tudi v času po razpadu dvojne monarhije, torej po letu 1918. Primarij Robida je leta 1921 izdal prvo znanstveno knjigo s področja psihiatrije v slovenščini *Psihične motnje na alkoholski podlagi s posebnim ozirom na forum*, ki je bila namenjena študentom medicine in prava. V njej je opisal učinkovanje alkohola na duševne funkcije, akutno alkoholno intoksikacijo, psihotično pijanost, kronični alkoholizem, alkohol in dednost, alkohol in nравnost ter alkoholne psihoze. V knjigi se je opiral na svoje dolgo-

⁴²⁹ Robida, Poročilo o alkoholizmu na Kranjskem, str. 166.

⁴³⁰ Robida, Alkoholizem, str. 531-532.

letne izkušnje (deloval je kot psihiater in tudi kot sodni izvedenec) in nanizal številne primere lastnih opazovanj.

V zvezi z degeneracijo je v zelo kratkem poglavju o alkoholu in dednosti poudaril, da pride degeneracija še posebno do izraza »v prirojenih okvarah otroškega živčevja, v živčnih in duševnih boleznih in podedovani dispoziciji zanje. Imbeciliteta, idiotija, infantilizem, hidrocefalija, histerija, epilepsija, splošna psihopatija /zaradi splošnega širjenja degeneracije kot posledice endemičnega kroničnega alkoholizma naj bi bile težje psihopatije vedno bolj pogoste/ in cela vrsta živčnih in duševnih bolezni izkazujejo v anamnezi alkoholizem staršev. Posebno instruktivni so v tem pogledu tisti slučajji, v katerih je iz katerihkoli vzrokov v gotovi dobi živel oče abstinentno, v drugi pa se je vdal alkoholizmu. Otroci abstinentnih dob so telesno in duševno zdravi, iz pivskih dob pa so se narodili epileptiki, idioti itd.«⁴³¹

Alkoholna degeneracija po mnenju Robide najde »najvažnejši in tudi praktično najpomembnejši izraz v tistem simptomu psihopatije, ki ga spoznavamo kot nagnjenost, kot naklonjenost uživanju alkoholnih pijač. /.../ Dočim je postal torej oče pijanec vsled navade, postane njegov sin pijanec vsled bolezni, s katero obremeni v težji meri zopet svojega sinu, itd. dokler rod ne propade. /.../ Kar pa ne zagreši degeneracija sama ob sebi na otrocih pivcev, izpopolni še pogosto milje, v katerem reveži zrastejo. /.../ In tako se podpira prirojeno s pridobljenim, in pridobljeno s prirojenim. /.../ Na tej podlagi požene naklonjenost do alkohola, oglasi se neodpornost (intoleranca), pojavi se cela vrsta nevropsihoz in drugih duševnih bolezni, predvsem pa kroničen alkoholizem sekundarnega tipa. Tako se je sklenila veriga, tako je končal ta circulus vitiosus, po znanem reku: 'Iz zla se samo zlo rodi'«. ⁴³²

Tri leta po izidu omenjene knjige Ivana Robide se je opogumil še Fran Goestl in izdal poljudni pregled psihiatrije z naslovom *Misterij duše*. V knjigi je tudi poglavje o alkoholizmu in alkoholni blaznosti. Tudi Goestl, ki se tokrat na marsikaterem mestu sklicuje na Robido, navaja, da je alkohol »poguben zlasti za potomce pijancev, katere smemo smatrati za degenerirance in psihično manjvredne«. ⁴³³ Omembe vredno in zanimivo je zlasti njegovo stališče o nezakonskih otrocih, ki naj bi imeli za starše alkoholike, saj si v tem dejstvu razlaga tudi njihov visok odstotek med umobolnimi, zločinci, prostitutkami in nezakonskimi porodnicami ter pravi: »Razlagamo si to s tem, da so njihovi

⁴³¹ Ivan Robida, Psihične motnje na alkoholski podlagi s posebnim ozirom na forum, Ljubljana 1921, str. 111-112.

⁴³² Ibidem, str. 112-113.

⁴³³ Fran Goestl, *Misterij duše*, Ljubljana 1924, str. 43.



Dialog s kozarčkoma.

imajo običajno otroke alkoholike, saj jabolko ne pade daleč od drevesa in kar mačka rodi, to miši lovi.«⁴³⁵ Alkoholik in degeneriranec »dobi slabše, ohlapnejše pojme o časti in spodobnosti, prezira nravsvene zahteve, se ne ozira na preteči pogin družine, niti na preziranje s strani sohržavljajnov.«⁴³⁶

u

Tako Ivan Robida kot Fran Goestl sta menila, da so otroci alkoholikov »telesni in duševni pohabljeni, ki niso dorasli bitki za obstoj«. ⁴³⁷ S tem sta se priključila številnim drugim izobražencem, ki so sodelovali v takratnem diskurzu o pokvarjenosti in izrojenosti otrok alkoholikov. Pridružila sta se mnenju, da je alkoholizem bolezen, mnenju, ki se je dokončno zasedrlo na prelomu 19. in 20. stoletja. Takrat so številni znanstveniki iskali kvarne učinke alkoholizma v jedru socialne reprodukcije in družinskem življenju, tam so iskali in tudi videli povezavo socialne in telesne sprevrženosti. Menili so, da alkohol neposredno zastruplja zarodek in tako razlagali tudi manjvreden telesni ustroj otrok alkoholikov. ⁴³⁸ Degeneracijske teorije »biološke psihiatrije« so se iz »znanstvenih oz. akademskih vod« hitro širile v javnost in se tudi tam uveljavile kot dokazno dejstvo, vidno na vsakem koraku. Ob krepitvi protialkoholnega gibanja na Slovenskem so se preko propagandnih protialkoholnih glasil – *Piščalka*, *Zlata doba*, *Prerod* – in številnih popularnih brošuric, ki so propagirale abstinenco in treznost, v širšo javnost vse bolj širile tudi ugotovitve

⁴³⁴ Prim.: ibidem, str. 41 in 44.

⁴³⁵ Ibidem, str. 164.

⁴³⁶ Ibidem, str. 171.

⁴³⁷ Becker, *Verderbnis und Entartung*, str. 41-42.

⁴³⁸ Prim.: Wulffen, *Der Sexualverbrecher*, str. 204.

o degeneraciji. Domnevno alkoholno zastrupljanje dednega materiala in vedno bolj očitno množenje moralno propadlih in »manjvrednih« bolnikov pa je okrepilo kolektivni strah meščanske javnosti pred skorajšnjim propadom družbe.

Nič čudnega torej ni, da so v zvezi z ogroženo socialno reprodukcijo in zavoženim družinskim življenjem /podobno kot katoliški moralisti že dolgo pred tem/ tudi v letih, ko je bilo 20. stoletje še mlado, odločno nasprotovali sklepanju zakonskih zvez v primeru prisotnosti alkoholizma. Ko se je v Cislitvaniji npr. ponovno razvnela široka razprava o zakonskem pravu in možnostih ločitve »svetega zakona«, ⁴³⁹ je tudi ugledni profesor nevrologije na dunajski univerzi Moritz Benedikt, eden izmed začetnikov kriminalne antropologije, ki je center moralnega čuta videl v človekovih možganih, leta 1905 npr. poudarjal, da je, kot je splošno znano, »potomstvo alkoholikov ogroženo. To nevarnost bi bistveno zmanjšali, če bi zakon določal prisilno oddajo alkoholikov v zdravstvene ustanove oziroma zavetišča. Glede na izkušnje je to možno predvsem pri tistih duševnih bolnikih, ki jih alkohol še ni popolnoma uničil in kjer je poskrbljeno za družino, če ta to potrebuje. Toda v revnih slojih prikrivajo stanje svojega moža celo najbolj trpinčene ženske, saj so vendarle odvisne od njegovega zaslužka«. ⁴⁴⁰ Dr. Benedikt se je zavzemal, da mora zakon v takšnih zakonskih zvezah po možnosti preprečevati nadaljnjo ploditev in »posebno zdravim ženskam dopuščati in omogočiti, da se izognejo spolnim dolžnostim«. ⁴⁴¹

Do takih pogledov na alkoholizem in posledično degeneracijo pa ni ostala ravnodušna niti prva moralna avtoriteta – rimskokatoliška cerkev. Zagrizen moralist, ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič je sicer menil, da mora biti žena v spolnih stvareh povsem podložna možu. Toda v svoji odmevni knjižici *Ženinom in nevestam* je vendarle navajal nekatere izjemne situacije: »Ako je mož močno pijan, žena ni dolžna biti podložna, ker bi mogel mož v pijanosti preveč po živinsko z njo ravnati in ker so otroci, spočeti od pijanega očeta, jako nagnjeni na bolezni; navadno slabega razuma, bolj lahko postanejo škrofulozni, da, tudi neumni.« ⁴⁴² Še podrobnejši pa je bil nekaj let prej gorečni protialkoholni borec in moralist Janez Kalan, ki je poudarjal, da je že preprostemu ljudstvu znano, da so »v pijanosti zarojeni otroci podvrženi često raznim živčnim boleznim, ki so sicer v njih rodovinah bile dotlej neznane«. Zaradi alkohola med drugim trpijo tudi »spolne žleze in njih izločine /.../ Zato je zarod pivcev, če ne

⁴³⁹ Več o tem: Janez Cvirn, *Boj za sveti zakon. Prizadevanja za reformo poročnega prava od 18. stoletja do druge svetovne vojne*, Ljubljana 2005.

⁴⁴⁰ *Protokolle der Enquete betreffend die Reform des österreichischen Eherechts (vom 27. Jänner bis 24. Februar 1905) unter dem Vorsitz des Hofrat Dr. Karl von Pelsner-Fürnberg, Mitteilungen der kulturpolitischen Gesellschaft, Wien 1905, str. 50.*

⁴⁴¹ *Ibidem*, str. 49.

⁴⁴² Anton Bonaventura Jeglič, *Ženinom in nevestam*, Ljubljana 1910, str. 25.



Pijanec se utaplja v luži.

naravnost pokažen, pa vsaj nakažen. Otroci pivcev so pogosto spački, pritlikavci, bebci, polni živčno-duševnih bolezni, kakor božjast, histerija, nervoznost, vidovice itd. Njih umrljivost je strahovita. Če odrastejo, so hujši alkoholički od roditeljev.«⁴⁴³

Na začetku 20. stoletja cerkveni zastopniki v protialkoholnem taboru torej niso več samo poudarjali, da je pitje nezmernost, zlo in greh. Alkohol odslej v njihovih očeh ni veljal samo za greh, ampak tudi za strup, s katerim naj bi starši ubijali dušo in telo lastnega otroka. V poljudno-

znanstvenih prispevkih so se pod vplivom teorij o dednosti in degeneracijskih učinkih vse bolj popularizirale kvarne zdravstvene in širše posledice za posameznika in družbo. Alkohol – največji sovražnik človeštva – je »za vsako živo stvar, za rastlino in za žival in za človeka strup, to je dokazala veda«. Vsak pijanec »je bolan na srcu, pljučih, želodcu, črevesju in na možganih«. Alkohol zastuplja možganske celice in uničuje prosto voljo. »Popolnoma pijan človek se torej obnaša čisto kakor norec, ki ima bolno velikomožgansko skorjo.« Alkohol je »ono strašilo, ki najbolj polni norišnice in tudi bolnišnice«. V posebni meri je alkohol strup za spolne celice in more »uničiti ali degenerirati ne samo človeka, ampak človeštvo. Veliki pijanci so ali sterilni ali pa imajo pohabljene, rahitične, slabotne, epileptične otroke«. Pijanstvo staršev ni samo uboj njih samih, ampak tudi otrok. »Kako strašna beseda je to: degeneracija! Bolehni otroci, pohabljeni vnuki. Cele knjige, neštete knjige pišejo o tem zlu! Tu vam hočem imenovati samo njegove roditelje: alkohol in prostitucija. Brat in sestra v divjem zakonu!«⁴⁴⁴

⁴⁴³ Janez Kalan (M. V.), Kaj je torej z alkoholom? Postojna 1906, str. 63 in 65. Kalan je enako stališče o pijančevanju, ki da nesrečno vpliva na človeški zarod in ga telesno in duševno degenerira, zastopal tudi kasneje, npr.: Janez Kalan, Da se poznamo! Celje 1931, str. 23-24.

⁴⁴⁴ Bahovec, »Trezno ljudstvo bo bogatelo, bo cvelo in se krepko razvilo«, str. 70.

V očeh katoliških moralistov pijančevanje torej ni bilo več samo strašen trinog, pijanci niso bili več samo nezmerni grešniki, ki »čestokrat začnejo no-reti in divjati kakor divje zverine«. ⁴⁴⁵ S strašnim strupom si pijanci uničujejo tudi zdravje, pijanci so bolniki, degeneriranci. Tudi v klasičnih moralkah o najhujšem sovražniku so odslej prisotni atavistični pogledi. Pijančevanju naj bi sledil cel trop bolezni, alkohol naj bi škodoval zlasti živcem in oviral delovanje možganov. V najnesrečnejšem položaju naj bi bili otroci, ki so rojeni od staršev – pijancev, kajti že Plutarh je modroval, da »pijanec rodi pijanca«. Pri otrocih pijancev naj bi se že v nežnih letih pojavljalo »neko čudno nagnjenje do opojnih pijač«, razlog za to »prikazen« pa naj bi bil v tem, da so »prinesli to nagnjenje že na svet«. Zlo degeneracije naj bi prehajalo iz roda v rod, nesreča in bolezen naj bi bila vedno večja. ⁴⁴⁶

Pred alkoholom naj bi varovali predvsem najboljčuljivejše – otroke in mladino. Podobno kot trud katoliških moralistov, ki so še neizprijenim jagenjčkom božjega kraljestva na zemlji priporočali pitje vode in zdravega mleka, tudi trud šolnikov in ostalih vzgojiteljev kljub opozorilom, da ima alkohol v vsakdanjem življenju degenerativne učinke ⁴⁴⁷ in da ga še vedno vse preveč staršev daje svojim otrokom, ni bil povsem poplačan. Vzgajanje otrok in mladine v »razumne osebnosti«, ki bi jih lahko s pozitivnimi nazori in načinom življenja vključili v meščansko družbo, je bilo torej ideal, toda ta vrednostna merila je v realnem vsakdanu neprestano razjedal škodljivi kralj alkohol. Pozivi, da je potrebno mladino pridobiti »za higijenično življenje«, ker naj bi s tem rešili »narod degeneracije«, niso padli na rodovitna tla. ⁴⁴⁸ V popularnih člankih so bile nekaj povsem običajnega še vedno notice kot je naslednja: »Otroci so vina navajeni, kakor riba vode. Ko še ne zna niti govoriti, vino že zna dobro vleči. Ko se trileten otrok ponoči zbudi, ne zahteva vode, ampak prinesiti mu morajo vina. Za zajtrk ni treba dosti skrbeti. Kar kozarec vina in kos kruha! Če majhen otrok spi en do en in pol liter vina na dan, to ni nič čudnega. Posledice strašne. /.../ Tudi žganja mnogo popijejo. /.../ Če dajete otrokom žganje, jim škodujete na trojen način: 1. že otroka navadite na alkohol, na pitje, in to je prava pot, da iz otroka postane pijanec. Nikar se potem ne čudite, če bo pozneje kot mladenič vse zapil in lastne starše pretepal. /.../ 2. žganje škoduje otroku telesno, otrok zastaja v rasti, postane slabokrven, primejo se ga hitro različne bolezni, svoje žive dni bo vlačil s seboj slabotno telo, zastrupljeno po šnopsu; 3. ker žganje

⁴⁴⁵ Jurij Trunk, Bodi svoje sreče kovač! Nauki za vsakdanje življenje, Celovec 1904, str. 109.

⁴⁴⁶ Ibidem, 136-137.

⁴⁴⁷ Glej npr.: B. Žnidaršič, Degeneracija in alkoholizem, Omladina. Glasilo narodno-radikalnega dijaštva, ur. Oton Fettich – Frankheim, leto IV., 1907-08, str. 6-8.

⁴⁴⁸ E. M., Alkohol in dijaštvo, Omladina. Glasilo narodno-radikalnega dijaštva, ur. Oton Fettich – Frankheim, leto IV., 1907-08, str. 70-72.

najhuje zdela mlade možgane, postane otrok slaboumen, zabit in nagnjen k raznim hudodelstvom in grdim pregreham.«⁴⁴⁹

V propagandnih glasilih so teorijo progresivne degeneracije popularizirali tudi pravniki in kriminalnimi antropologi. Tudi ti so opozarjali na kvarne učinke alkohola tako na alkoholike kot njihove potomce, na degeneracijo, ki naj bi v končni konsekvenci vodila v propad tako posameznika kot cel narod. Zaradi pijančevanja naj bi v njihovih očeh neprestano grozno predstavljalo tudi naraščanje kriminalitete. V Slovenskem pravniku so objavljali tudi izvedenska mnenja o degeneraciji in alkoholni psihozi,⁴⁵⁰ mnenja o prištevnosti,⁴⁵¹ o alkoholizmu s pravnega vidika,⁴⁵² ipd.

O alkoholizmu in degeneraciji so pravniki in sodni izvedenci veliko razpravljali tudi v letih po prvi svetovni vojni. Ugledni univerzitetni profesor na mladi ljubljanski pravni fakulteti Metod Dolenc je npr. leta 1922 eksplicitno širil nauk, da se med Slovenci »stopnjuje kriminaliteta vsled pijanstva«. Tudi po mnenju Dolenca »pijanci rode in zarajajo samo redko zdrave potomce. /.../ Žalostna je dediščina, ki jo dobi pijanca dete, ko zagleda luč sveta. Telesno in duševno so otroci pijancev pohabljeni – in tak zarod bodi kós življenjskemu boju?! Oni so rojeni kandidatje ali za blaznico ali pa za kaznilnico. /.../ Ni pa samo prekletstvo te krvne dediščine, kar jih žene v kaznilnico, vzporedno s tem dejstvom gre ponajvečkrat še drugo dejstvo: Pijanec zapije več, kakor bi po svojih imovinskih močeh smel, ako naj pošteno preživi sebe in rodbino, s tem pa tira svoje ljudi v uboštvo, siromaštvo. Brutalni egoizem pijanca, njegova posurovelost daje njegovemu zarodu že v nežni starosti slab vzgled, otopi njihov

⁴⁴⁹ Mojca Šorn, »Dajte otrokom mleka, ne alkohola!« Protialkoholno gibanje in mladina na Slovenskem do druge svetovne vojne, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 125-126.

⁴⁵⁰ Npr. mnenje o konkretnem primeru A. J. dr. Ivana Robida, vodje deželne blaznice na Studencu, ki ugotavlja, da je A. J. »degeneriranec, anormalen od rojstva, človek, pri katerem se je na tej nesrečni podlagi razvila blaznost vsled preobilnega zavživanja alkoholnih pijač; ta blaznost pojavlja se v prvi vrsti klinično kot etična depravacija bolnikovega značaja, v drugi pa kot ljubosumnostna blaznost. Podrediti je obe formi pod imenom alkoholne psihoze.« – Degeneracija in alkoholna psihoza, Slovenski pravnik, 1900, str. 310-324, cit. 324. Na objavljena poročila sodnih izvedencev naletimo tudi kasneje. Zanimivo je npr. poročilo Frana Goestla, objavljeno leta 1934 o F. Ž., ki je ob zamračenosti uma od alkoholne epilepsije storil različne delikte. F. Ž. je bil dedno obremenjen (oče je bil duševni bolnik, mati pijanka) in moralno propadel – degeneriran. – Fran Goestl, Kriminalni alkoholik in epileptik, Zdravniški vestnik. Strokovno glasilo zdravništva v Dravski banovini, leto VI., št. 4, str. 147-149.

⁴⁵¹ Ivan Robida, O presodnosti normalnega človeka, Slovenski pravnik, XVII, 1901, str. 71-76; 240-243 in Slovenski pravnik, XVIII, 1902, str. 102-108; 171-175.

⁴⁵² Alkoholizem s pravnega stališča (Iz predavanj na VIII. antialkoholnem kongresu na Dunaju), Slovenski pravnik, XVII, 1901, str. 138-141; 193-196.

čut za nravnost, otroci slede kmalu staršem. Tudi oni začno piti, in če je bil oče ali mati zaprt, ne zdi se jim ječa nič posebnega, nič strašnega, prično se potepati, v potepuštvu kradejo, dekleta komaj godna, se prostituirajo, zapadajo spolnim boleznim, kmalu se najdejo bratje in sestre – nesrečni zarod pijancev – skupno na isti poti zločinstva!⁴⁵³

Na problematiko alkoholizma, degeneracije in atavističnih teorij naletimo tudi v beletristiki. O posledicah alkoholizma za potomstvo se torej razpravlja tudi v leposlovju. To priljubljeno temo srečamo tako v romanu Frana Govekarja *V krvi* (1897). Pisatelj najprej moralno obsoja mati Vrhnikovko, ki se je »udajala pijači bolj in bolj. Vso skrb za otroka in dom je prepustila možu.«
/.../ »Loteristovka pa je prihajala čim česče vinjena domov. Njeno nekdanje lepo lice se je zalilo z zoprno tolščo in čudno rdečico; vsa njena nekdanje tako priku-
pljiva postava je postala čokata, široka, neokretna. Navzlic temu pa se je umela z vkusno obleko napraviti še vedno mladostno in simpatično. Očividno si je hotela z vsemi sredstvi ohraniti telo kar najdalje zapeljivo in vablivo. Tako je postajala loteristovka vedno bolj načičkana in naličkana, pa tudi sita za svojim poslom, doma pa je vladala beda: otroka umazana, raztrgana, mož zanemarjen in često lačen, soba v največjem neredu.«⁴⁵⁴

Materin nemoralni alkoholizem in vlačugarstvo je podedovala tudi njena lepa hči Tončka. Naturalistični Fran Govekar se zgraža nad nemoralno, češ, da je »moralna redka čednost med nižjim ljudstvom!« Za vse naj bi bili krivi »beda, vzgoja, slab vzgled, /.../ morda pa lenoba.« A končno zaključi, da je vse v krvi, da je za vse kriva kri. Takole pravi: »Kri, gospoda, kri!«
/.../ »Atavizem – hereditarnost fizičnih in psihičnih lastnosti.«⁴⁵⁵ Lepa Tončka, ki se je podobno kot mati privadila popivanja in končala kot lahkoživka, pa na koncu ugotavlja: »Že s početka sem se morala boriti s svojo nemirno krvjo, hlepečo, hrepenečo vedno le po izpremembi ... sedaj pa se povsem jasno zavedam, da je bila vsega kriva moja mati ... Kar ona, to jaz! Tako je moralo priti slej ali prej...«⁴⁵⁶

⁴⁵³ Metod Dolenc, Alkohol in kriminaliteta, Prerod, leto I., št. 1, 1922, str. 10-12.

⁴⁵⁴ Govekar, *V krvi*, str. 73.

⁴⁵⁵ Ibidem, str. 469-470.

⁴⁵⁶ Ibidem, str. 723. Leto po izidu romana *V krvi* se je o atavističnih »novih naukih« italijanske kriminalne antropologije in njenih glavnih predstavnikov (Cesare Lombroso in Enrico Ferri) kritično razpisal tudi Janez Evangelist Krek. Ošvrknil je naziranje, da »razne nepravilnosti v človeškem organizmu, ki se podedujejo od krvnih prednikov, ustvarjajo ljudi – hudodelce«, hkrati pa poudaril, da se »Lombrosovi in Ferrijevi nazori presajajo tudi v leposlovje in slovstvo. Takozvana realistična šola v pesništvu in povestih ni drugega, nego leposlovna zastopnica materijalističnih nazorov in s tem tudi kriminalne antropologije v Lombrosovem smislu. Roman *V krvi*, ki ga je priobčil lanski Zvon, nam to jasno spričuje. S takim realizmom se razdira umu razvidna in razodeta resnica in se pripravlja pot edinemu doslednemu zastopniku materijalističnih nazorov – Marksovemu socializmu. Ta praktični

Tako kot že leta in desetletja poprej so se tudi v omenjenih protialkoholnih glasilih in popularnih propagandnih brošuricah zelo radi sklicevali na tuje avtoritete, seveda s preprostim namenom, da bi podkrepili domačo propagando. Pogosto so tako prevajali razna predavanja tujih strokovnjakov. Kot vzorčni primer si oglejmo nadvse zanimivo razmišljanje profesorja psihiatrije na dunajski univerzi Alexandra Pilcza (1871–1954), ki je privekal na svet istega leta kot Ivan Robida. Leta 1906, ko je bil še docent na dunajski univerzi, je imel predavanje o ozdravljivosti alkoholikov, ki so ga v prevodu objavili tudi v *Piščalki*.⁴⁵⁷

Psihiater Pilcz ločuje dve vrsti pijancev. Prvi naj bi pili zato, ker mislijo, da jim žganje more nadomestiti kruh in meso, kadar so lačni, drva, kadar jih zebe. Pili naj bi zato, da bi vsaj za trenutek pozabili na svoje bedno življenje. Takšni pijanci naj se ne bi zavedali škodljivih posledic uživanja alkohola, toda, če bi jim razložili dejstva o alkoholu in njegovih učinkih, poleg tega pa poskrbeli, da bodo mogli človeško živeti, bi jih še lahko rešili alkoholne odvisnosti.

Mnogo huje naj bi bilo z drugo vrsto pijancev, s celo vrsto posameznikov, ki jih strokovnjaki imenujejo »degeneriranci«, »psihopatično manj vredni«. Takšni pijanci naj bi kazali celo vrsto najrazličnejših duševnih anomalij. Kot pravi Alexander Pilcz: »Ako se količkaj slabo počutijo, jih to naredi popolnoma nezmožne za delo in se tako polasti njihove osebnosti, da zahteva kakšne omame, pomočka v opijanjenju; narkotiziranje postane za nje nekaj, k čemur jih organizem nujno sili. Mnogo pijancev iz navade izhaja izmed takih že od rojstva abnormalno razporejenih ljudi. Pri velikem delu alkoholizem ni vzrok, ampak posledica, samo en pojav abnormalne duševne konstitucije. Taki ljudje niso degenerirani, ker pijejo, ampak oni pijejo, ker so degenerirani, in pri njih najdemo razen simptonov alkoholizma najrazličnejša druga znamenja splošne psihopatične manjvrednosti, periodično menjavanje čustev, spolne anomalije, epileptoidne in histerične znake, нравno pomanjkljivost itd.«⁴⁵⁸

Tudi druga vrsta pijanca se po mnenju Pilcza morda izgovarja »na vse slučaje«, ki jih je pripisal prvi vrsti pijanca, »toda on je 'moral insane'. Poučujte ga, in v obraz se vam bo smejal, zvišajte mu gmotne dohodke, in v žganjarno bo znosil še to, kar zasluži več, spravite ves alkohol s sveta, in mož se oprime

pomen je tem važnejši, ker bodo napačni zaključki kriminalne antropologije ostali še vedno v slovstvu in umetelnosti in med brezvestnimi agenti materijalističnih nazorov, ki v poljudnih knjižicah in člankih prodajajo ljudstvu pod imenom prave vede to, kar je ravno zmotno pri nji...« Janez Evangelist Krek, *Kriminalna antropologija*, Katoliški obzornik, letnik I., Ljubljana 1897, str. 299.

⁴⁵⁷ Alexander Pilcz, *Ozdravljivost alkoholikov*, *Piščalka*, leto II., št. 6, 1906, str. 197-200.

⁴⁵⁸ *Ibidem*, str. 197.

drugega narkotika. Ta je zgubljen in nobena zgovornost, nobena še tako premišljena in odločna propaganda, nobene zakonske določbe ne rešijo tega človeka, ki mu je bilo vtisnjeno znamenje duševne degeneracije že v kali.«⁴⁵⁹

Pilcz je na eni strani torej predstavil podobo normalnega človeka, ki je le zaradi zunanjih vzrokov zašel v pijanstvo, na drugi strani pa tipičnega degeneriranca, »pri katerem je konstitucija vse, milje pa določuje le slučajno konkretno obliko nastajanja.« Hkrati je izpostavil težko določljivo ločnico med normalnim in izrojenim, saj se »nam kažejo znaki priro-



Degeneriranec, »psihopatično manjvreden« pijanec.

jene in znaki še le po alkoholizmu samem povzročene npravne in umske izprijenosti v eni in isti osebi tako tesno združeni, da je lahko nemogoče praktično odločiti, ali imamo opraviti z degeneriranim pivcem ali alkoholičnim degenerirancem.« Skratka, tega »vnaprej pri posameznem pijancu ne vidimo«. Vsakdanje izkušnje pa naj bi tudi učile, da se v »najtežjih oblikah psihopatične manjvrednosti, torej pri ljudeh, ki so nedostopni vsakemu pouku, ki so po dolgoletni prisilni vzdržnosti v blaznici ali pa v kakem zavodu zopet začeli piti, ko so postali prosti, torej pri nepoboljšljivih pijancih vsi bolesteni pojavi duha, ki so povzročeni po naravi sami, vsled alkoholizma le v precejšnji meri zvišajo in poslabšajo. Taki ljudje tudi brez alkohola niso angeli, po alkoholu pa so zverine!«⁴⁶⁰

Slednje misli učenega Alexandra Pilcza so bile namenjene v tolažbo protialkoholnim borcem, ki so v gorečni želji, da bi rešili kakega pivca, morali zagristi v grenki sadež neuspeha in spoznati, da so marsikateri eksempli že od vsega začetka izgubljeni in popolnoma brezupni. Tolažil jih je, da ima »duševna degeneracija, ki smo jo spoznali za neozdravljivo, sama največkrat vzrok v alkoholizmu, namreč v alkoholizmu prejšnjih rodov!« Alkoholik namreč »ne škoduje le sebi, ampak tudi potomstvu.« Kljub temu je protialkoholne borce pozval, naj vztrajajo pri svojih »rešilnih poskusih« in jim zaklical: »Bojujte se proti alkoholizmu in duševnih boleznih ne boste ravno s sveta spravili, a enega najvažnejših virov jim boste zamašili.« Pri svoji protialkoholni propagandi

⁴⁵⁹ Ibidem, str. 198.

⁴⁶⁰ Ibidem, str. 199.

naj bi tudi neprestano opozarjali, da je degeneracija prirojena oz. podedovana in da ima alkoholizem pogubne posledice za potomce. V svoji propagandi naj bi vedno in povsod poudarjali, »da je treba umevati protialkoholno gibanje ne samo s stališča poedinske, ampak s stališča plemenske higijene« in da je vsak posameznik, četudi ga dosti prenese, »sokriv zastrupljenja in rastočega slabšanja prihodnjih rodov.«⁴⁶¹

⁴⁶¹ Ibidem, str. 199-200.

NAMESTO EPILOGA: EKSTREMI OZIROMA DUH UIDE IZ STEKLENIČKE

Dunajski profesor Aleksander Pilcz v svojem predavanju ni izbiral besed. Temeljna značilnost degeneriranih kroničnih pijancev naj bi bila po njegovem mnenju ta, da se po zaužitem alkoholu prelevijo v zverine. Odvisniki od droge (alkohola) so zanj sploh »nenavadna pojavnost oblika splošne psihopatične manjvrednosti«. ⁴⁶² Dedna obremenjenost alkoholikov je pri tem igrala vidno vlogo, bila je »eden pomembnejših faktorjev etiologije alkoholizma«. Kot je razlagal v svojem učbeniku *Lehrbuch der speziellen Psychiatrie*, namenjenem študentom in zdravnikom, naj bi psihično in telesno propadli alkoholiki pili iz navade zaradi svoje izvorno (ab origine) patološke narave. Tudi tu je izrecno poudarjal: »Niso degenerirani zato, ker pijejo, temveč pijejo, zato ker so degenerirani«. ⁴⁶³

Potem ko so se teorije »biološke psihiatrije« o progresivni degeneraciji razširile v javnost, je iz stekleničke ušel duh, ki ga kasneje ni bilo mogoče več obvladovati. V zadnji četrtini 19. stoletja so se razpravljanja o degenerirancih, torej tudi o alkoholikih, vedno bolj širila v bulvarski tisk. Poljudnoznanstvene ugotovitve o degeneraciji je širša javnost sprejela z grozo, sloj izobraženega meščanstva pa je vse bolj verjel, da je evropska družba obsojena na propad, če se grozljivo »zastrupljanje dednega materiala« ne bo v najkrajšem času ustavilo. V vseh evropskih državah in tudi na Slovenskem so razpravljali o padcu rojstev /v vrstah večvrednih/, socialni darvinisti in evgeniki pa so v okviru populacijske teorije začeli iskati rešitve za problem progresivne degeneracije posameznika, družbe in celih narodov. Prizadevali so si torej zaustaviti »zastrupljanje dednega materiala«. Osnovni problem so videli v bistveno nižji rodnosti »večvrednih« posameznikov v primerjavi z vse večjo rodnostjo »manjvrednih« posameznikov, kar naj bi posledično vodilo k splošnemu moralnemu propadu, ki ga je povzročal tudi vse bolj pereč problem alkoholizma. Družba je postala bolnik, ki se ga je potrebno lotiti z ekstremnimi prijemi. Družbo naj bi za vselej pozdravila evgenika. Medicina in antropologija sta se pri tem ponujali kot naravna in logična izbira, zdravniki in antropologi so si postopoma pridobivali pravico »razsojanja o vprašanih spolnosti, higijene in 'zdravega rodu' ter o občin moralnih vprašanih«. ⁴⁶⁴

⁴⁶² Alexander Pilcz, *Lehrbuch der Speziellen Psychiatrie für Studierende und Ärzte*, Leipzig und Wien 1909, str. 221.

⁴⁶³ Ibidem, str. 222.

⁴⁶⁴ Polajnar, *Narod bo obstal, samo če bo zdrav*, str. 355; Polajnar, *Vpliv alkohola na degeneracijo naroda med obema svetovnima vojnama*, str. 110; Shorter, *A History of Psychiatry*, str. 98; Darja Zaviršek, *Ženske in duševno zdravje. O novih kulturah skrbi*, Ljubljana 1994, str. 160.

Znano je, da so se ideje evgenike in rasne higijene razvile do skrajnosti v nacistični Nemčiji v tridesetih letih 20. stoletja, ko so se »teoretiziranja o plemenitenu človeškega rodu začela spreminjati v živo nočno moro«. Nacistična stranka je imela v svojem programu vključeno skrb za rasno higieno, ki je prišla tudi v zakonske akte nacistične Nemčije. Treba pa je poudariti, da »zakonov, ki so uvajali npr. prisilno sterilizacijo, ni sprejela samo nacistična Nemčija. O udejanjanju evgenike so razmišljali zdravniki in antropologi po vsej Evropi. Sterilizacijske zakone so takrat sprejele mnoge države, kot so Norveška, Švedska, Danska, Kanada in nekatere države ZDA.«⁴⁶⁵

Pot do omenjene uzakonitve prisilne sterilizacije v nacistični Nemčiji je imela seveda svojo predzgodovino. Kot vzorčni primer si oglejmo zamisli enega vidnejših nemških zdravnikov, ki se je že okrog leta 1900 zavzemal za kastracijo degenerirancev kot učinkovite zaščite družbe. Višji zdravnik v Hubertusburgu Paul Adolf Näcke (1851–1913) je namreč že takrat menil, da je »degeneracija lahko prirojena ali podedovana, da je lahko prehodna ali trajna, toda pod izrojenostjo večinoma razumemo prirojeno, nikoli odpravlljivo obliko.«⁴⁶⁶ Nešteto degenerirancev naj bi predstavljalo pretečo grožnjo skorajšnjega propada (Mene Tekel) družbe. Degeneriranci naj bi povzročali veliko škodo narodni blaginji, globoke rane pa naj bi zadali tudi družinskemu življenju. Degeneriranci naj bi praktično uničili meščanski ideal – srečno družinsko življenje. Pri tem naj ne bi trpela samo vzgoja otrok, temveč naj bi največja nevarnost prežala v tem, da eden ali celo oba zakonca in roditelja prispevata k enaki, oziroma kar je še bolj pogosto, k še večji in večinoma še težji degenerativni zastrupitvi embria in s tem za sabo zapustita nesrečno dediščino.⁴⁶⁷

Paul Adolf Näcke se je spraševal, ali sploh obstaja zanesljivo in preizkušeno sredstvo za zaustavitev strašnega pohoda degeneracije oziroma njenih glavnih pojavnih oblik. Zavzel se je za korenito odstranitev vsega higienskega in socialnega zla, »ker pravzaprav vsaka degeneracija, ki bo potem podedovana naprej, lahko vodi v še večje zlo.«⁴⁶⁸ Seveda je bilo takšno sredstvo na začetku 20. stoletja še nedosegljiv ideal. Näcke je namreč predlagal, da bi z radikalnimi sredstvi omejili na minimum vsaj najnevarnejše oblike degeneracije. Med vsemi sredstvi pa se mu je zdela najprimernejša metoda kastracije, »ki se nam sicer zdi še zelo tuja, toda v zadnjem času od tujih učenjakov zelo pretehtana in pri-

⁴⁶⁵ Polajnar, Narod bo obstal, samo če bo zdrav, str. 355-356.

⁴⁶⁶ Paul Adolf Näcke, Die Kastration bei gewissen Klassen von Degenerierten als ein wirksamer sozialer Schutz, v: Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik 3, 1900, str. 66.

⁴⁶⁷ Prim.: ibidem, str. 68.

⁴⁶⁸ Ibidem, str. 69.

poročljiva zadeva. Da je to najpreprostejši in najcenejši način za uresničevanje prave socialne zaščite, verjetno ni treba posebej dokazovati.«⁴⁶⁹

Po mnenju zdravnika Näckeya naj bi bila sveta dolžnost države, »da ukrepa s preprečevalnimi sredstvi in prepreči razmnoževanje degeneriranih elementov. Če si že pridržuje pravico, da zaradi zaščite družbe (pogosto za vse življenje) zapira zločince, norce, epileptike, tudi gobavce etc., se zdi takšna majhna operacija samo en majcen poseg v osebne pravice. Seveda naj bi s tem prizadeti ne ostali nič manj nevarni kot prej in naj bi navadno prav tako kot prej potrebovali pridrževanje (Detention). Toda – in to je bistvena točka (Punctum saliens) – po odpustu iz ustanove ne bodo mogli več spočeti otroka in se tako naprej razmnoževati, s čimer naj bi se sčasoma učinkovito zajezilo porajanje vseh vrst težkih oblik degeneracije in težkih zločinov.«⁴⁷⁰

Näcke je predlagal, da naj bi kastrirali predvsem moške med 25. in 55. letom starosti, saj naj bi bila vazektomija pri moških mnogo bolj preprost poseg kot pa bolj zapleteni operativni posegi pri ženskah. Predlagal je sterilizacijo zločincev iz navade, nagonskih zločincev – predvsem tistih redke vrste (Species), zločincev, ki so že po naravi izrazito hudodelski in ki se ne ustavijo pred nobenim grozodejstvom, seksualnih zločincev, imbecilov, epileptikov ipd. Na listo je seveda dodal tudi neozdravljive pijance: »V zadnjem času je Sullivan opozoril, da imajo potomci pijank veliko več možnosti, da degenerirajo, kot potomci pijancev. To je razumljivo, če pomislimo, da prav od samega začetka (ab ovo) ni zastrupljen samo embrio, temveč je tudi med celotnim trajanjem nosečnosti hranjen s slabšo krvjo in poleg tega izpostavljen še vsemogočim neprilikam (sunki in brcanje v materino telo, padec itd.) Za te ženske bi bila kastracija priporočljiva. Pri nas so taki primeri na srečo zelo redki.«⁴⁷¹

Država naj bi se torej po mnenju dr. Näckeya postopoma in načrtno lotila kastracije nezaželenih in nevarnih elementov. Upal je, da bo s svojim pisanjem o (vsaj) delni in možni odstranitvi rak rane »v našem narodnem telesu« pritegnil vsaj pozornega in mislečega bralca in zaključil: »Seveda ne bomo doživeli predlagano pot k temu cilju v naši zakonodaji, kar pa nas ne sme ovirati, da ne bi postavili naše teoretično utemeljene in obrazložene zahteve, v upanju, da bo, s tem ko bodo te postajale vedno bolj lastne izobražencem, končno

⁴⁶⁹ Ibidem, str. 74.

⁴⁷⁰ Ibidem, str. 77.

⁴⁷¹ Ibidem, str. 79–80. Näcke navaja Sullivanovo razpravo: A note on the influence of maternal inebriety on the offspring, Journal of mental Science, July 1899.



Kozarček pred spanjem.

tudi zakonodaja nekoč prisiljena sprevideti, da mora pristati na sprejem teh upravičenih zahtev.«⁴⁷²

Tempirana bomba, ki je kasneje eksplodirala v Hitlerjevem tretjem rajhu, je začela tiktakati.⁴⁷³ Razmišljanja o »očiščenju«⁴⁷³ tedanje družbe na principih evgenike so se po letu 1900 začela uveljavljati tudi drugod. Zaobšla niso tudi naših krajev. Že leta 1912 tako

srečamo slovenski opis poslanstva evgenike, češ, da »se bavi z oplemenitvijo bodočega življenja in išče načine in pogoje za boljši telesni razvoj bodočega pokolenja.«⁴⁷⁴ Sicer pa se je pisanje in razmišljanje o potrebi popularizacije evgenike na Slovenskem pomnožilo šele kasneje, konec dvajsetih let 20. stoletja, še intenzivnejše pa je bilo v tridesetih letih, ko je z delom pričel Antropološki odsek Higienškega zavoda v Ljubljani pod vodstvom dr. Boža Škerlja (1904–1961).⁴⁷⁵ V službo socialne medicine je torej stopila tudi slovenska antropologija in postala ena glavnih zagovornic evgenike. Aktivno se je trudila za njeno praktično udejanjanje pri nas, vključno z zagovarjanjem omejevanja ali celo onemogočanja nadaljnjih ploditev »obremenjenih«. Božo Škerlj je že leta 1930 zastopal mnenje, da se »biološko manjvredni ali celo bolni posamezniki nahajajo v vseh socialnih slojih in prav ti ogrožajo po svojem, ponavadi številnem potomstvu obstoj družbe in tudi države iz enostavnega vzroka, ker iz vrst biološko polnovrednih

⁴⁷² Ibidem, str. 84.

⁴⁷³ Omenimo samo en ekstremen primer: »Nacionalsocialistični rasizem je povečeval materinstvo arijskih žensk, za prizadete pa je vpeljal evtanazijsko prakso in leta 1933 sterilizacijski zakon« – »temeljni dokument nacistične psihiatrije, ki ga je uporabljala za sterilizacijo Judinj in tistih, ki so bile označene kot duševno prizadete ali duševno bolne. Evtanazija je bila definirana kot zakon, ki je 'v dobro' tako prizadetim kot neprizadetim. Nekatere ženske so poskušale zanositi pred prisilno sterilizacijo, kar so nacistični zdravniki imenovali 'protestne nosečnosti' in sterilizacijski zakon leta 1935 razširili v zakon o splavu. Tako je bil od leta 1935 tudi splav, temelječ na istih evgeničnih načelih, vključen v sterilizacijski zakon. Po teh zakonih je bilo med letoma 1933 in 1945 v Nemčiji prisilno steriliziranih okoli 200 000 žensk.« - Darja Zaviršek, Hendikep kot kulturna travma. Historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi, Ljubljana 2000, str. 235-236.

⁴⁷⁴ Prim.: Borut Batagelj, »Škodovati ne smemo ne posameznicam, ne narodu!« Božo Škerlj, antropometrija in ženski šport v 30-tih letih 20. stoletja, Zgodovinski časopis, 62, 2008, št. 1-2, str. 181-182.

⁴⁷⁵ Polajnar, Narod bo obstal, samo če bo zdrav, str. 356.

ljudi ni toliko naraščaja, da bi se bolno razmerje kompenziralo. Evgenika je nujno potrebna in biološka, evgenična politika mora biti najvišji smoter vseh družbo in državo ljubečih voditeljev, sicer grozi propad ne samo držav, ampak cele družbe!« Nekateri, kot npr. dr. Ivan Jurečko, pa so bili še radikalnejši od dr. Škerlja: »Iznebiti se moramo balasta, ki napolnjuje blaznice, kaznilnice, bolnišnice, prisilne delavnice, ki parazitira na ostalih produktivnih slojih in zmanjšuje splošno blagostanje.« Jurečko si je gorečno želel, da bi se državna zakonodaja uklonila zahtevam evgenike.⁴⁷⁶

Pred dr. Škerljem se je z evgeniko ukvarjal dr. Franc Derganc, ki se je že leta 1920, ko so bili evgenični spisi še prava redkost, zavzel za ustanovitev Jugoslovanskega evgeničnega društva. Naslednje leto se je o evgeniki razpisal tudi antropolog dr. Niko Županič, ki je v novi državi videl marsikatero »kugo«, ki je uničevala narod: »Moralna in zdravstvena dekadenca, spolne bolezni, tuberkuloza in alkoholizem, zanemarjena mladina, nebroj lahkomišelnosti, sklenjenih in ločenih zakonov, lenoba in verižništvo, sistematično in premišljeno zastrupljanje javnega duha mladine po sovražnikih naše države.« Županič je govoril predvsem o narodno vzgojnem in moralnem pomenu evgenike ter se zavzemal za čisto zakonsko življenje, ki naj bi bilo predpogoj za prihodnost naroda. V tem času je bil poleg Županiča blizu evgeniki tudi Ivan Tavčar, ki se je leta 1921 pustil Županiču tudi antropološko izmeriti. V dvajsetih letih je bil aktiven tudi dr. Arnšek, ki je pisal o problematičnosti porok med sorodstvom, za evgenična pa bi lahko šteli tudi njegova priporočila pri izbiri nevest, saj je leta 1926 podrobno opisal izmerjene oblike lobanj neprimernih nevest. Toda za dvajseta leta, kljub temu, da srečamo še kar nekaj prispevkov, ki so se ukvarjali z narodovim zdravjem, lahko trdimo, da se ti še niso »zavzemali za širši državni in zdravniški nadzor števila prebivalstva in za umetno izločanje manjvrednih na podlagi evgenike«.⁴⁷⁷

Evgenika je torej stopila na slovensko prizorišče šele v tridesetih letih. Z »nastopom« dr. Škerlja so se tudi na Slovenskem začele meritve »manjvrednih« - npr. šolskih otrok, ki so obiskovali pomožne šole,⁴⁷⁸ športnic,⁴⁷⁹ prostitutk.⁴⁸⁰ Od leta 1934 je dr. Škerlj urejal tudi rubriko *Iz evgenike v Zdravniškem vestniku*,

⁴⁷⁶ Batagelj, »Škodovati ne smemo ne posameznicam, ne narodu!«, str. 182.

⁴⁷⁷ Podrobneje: Polajnar, Narod bo obstal, samo če bo zdrav, str. 356-358.

⁴⁷⁸ Dr. Škerlj je bil pri teh opazovanjih nadvse natančen. Spraševal se je tudi o razmerju spolov rojenih otrok alkoholikov in ugotavljal, da se v takih zakonih »rodi znatno več dečkov kakor normalno« ipd. – Božo Škerlj, Ali ima alkohol upliv na razmerje spolov otrok?, Zdravniški vestnik. Strokovno glasilo zdravništva v Dravski banovini, leto VI., št. 10, str. 560-565.

⁴⁷⁹ Prim.: Batagelj, »Škodovati ne smemo ne posameznicam, ne narodu!«, str. 177-185.

⁴⁸⁰ Glej npr.: Božo Škerlj, K problemom prostitucije v Ljubljani, Tehnika in gospodarstvo, leto VI, št. 5-6, 1940, str. 101-116 in 172-181.

ki je leta 1935 prerasla v prilogo *Evgenika*. Slednja je izhajala do 1938, ko je zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ugasnila.⁴⁸¹ Leta 1935 se je dr. Derganc ponovno zavzel tudi za ustanovitev Slovenskega evgeničnega društva. Toda »evgenična ideja« se pri nas zlasti zaradi nasprotovanja katoliške cerkve ni uspela razširiti. Proti sterilizacijskim in drugim ukrepom, ki bi načrtovanje otrok dali v roke države, se je na začetku tridesetih let v okrožnici *Casti connubii* (31. december 1930) izrekel papež Pij XI. Idejam evgenike je ostro nasprotoval tudi Aleš Ušeničnik. Nastopil je proti »nenaturni regulaciji porodov – poudarjam o nenaturni regulaciji, kakršen je poskus z umetnimi profilaktičnimi sredstvi – zakaj taka praksa mora prinesiti poedincem in narodu končno le prokletstvo in pogubo«. ⁴⁸²

Evgenika je zavzemala stališča do splava in sterilizacije, ki so v družbi s prevladujočo katoliško veroizpovedjo, etiko in moralno naletela na odpor in širše neodobravanje. Katoliška cerkev je namreč vzroke degeneracije še vedno videla predvsem v grehu in ne v dednem zapisu. Rešitev je videla v izboljšanju stanja duha, v večji pobožnosti in bogaboječnosti ter v bolj krepostnem življenju ljudi. Evgenika se torej na Slovenskem ni uspela uveljaviti in ni dosegla razmaha kot v nekaterih protestantskih deželah.⁴⁸³

Čeprav se t. i. »evgenična izobrazba« na Slovenskem ni uspela širiti, pa je vendarle treba poudariti, da je bila ideja evgenike »prisotna tudi pri nas in da so evgeniki poskušali zakonsko urediti sterilizacijo manjvrednih«, rasni higieni pa so nasprotovali. Dr. Boris Zarnik je tako videl ukrepe, ki bi močno posegali v integriteto posameznikov, kot nujnost, ki se ji morajo manjvredni v dobro skupnosti pač ukloniti. O nujnosti zakonske ureditve sterilizacije je bil prepričan tudi pravnik, profesor kazenskega prava na ljubljanski pravni fakulteti dr. Avgust Munda, medtem ko se npr. starosta slovenskega kazenskega prava dr. Metod Dolenc s posegi v človeško dostojanstvo in v človekove pravice ni strinjal.⁴⁸⁴

Evgenikom kot je bil dr. Škerlj pa se je ta tema zdela povsem brez pomena. Zanimala so ga samo ideje o vzreji nove močne nacije, ki naj bi jih učinkovito izvajala »državna oblast s strogo izvajano specifično zakonodajo, ki predvideva tudi sankcije«. Kakršnokoli filozofiranje o posegih v osebno svobodo naj bi bilo

⁴⁸¹ Polajnar, *Narod bo obstal, samo če bo zdrav*, str. 356.

⁴⁸² *Ibidem*, str. 358.

⁴⁸³ S tem v zvezi se zdi zanimivo evgeniki naklonjeno videnje celjskega evangeličanskega župnika dr. teol. G. Maya iz Celja, ki je leta 1937 med drugim zapisal: »Ali je sterilizacija neupravičen poseg v božje stvarstvo? Ne! To je upravičen poseg v po boleznih in krivdi izkvarjeno stvarstvo.« - Polajnar, *Narod bo obstal, samo če bo zdrav*, str. 359.

⁴⁸⁴ *Ibidem*, str. 360-361.

zato brezpredmetno. A to so bili le posamični pogledi, pogledi določenega kroga ljudi, ki jim je njihove nedemokratske posege v človeško telo in dostojanstvo, njihove »nauke o dobrem rojstvu«, njihova stremjenja za boljšim gensko »polnim« človekom tudi marsikdo očital. Precej piker do idej evgenikov je bil npr. dr. Maks Kremžar, ki je med drugim zapisal: »Ni dovolj, da vtika državna oblast svoj nos v naše žepe, v naš želodec, še naših genitalij se ji je zahotelo, da jih bo otipavala in ocenjevala, da bo svetila s svojo brezobzirno lučjo v naše najskrivnejše koticke, diktirala bo poroke, porode itd. Ni dovolj, da imamo konfidente za davkarijo, še za evgeniko jih bomo dobili.«⁴⁸⁵

Eden večjih, če ne kar največji sovražnik narodne biti, je bil tudi v tridesetih letih, v letih skromnega »razcveta« evgenike na Slovenskem, alkoholizem. Ta naj bi odločilno prispeval k degeneraciji, telesni in duševni pokvarjenosti, manjvrednosti, toposti in nagnjenju k pregreham. Alkoholizem kot osrednji krivec za propadanje naroda, kot krivec za degeneracijo narodne biti na manjvredno stopnjo, je poleg katoliških moralistov, kot je bil vztrajni Janez Kalan, seveda pritegnil tudi pozornost evgenike. Najbolj aktiven evgenik dr. Božo Škerlj je izpostavil tudi vpliv alkohola na dedni material, alkohol pa je pojmoval kot enega izmed dejavnikov, ki vplivajo na manjšo nadarjenost otrok. Raziskoval je alkoholizem staršev in dedno obremenjenost po alkoholu, t. j. po starših ali prednikih.⁴⁸⁶

Poleg dr. Škerlja je bil tudi omenjeni pravnik Avgust Munda prepričan, da alkohol kvarno vpliva na dedni material in da so alkoholiki manjvredni ljudje, ki prispevajo k propadanju človeštva. Predlagal je, da naj se alkoholizem podobno kot »povratek radi hudih zločinov zoper življenje, telo, imovino ali svobodo kaznuje s sterilizacijo. Na ta način se bolezensko nagnjenje izleči. Nagnjenost k alkoholizmu je namreč često prirojena. Alkohol zelo oškoduje dedno tvarino, tako da postanejo otroci manjvredni. In tu nima pomena ugotavljanje dedljivosti, ker je alkohol hud strup za spolne žleze.«⁴⁸⁷

Medtem ko so v nacistični Nemčiji in še v nekaterih državah že izvajali sterilizacijske zakone, pri nas evgenika ni naletela na širši odmev. Še vedno pa se je veliko razpravljalo o pijanosti kot moralni zablodi, o pogubnem vplivu alkoholizma na umrljivost in število obolenj, o degeneraciji prebivalstva in o vplivu alkoholizma na rod in potomstvo. Takšna so bila zlasti poročila zdravnikov in učiteljev iz vinorodnih krajev. Dr. Ivo Pirc (1891–1967), zdravnik in direktor Higijenskega zavoda v Ljubljani, je poudarjal, da zaradi alkoholizma

⁴⁸⁵ Ibidem, str. 362.

⁴⁸⁶ Polajnar, Vpliv alkohola na degeneracijo naroda med obema svetovnima vojnama, str.112.

⁴⁸⁷ Ibidem.



Žganje grobokop...

trpi narod kot celota, da je alkoholizem problem splošne socialne medicine. Poudarjal je tudi, da strup kot je alkohol »oškoduje kali za možgansko snov v zarodnih celicah, radi česar je novo nastala možganska snov že iz vsega početka oškodovana. Pričakujemo lahko celo, da je malo odporna kal možganske snovi v zarodni celici hujše oškodovana nego so oškodovani možgani dotičnega človeka. /.../ Kal bolezni je v njegovih zarodnih celicah, bolezen je torej njegova lastnost in te ne moremo iz njega izrezati.

Stroj, ki ne deluje, ker je slabo namazan, spravimo v delovanje, če ga namažemo, česar pa ne moremo doseči pri stroju, ki je iz slabega materiala. Isto je pri človeku. Hipno bolezen lahko odpravimo, dedne ne moremo.«⁴⁸⁸

Tudi pri dr. Ivu Pircu opazimo recepcijo teorije progresivne degeneracije, ki naj bi bila še posebej vidna pri potomcih, kjer naj bi bil alkoholizem podedovan. Pirc je zato pozival, da je treba »nevarnost alkoholne zlorabe z vsemi sredstvi pobijati«. Pri alkoholikih naj bi tudi po Pirčevem mnenju igrala »važno vlogo prirojena duševna manjvrednost in dispozicija. Škoda, ki jo dela alkoholizem na Slovenskem na potomstvu, na ljudskem rodu, je pravzaprav tista, ki se je moramo najbolj bati, zakaj ona gre najgloblje in ima nedogledne posledice zaradi zmanjševanja prirodne odpornosti duha in telesa.«⁴⁸⁹ Pirc omenja tudi raziskovanja in ugotovitve dr. Škerlja, ki pravi, da »najtežja obtožba pri rodovnikih manjvrednih zadene pač alkoholizem«. ⁴⁹⁰ Toda Pirc se ni navduševal nad idejami evgenike, temveč se je zavzemal predvsem za široko protialkoholno propagandno akcijo.⁴⁹¹

Pri poučevanju ljudi o strupenem alkoholu in prepričevanju, da naj se ga ogibajo kot strupene kače, pa je bila še vedno najbolj aktivna katoliška cerkev. Ni je skrbela samo žalostna podoba grešnega pijanca, ki naj bi se spreobrnil s

⁴⁸⁸ Pirc, *Zdravje v Sloveniji*, str. 666.

⁴⁸⁹ *Ibidem*, str. 667.

⁴⁹⁰ *Ibidem*, str. 668.

⁴⁹¹ *Ibidem*, str. 671.

pomočjo molitve, božje besede in s prejetjem sv. zakramenta. Ni je skrbel samo hudič, ki hodi okrog hiše kakor rjoveč lev in išče, koga bi požrl. Sv. Cerkev je skrbel tudi domovina, skrbel jo je narod. Nesrečni alkohol naj bi bil namreč »grobokop našega naroda. Pijančevanje uniči posameznega človeka in če je narod pijanski, bo pijača uničila ves narod. In to preti nam, ako se ne stregamo.« Širili so propagando, da se bo »ves narod izrodil in izginil« ter se bali, da si bomo tudi Slovenci nekoč morali postaviti nagrobni spomenik z napisom:

»Tu počiva narod, ki se je zapil.«⁴⁹²

⁴⁹² R. J., Proč s trupom!, Knjižice. Časopis za duhovno prebudo in prosveto, leto VII., 15. marec 1940, št. 152, str. 32.

DRUNKEN ANIMALS

On the moral and pathological history of alcoholism in Slovenia in the bourgeois period

In the past as well as in the present, alcoholic beverages have been the usual companion of every holiday as well as every workday in Slovenia. Drinking in moderation has never been a virtue of our lands. “Unquenchable thirst” has therefore been and still is the constant of our lives and existence. In the past, sinful drunkards were chided by a number of moralists, who in their sermons and essays promoted moderate drinking if not complete abstinence. However, their preaching most often stumbled upon deaf ears, and was as useful as flogging a dead horse. People “thirsty like camels” prevailed in our lands. Taverns, which were seen as the Devil’s playground, were in abundance, and the consumption of alcoholic beverages had always been more than enviable. Drunkards and tavern keepers in our lands bothered especially the Catholic moralists. The opinion that in churches people worshipped God, while in the taverns next to the churches they bowed down to the Devil, was widespread. Let us also mention that the state and society had always been relatively tolerant of drinking and alcoholics, paying far too little attention to severe and profound social consequences of alcoholism. For example, the interests of the industry and filling the budget with excise duties were argued for, while physical and mental health of the citizens was not cared about enough. Alcoholism and love of alcohol represented a social phenomenon that the society was seemingly ashamed of at the first glance, while at the same time it tolerated it quietly.

The *Drunken Animals* monograph focuses on the problem of alcoholism in Slovenia in the past from various angles. First it explores the consumption of alcoholic beverages in the preindustrial period, focusing especially on the sermons about the sinfulness of drinking, given by modern Catholic moralists. However, the book focuses especially on heavy drinking during the long century of bourgeoisie. Namely, alcohol was the drug of choice in the 19th century. The victorious conquest of spirits was especially alarming, influenced decisively by the economic and technological development in the 18th and 19th century. With the success of heavy liquor, alcoholism exceeded the boundaries of what could be deemed as normal. For the first time, spirits were available as a mass product (and a widespread drink), causing the change in the consumer behaviour of the “working classes” in the rural areas as well as in the factories, for whom alcohol was part of their daily diet.

Besides the Catholic moralists, doctors, who have since then seen the addiction to alcohol as a disease, also detected the irrepressible spreading of the

toxic demon. Doctor Fran Viljem Lipič (Franz Wilhelm Lippich) from Ljubljana belonged among the “pioneers of the modern exploration of addictions” (like Christoph Wilhelm Hufeland, for example), and this monograph pays special attention to him. His book *Main Characteristics of Dipsobiostatics (Grundzüge zur Dipsobiostatik)* of 1834 is deemed as the first scientific antialcohol work in world literature. Lipič’s devoted antialcohol work has not yet been analysed in detail and placed into the wider context of the figures involved in the global history of alcohol addiction from the end of the 18th and the first half of the 19th century. Doctor Lipič left us extraordinarily valuable information about alcoholism in Ljubljana and Carniola in the 1820s and 1830s. Unfortunately, however, all of his appeals to sobriety fell on deaf ears.

Even though etiquette forbade the virtuous and reasonable members of the bourgeoisie to drink in excess, the author demonstrates with numerous examples that they also often indulged in heavy drinking, nevertheless. The period of introducing the model of bourgeoisie leading the society, coinciding with the period of the gradual introduction of machinery and industrial society, also influenced the ways that leisure time was spent, of course – including the time spent in the taverns and coffeehouses, public establishments where alcoholic beverages were served. Namely, in the period of the new bourgeoisie, which decisively marked the long 19th century, after the bourgeois sociability in salons gradually decreased, the characteristic fear of mixing the genders (fear of the forms of socialising which men as well as women took part in) became prominent in the context of the social life in taverns and coffeehouses. In fact, in the century of bourgeoisie a twofold system of sociability was formed and established in the field of hospitality industry. Permanent men’s tables in »better« taverns were characteristic of the bourgeois society. Men from the ranks of bourgeoisie also sat in coffeehouses, while women had to stay at home, in the sphere of privacy. On the other hand, taverns also became the place of socialising for the proletariat. For proletarian men, visits to the taverns became a socially acknowledged and completely ordinary form of organising one’s leisure time. The ritual drink after working hours stood for an unwritten men’s right. Workingclass taverns played a special role in the context of the sad situation of the workers. In light of cramped residences and general lack of places where they could meet, taverns and bars acquired the essential function of organising leisure time, social life and political agitation. Workers in general drank far more alcoholic beverages as bourgeoisie. They especially drank cheap schnapps as an efficient means of forgetting their trouble, retreating from reality into the world of intoxication. For proletarians, cheap barrooms behind the corner were for a long time the only place they could relax and unwind at, especially when they received their wages. In light of the social misery, schnapps became the means of driving away worries (i.e. “Sorgenbrecher”) due to its cheapness in

comparison with wine and beer. On the other hand, the unwritten law excluded women from the taverns. In accordance with the bourgeois moral notions, the only women that visited the taverns were insolent and impudent drunkards or prostitutes. Women who drank alcoholic drinks (a habit seen as an exclusive »men's thing«) were stigmatised, since drinking was seen as neglecting one's family. By indulging in the hideous habit of drinking, not only did women fail to carry out their women's duties in the context of the family (cooking, bringing up children, cleaning and tidying up, taking care of the relatives, and so on). By paying for luxury drinks they also squandered money instead of being economical. Numerous bourgeois and Catholic moralists condemned the drinking of the working class and proposed various solutions to the social problem of alcoholism among the workers.

Throughout the 19th century, many Catholic and bourgeois moralists in Slovenia saw sinful drunkards as derelicts. All of them associated the sin of boozing with the sin of crime. Namely, the selfperception of model Catholics and what the members of bourgeoisie came to think of themselves was incompatible with the image of drunks and criminals. Catholics were supposed to lead pious and sinless lives. On the other hand, the goal of the bourgeois selfperception was the realisation of individuality, oriented towards a sensible, virtuous and moral life. Naturally, both perceptions also marked the concepts of criminal identity, which was deemed as the negative mirror image of the Catholic or bourgeois identity. Similarly as with the development of the capabilities and morality of the bourgeoisie, the careers of criminals or notorious drunkards, for example, were also seen as a result of decisions, made by criminals or alcoholics themselves, which they themselves were responsible for entirely. The polarisation between the moral Catholics or members of the bourgeoisie and immoral criminals or drunkards was in line with the good and evil in the society. The authors of didactic literature about crime and criminals or alcoholism and alcoholics of the 19th century insisted on the responsibility of the individual. The farreaching marginalisation of criminals and alcoholics as THE OTHERS, foreigners to the bourgeois (and Catholic) society, was in line with this viewpoint. It was supposedly the choice of drunkards and criminals to turn away from the usual, sensible and moral life, and their sins brought together the remainders of the Christian way of thinking in the bourgeois conceptions of deviance. Arrogance and presumptuousness were expressed in the Christian as well as in the bourgeois mentality. The difference, of course, lies in the concepts of the wounded authority: in the bourgeois way of thinking, arrogance and presumptuousness questioned the authority of REASON as the grounds for socially established and acceptable behaviour; while the Christian mentality saw them as an attack against a higher authority, an attack against the almighty GOD.

The monograph also presents the efforts of the Catholic antialcohol campaigners since the middle of the 19th until the beginning of the 20th century in more detail. Already in the 1840s, Anton Martin Slomšek strived to establish a brotherhood that would oppose the spreading “spirits plague”. A more organised antialcohol movement had not affirmed itself in Slovenia until as late as the onset of the 20th century, and its endeavours were unsuccessful despite the widespread propaganda.

At the turn of the 19th century, a decisive change took place in the attitude towards alcoholism, which had until then only been condemned morally as a catalyst for sin. However, towards the end of the 19th century alcoholism was finally pronounced a disease. At that time the opinion finally took root that the children of alcoholics were degenerates, physical and mental cripples, not fit to participate in the struggle for survival. Medical texts emphasised that excessive consumption of alcohol was a disease degrading all of the tissue and every organ of the human body. In general, harmful effects of alcoholism on the physical and mental health of individuals as well as the whole nation were emphasised increasingly. Alcoholism as a disease supposedly also caused significant social damage, and it was considered dangerous for families as well as the wider environment. It supposedly caused crime and suicides, economic decay and atrophy in children, contributing to the worsening of the race and degeneration of descendants. Alcoholism was seen as a demonic combination of social and bodily perversion, and the inferior physical makeup of the alcoholics' children was supposedly a consequence of the direct poisoning of the foetus.

Therefore in a dedicated chapter the monograph explores alcoholism and the reception of the Morel's theory of progressive degeneration in Slovenia. By indulging in drinking, alcoholics allegedly destroyed especially their brain, and the drinking supposedly threatened their offspring – the future generation would be even weaker, more lethargic, despondent and degenerated. Among the Austrian psychiatrists, Professor Richard von Krafft-Ebing was an especially fervent advocate of the theory of progressive degeneration, while in Slovenia this theory was promoted in the essays on alcoholism and insanity by the psychiatrists Fran Goestl and Ivan Robida. Chronic alcoholism in more severe cases supposedly caused moral degeneration and alcoholic perversion. In short, the saddest consequence of alcoholism was supposedly the ethic and moral degeneration of drunkards, which developed while their reason and soul decayed. Alcoholism was allegedly especially detrimental for their descendants, who were deemed as even more degenerated and inferior psychologically. It was believed that the children of alcoholic parents were usually alcoholics themselves; namely, evil supposedly begot evil.

Typical degenerated alcoholics allegedly had mental degeneration ingrained in their very essence, and they were also seen as responsible for poisoning the next generations and contributing to their progressive decay. Simultaneously with the acceptance of the degeneration theory of “biological psychiatry” in the general population, more radical solutions to this problems appeared. The nation and the responsibilities towards the nation and state became the norm. In accordance with the progressive degeneration theory, those individuals who succumbed to the lure of alcohol became the burden and plague of the society. Because of their “evidently” poisoned genetic material, in the eyes of the improvers of the national essence alcoholics became inferior, an obstacle on the path of evolutionary idealists who dreamed about the next stage in the development of mankind. Due to the more and more obvious increasing numbers and moral decay of inferior alcoholics, in Slovenia the ideas of eugenics also spread, although relatively late. Eugenics argued for a “radical and necessary” intervention in the society and the national body – for castration (sterilisation) of the degenerate alcoholics. However, the ideas of those who argued for eugenics failed to take root.

VIRI IN LITERATURA

- AHASVERUS (dr. Pavel Turner), Nekaj o naših socijalnih in oekonomijskih zadevah, Kres. Leposloven in znanstven list, IV. letnik, Celovec 1884, str. 33-37 in 93-97.
- ALEŠOVEC, Jakob, Ljubljanske slike. Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom, Ljubljana 1879.
- ALKOHOL – die Droge des Jahrhunderts, v: Chronik des 19. Jahrhunderts, Hrsg. Imanuel Geiss, Chronik Verlag, München 1996, str. 698-699.
- ALKOHOL und Unsittlichkeit. Öffentlicher Vortrag, gehalten von k. k. Universitäts-Professor Dr. Johann Ude, Graz und Wien am 19. Juni 1915, Verlag Volksheil, Graz 1915.
- ALKOHOLIZEM s pravnega stališča (Iz predavanj na VIII. antialkoholskem kongresu na Dunaju), Slovenski pravnik, XVII, 1901, str. 138-141; 193-196.
- APIH, Josip, Slovenci in 1848. leto, Ljubljana 1888.
- ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE: AS 1079, Circularien und Currenden gubernija v Ljubljani, knjiga za leto 1840, okrožnica št. 35.
- ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE: AS 14, fasc. 31-48, akt 8775 – Poročilo okrožnega urada v Ljubljani z dne 14. maja 1840.
- ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE: AŠ 448, fasc. 152, 1895–1916, Poročilo o stanju obrti.
- ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE: Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 1, 1855, št. 315, škatla 7, dopis z dne 25. junija 1855.
- ARIÈS, Philippe / DUBY Georges (Hg.), Geschichte des privaten Lebens. 4. Band: Von der Revolution zum Großen Krieg, Hrsg. von Michelle Perrot, Frankfurt am Main 1992.
- ATTEMS, Karel Mihael, Slovenske pridige, Za prvo objavo pripravila in s spremnimi besedili opremila Lojzka Bratuž, Trst 1993.
- BAHOVEC, Tina, »Trezno ljudstvo bo bogatelo, bo cvelo in se krepko razvilo.« Koroškoslovenski boj proti pijančevanju ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 69-80.
- BATAGELJ, Borut, »Škodovati ne smemo ne posameznicam, ne narodu!« Božo Škerlj, antropometrija in ženski šport v 30-tih letih 20. stoletja, Zgodovinski časopis, 62, 2008, št. 1-2, str. 177-181.
- BATAGELJ, Borut, Alkohol in šport v slovenski družbi prve polovice 20. stoletja, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 129-142.
- BECKER, Peter, Kriminelle Identitäten im 19. Jahrhundert. Neue Entwicklungen in der historischen Kriminalitätsforschung, Historische Anthropologie, Jg. 2, Heft 1, 1994, str. 142-157.
- BECKER, Peter, Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis, Göttingen 2002.

- BENEDER, Beatrix, Männerort Gasthaus? Öffentlichkeit als sexualisierter Raum, Frankfurt am Main / New York 1997.
- BERGDOLT, Klaus, Leib und Seele. Eine Kulturgeschichte des gesunden Lebens, München 1999.
- BERICHT der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel und Volks-Wirthschaft über den landwirtschaftlichen, industriellen und commerziellen Zustand ihres Kammerbezirkes in den Jahren 1857 bis inclus. 1860, Laibach 1861.
- BIBER, Dušan, Britanski, nemški in ameriški diplomati o Slovencih in dr. Antonu Korošču, Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 1, str. 131-143.
- BOJ se pijanosti! Drobotnice, 1894, str. 187.
- BOŠTJAN, ali gladka pot na vislice, Zgodnja danica, 20. 4. in 1. 5. 1865.
- BRAUDEL, Fernand, Stukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče. Materialna civilizacija, ekonomija, kapitalizem, XV. – XVIII. stoletje, I. del, Ljubljana 1988.
- BRENNAN, Thomas, Towards the cultural history of alcohol in France. V: Journal of social history, 2001, str.71-92.
- BRUCKMÜLLER, Ernst, Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva, Zgodovinski časopis, 45, št. 3, 1991, str. 369-391.
- CINDRIČ, Alojz, Struktura študentov s Kranjske na dunajski univerzi, doktorska disertacija, tipkopis, Ljubljana 2008.
- CVIRN, Janez, Alkohol in politika, v: Kamniški sociološki zbornik, ur. Bojan Čas, Kamnik 1999, str. 235-242.
- CVIRN, Janez, Alkohol v parlamentu, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 17-25.
- CVIRN, Janez, Aufbiks! Nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje, Celje 2006.
- CVIRN, Janez, Boj za sveti zakon. Prizadevanja za reformo poročnega prava od 18. stoletja do druge svetovne vojne, Ljubljana 2005.
- CVIRN, Janez, Družabno življenje celjskega meščanstva v 19. stoletju, v: To in ono o meščanstvu v provinci, ur. Tatjana Badovinac / Rolanda Fugger Germadnik, Pokrajinski muzej Celje, Celje 1995, str. 26-33.
- CVIRN, Janez, Komisija za uničevanje vina, Slovenska kronika XIX. stoletja 1800-1860, Ljubljana 2001, str. 194.
- CVIRN, Janez, Vsega je bil kriv Buffalo Bill. K zgodovini boemskega življenja v Ljubljani pred prvo svetovno vojno, Zgodovina za vse, leto I, št. 2, 1994, str. 1-10.
- ČEČ, Dragica, Revni, berači in hudodelci na Kranjskem v 18. stoletju, doktorska disertacija, tipkopis, Ljubljana 2008.
- ČUČEK, Filip, Anton Martin Slomšek in problem alkoholizma (in tobaka) na Spodnjem Štajerskem, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 45-57.

- DEÁK, István, Der K. (u.) K. Offizier 1848–1918, Wien / Köln / Weimar 1990.
- DEMŠAR, Viktorijan, Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja, Celje 1991.
- DER GROßE BROCKHAUS, Fünfte, völlig neubearbeitende Auflage, Bd. 1, A – Ast, Leipzig 1928, geslo Alkoholismus.
- DIE FRAU ALS HAUSÄRZTIN. Ein ärztliches Nachschlagebuch der Gesundheitspflege und Heilkunde in der Familie mit besonderer Berücksichtigung der Frauen- und Kinderkrankheiten, Geburtshilfe und Kinderpflege von Dr. med. Anna Fischer=Dünkelmann in Zürich promoviert, Stuttgart 1908.
- DIETRICH-DAUM, Elisabeth, Die »Wiener Krankheit«. Eine Sozialgeschichte der Tuberkulose in Österreich, München 2007.
- DOBROVOLJC, France, Cankarjev album, Maribor 1972.
- DOLENC, Metod, Alkohol in kriminaliteta, Prerod, leto I., št. 1, 1922, str. 10-12.
- DOLINAR, France M., Skrb za prenovu cerkve v ljubljanski škofiji, v: Missiev simpozij v Rimu, organizirala Slovenska teološka akademija v Rimu, ur. Edo Škulj, Celje 1988, str. 123-134.
- DOLINAR, France Martin, Podoba ljubljanske škofije v rimskih poročilih škofov Rinalda Scarlichija in Otona Friderika Buchheima, Bogoslovni vestnik, letnik 40, 1980, št. 1, str. 26-45.
- DROBESCH, Werner, Grundherrschaft und Bauer auf dem Weg zur Grundentlastung. Die »Agrarrevolution« in den innerösterreichischen Ländern, Klagenfurt 2003.
- E. M., Alkohol in dijaštvo, Omladina. Glasilo narodno-radikalnega dijaštva, ur. Oton Fettich – Frankheim, leto IV., 1907-08, str. 70-72.
- FILIPIČ, Janez K., Nekaj o prirodnih pogojih gospodarske blaginje Slovencev, Čas, 1912, str. 360-368.
- FURRER, Daniel, Zechen und Bechern. Eine Kulturgeschichte des Trinkens und Betrinkens, Darmstadt 2006.
- GALURA, Bernard, Napeljevanje k poboshnimu shivljenju in lepimu sader-shanju, Ljubljana 1840.
- GANTAR GODINA, Irena, Slovensko dijaštvo, alkohol, burševstvo in ženske, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 37-44.
- GAŠPARIČ, Jure, Tobak in alkohol v parlamentu prve Jugoslavije, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 26-36.
- GLASER, Hermann, Industriekultur und Alltagsleben. Vom Biedermeier zur Postmoderne, Frankfurt am Main 1994.
- GOESTL, Fran, Kriminalni alkoholik in epileptik, Zdravniški vestnik. Strokovno glasilo zdravništva v Dravski banovini, leto VI., št. 4, str. 147-149.
- GOESTL, Fran, Misterij duše, Ljubljana 1924.
- GOESTL, Fran, Pijanost in blaznost. V: Letopis Matice Slovenske za leto 1893, str. 164-172.

- GOVEKAR, Fran, V krvi, Ljubljanski zvon, XVI, Ljubljana 1896, str. 3-14; 69-80; 131-144; 203-221; 267-276; 331-339; 395-403; 459-470; 523-531; 587-599; 653-662; 715-725.
- GRDINA, Igor, Starejša slovenska nabožna književnost, Ljubljana 1996.
- GRDINA, Igor, Rusi prihajajo! Slovenska kronika XIX. stoletja 1800-1860, Ljubljana 2001, str. 247-248.
- HALLER, Reinhard, Die Seele des Verbrechers. Motive, Impulse, Lebensbilder, St. Pölten / Salzburg 2007.
- HAŠEK, Jaroslav, Politična in socialna zgodovina stranke zmernega napredka v mejah zakona, Maribor 1987.
- HEALY, David, Mania. A Short History of Bipolar Disorder, Baltimore 2008.
- HEINDL, Waltraud, Gehorsame Rebellen: Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848, Wien / Köln 1990.
- HERDERS Konversations=Lexikon, Dritte Auflage, Bd. 8, Spinnerei bis Z, posebna priloga Trunksucht, Freiburg im Breisgau 1907, str. I – IV.
- HOFKANZLEY DECRET vom 14. May 1834, nr. 83, Sammlung der Gesetze welche unter der Regierung Seiner k.k. Majestät Franz des I. in den sämtlichen k.k. Staaten erlassen worden sind, in chronologischer Ordnung, sechzigster Band, Wien 1836.
- HOGART'S, (William) Zeichnungen. Nach den Originalen in Stahl gestochen. Mit der vollständigen Erklärung derselben von G. C. Lichtenberg. Hrsg. mit Ergänzungen und Fortsetzung derselben, nebst einer Biographie Hogarth's von Dr. Franz Kottenkamp, Erste Abtheilung, Stuttgart 1857.
- HOGART'S, (William) Zeichnungen. Nach den Originalen in Stahl gestochen. Mit der vollständigen Erklärung derselben von G. C. Lichtenberg. Hrsg. mit Ergänzungen und Fortsetzung derselben, nebst einer Biographie Hogarth's von Dr. Franz Kottenkamp, Zweite Abtheilung, Stuttgart 1858.
- HÜBNER, Regina und Manfred, Trink, Brüderlein, trink. Illustrierte Kultur- und Sozialgeschichte deutscher Trinkgewohnheiten, Leipzig 2004.
- HUDALES, Jože, Od zibeli do groba, Velenje 1997.
- HUFELAND, Christoph Wilhelm Hufeland, Makrobiotik oder die Kunst das menschlichen Leben zu verlängern, I. Theoretischer Theil und II. Praktischer Theil, Wien 1798.
- HUFELAND, Christoph Wilhelm, Über der Vergiftung durch Branntwein, Berlin 1802.
- ILEŠIČ, Fran, Anton Martin Slomšek v pokretu proti pijančevanju : O knjigi Čujte, čujte, kaj žganje dela, Maribor 1931.
- JAPELJ, Jurij, Pridige za vse nedele skuzi lejtju, I. in II. del, Ljubljana 1794.
- Jeglič, Anton Bonaventura, Ženinom in nevestam, Ljubljana 1910.
- JULIUS, Nikolaus Heinrich, Nordamerikas sittliche Zustände. Nach eigenen Anschauungen in den Jahren 1834, 1835 und 1836, von Dr. Nikolaus Heinrich Julius, Erster Band, Leipzig 1839.

- KALAN, Janez, Sveta vojska. Bog jo hoče! Kdo si upa vanjo? : knjižica za ljudstvo, Ljubljana 1906.
- KALAN, Janez, Da se poznamo! Celje 1931.
- KASCHUBA, Wolfgang, Lebenswelt und Kultur der unterbürgerlichen Schichten im 19. und 20. Jahrhundert, München 1990.
- KMETIJSKE in rokodelske novice, 26. 2. 1845.
- KNIGGE, Adolph Freiherr von, Über den Umgang mit Menschen. Über Eigennutz und Undank, Köln 2005.
- KOPITAR, Jernej, Avtobiografija, v: Jernej Kopitar / Matija Čop, Izbrano delo, Ljubljana 1973.
- KOS, Dušan, Ljubezen in zakonska zveza v ognju grešnosti. Prispevek k zgodovini »morale« na Slovenskem med 16. in 18. stoletjem, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 1, str. 5-36.
- KOSI, Jernej, »Jedel je prav malo, kakor je bila njegova navada, pil je več.« Ivan Cankar, slovenski bohem – prispevek k zgodovini bohemstva na Slovenskem, Zgodovina za vse, leto XI, 2004, št. 1, str. 44-58.
- KOSI, Miha, Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem, Ljubljana 1998.
- KRAFFT-EBING, Richard von, Psychopathia sexualis mit besonderer Berücksichtigung der conträren Sexualempfindung. Eine medizinisch-gerichtliche Studie für Ärzte und Juristen, Zwölfte Auflage, Stuttgart 1903.
- KREFFT-EBING, Richard von, Über gesunde und kranke Nerven, Tübingen 1886.
- KREK, Janez Evangelist, Stanovanje delavskega ljudstva, Katoliški obzornik, letnik I, Ljubljana 1897, str. 221-236.
- KREK, Janez Evangelist, Kriminalna antropologija, Katoliški obzornik, letnik I., Ljubljana 1897, str. 295-300.
- KYOVSKÝ, Rudi, Socialne razmere našega delavstva v Kropi, Kamni gorici in Železnikih proti koncu XIX. stoletja, Kronika, leto I, 1953, št. 2, str. 81-89.
- LAVRIČ, Ana, Vizitacije kot vir za slovensko zgodovino, v: Grafenauerjev zbornik, ur. Vincenc Rajšp, souredniki Ferdo Gestrin et al., Ljubljana 1996, str. 483-491.
- LEVIČNIK, Avgust, Alkohol in tuberkuloza, Zlata doba, letnik VII, 1913, str. 32-35.
- LEVIČNIK, J(osip), Kwartopirci poslušajte!, Drobntince za novo leto 1856, str. 183-187.
- LICHTENBERG'S (Georg Christoph) Vermischte Schriften. Dreizehnter Band. Erklärung der Hogarthischen Kupferstiche (Georg Christoph Lichtenberg's ausführliche Erklärung der Hogarthischen Kupferstiche, mit verkleinerten aber vollständigen Copien derselben von E. Riepenhausen, Neue verbesserte Ausgabe, Neunte und zehnte Lieferung), Göttingen 1853.

- LIPIČ, Fran Viljem, Osnovne značilnosti dipsobiostatike - zlorabe alkohola oziroma na podlagi zdravniškega opazovanja nastala politično-statistična predstavitev njenih posledic, ki se odražajo na prebivalstvu in življenjski dobi, prevedla Meta Kočevar, ur. Zvonka Zupanič Slavec, Ljubljana 2005.
- LIPIČ, Fran Viljem, Topografija c. kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike. Prevedla Marjeta Oblak, uredila in spremne študije h knjigi napisala Zvonka Zupanič Slavec, Ljubljana 2003.
- LIPOLD-REČIČKI, Jožef, Pjancam žganopivcem, Drobtinice 1850, str. 253-254.
- LIPPICH, Franz Wilhelm, Grundzüge zur Dipsobiostatik oder politisch-arithmetische auf ärztliche Beobachtung gegründete Darstellung der Nachteile, welche durch den Missbrauch der geistigen Getränke in Hinsicht auf Bevölkerung und Lebensdauer sich ergeben, Laibach 1834.
- M. V. (Janez Kalan), Kaj je torej z alkoholom? Postojna 1906.
- MAKAROVIČ, Gorazd, Slovenci in čas. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja, Ljubljana 1995.
- MAL, Josip, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1993.
- MARTIN, Konrad, Lehrbuch der katholischen Moral, Mainz 1855.
- MATIČ, Dragan, »In zapela je harmonika od vzhoda do zahoda in naš narod je zarajal, da še nikdar tako ter ne more do sape še danes...« Vzpon nemorale in alkoholizma med veliko vojno in v času poveljne psihoze, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 81-89.
- MATIČ, Dragan, »Takega prizora vendar ni mogoče prenašati!« Obstrukcija v kranjskem deželnem zboru v začetku 20. stoletja, Zgodovina za vse, leto XIII, 2006, št. 2, str. 49-67.
- MEYERS Großes Konversations-Lexikon, Sechste, gänzlich neubearbeitete und vermehrte Auflage, Bd. 19, Sternberg bis Vector, geslo Trunksucht, Leipzig und Wien 1909, str. 758-759.
- MIKIČ, Fedor, Naše alkoholno gospodarstvo, Celje 1923.
- MILČINSKI, Fran, Alkoholizem, kapitalizem, birokratizem, Zlata doba, letnik VII, 1913, str. 46-51.
- MIŠIČ, Franc, Izbrane pesmi pohorskega pevca in pesnika Jurija Vodovnika (1791-1858), Maribor 1941.
- MLAKAR ADAMIČ, Jana, Gostilna, v: Srečno... črne doline. Katalog razstave, Zasavski muzej, Trbovlje 2001, str. 104.
- MRKUN, Anton, Zgodovina protialkoholnega gibanja po vsem svetu, zlasti v Sloveniji 1902-1927, Ljubljana 1927.
- MÜLLER, Friedrich, Der Branntwein, v: Kulturbilder aus Steiermark, Graz 1890, str. 31-39.
- NÄCKE, Paul Adolf, Die Kastration bei gewissen Klassen von Degenerierten als ein wirksamer sozialer Schutz, v: Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik 3, 1900, str. 58-84.

- NAŠ shod za нравni prerod, Prerod, leto I, št. 2, 1922, str. 17-20.
- NEDELJSKIM učencam in učenkam v podbudo, Zgodnja danica, 31. 7. 1851.
- OBRAVNAVE deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, Stenografski zapisniki, 23. zvezek, Ljubljana 1883.
- OD DOLŽNOSTI zakonskega stanu, Drobtinice 1851, str. 36-45.
- OD ZAKONSKEGA stana, Drobtinice 1851, str. 88-90.
- OSA. Politično satirični tednik, leto I, št. 6, 16. 12. 1905.
- ÖSTERREICH Lexikon, Erster Band, A-K, Hrsg. von Richard Bamberger in Franz Maier-Bruck, Wien /München 1966.
- OŽINGER, Anton, Cerkevne razmere v oglejskem patriarhatu sredi 18. stoletja in ustanovitev goriške nadškofije. V: Carlo M. d'Attems – Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije, Ljubljana 1991.
- PANČUR, Andrej, Na poti k modernemu nedeljskemu počitku, Zgodovina za vse, leto V, št. 2, 1998, str. 17-40.
- PANČUR, Andrej, Ponarejanje vina pred prvo svetovno vojno, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 143-153.
- PAVLOVO Pismo Rimljanom 13, v: Sveto pismo Stare in Nove zaveze, Ljubljana 1996.
- PEČNIK, Barbara, »Ako ste primorani, idite v javno gostilnico, ki je na dobrem glasu.« Vedenje v gostilnah glede na bontone 19. in začetka 20. stoletja, Zgodovina za vse, leto XV, št. 1, 2008, str. 120-138.
- PFEIFER, Klaus, Medizin der Goethezeit. Christoph Wilhelm Hufeland und die Heilkunst des 18. Jahrhunderts, Köln / Weimar / Wien 2000.
- PILCZ, Alexander, Lehrbuch der Speziellen Psychiatrie für Studierende und Ärzte, Leipzig und Wien 1909.
- PILCZ, Alexander, Ozdravljivost alkoholikov, Piščalka, leto II., št. 6, 1906, str. 197-200.
- PIRC, Ivo, Zdravje v Sloveniji, II. knjiga, Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922-1936, Ljubljana 1938.
- POGOVAR od pijače inu ventočejna tega vina (1791), Dom in svet. Ilustrovan list za leposlovje in znanstvo, letnik X., 1897, na platnicah št. 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 (skupaj 18 strani).
- POLAJNAR, Janez, Narod bo obstal, samo če bo zdrav. Evgenika in njeni pogledi na slovenski narod in njegove možnosti za obstoj v času med obema vojnama, v: Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1941, Zbornik prispevkov na simpoziju 7. in 8. decembra 2006, Ljubljana 2007, str. 353-364.
- POLAJNAR, Janez, Vpliv alkohola na degeneracijo naroda med obema svetovnjima vojnama, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 109-119.
- POPULÄRE GESUNDHEITS-ZEITUNG, 31. 10. 1836; 15. 6. 1837; 31. 8. 1837.
- POROČILO o XIV. mednarodnem protialkoholnem kongresu, ki je od 22. do 27. septembra 1913 potekal v Milanu. - Zlata doba, letnik VII, 1913, str. 137-139.

- PRELOG, Matija, Makrobiotika ali nauki, po katerih se more človeško življenje zdravo ohraniti in podoljšati, Maribor 1864.
- PRIJATELJ, Anton, Dr. Fran Goestl – psihiater in publicist, Primorska srečanja, 18, št. 155, 1994, str. 134-136.
- PROŠNJA društva Abstinent na deželno vlado z dne 3. julija 1909, Zlata doba, 1909, str. 104.
- PROTIALKOHOLNO delo in brezalkoholne gostilne v Švici. Pismo slovenskega delavca iz Švice, Zlata doba, letnik VII, 1913, str. 144-145.
- PROTOKOLLE der Enquete betreffend die Reform des österreichischen Ehe-rechts (vom 27. Jänner bis 24. Februar 1905) unter dem Vorsitz des Hofrat Dr. Karl von Pelsner-Fürnberg, Mitteilungen der kulturpolitischen Gesellschaft, Wien 1905.
- PUHAR, Alenka, Prvotno besedilo življenja. Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju, Zagreb 1982.
- PUHAR, Alenka, Peticije, pisma in tihotapski časi, Maribor 1985.
- PUHAR, Leopold, Delavstvo in alkohol, Zlata doba, letnik VII, 1913, str. 64-67.
- R. J., Proč s strupom!, Knjižice. Časopis za duhovno prebudo in prosveto, leto VII., 15. marec 1940, št. 152.
- RAU, Susanne und SCHWERHOFF, Gerd, Öffentliche Räume in der Frühen Neuzeit. Überlegungen zu Leitbegriffen und Themen eines Forschungsfeldes, v: Zwischen Gotteshaus und Taverne. Öffentliche Räume in Spätmittelalter und Früher Neuzeit, Hg. von Susanne Rau und Gerd Schwerhoff, Köln / Weimar / Wien 2004.
- RÉMOND, René, Religija in družba v Evropi. Esej o sekularizaciji evropskih družb v 19. in 20. stoletju (1789-1998), Ljubljana 2005.
- RITTER, Gerhard A. / TENFELDE, Klaus, Arbeiter im Deutschen Kaiserreich 1871 bis 1914, Bonn 1992.
- ROBERTS, James S., Drink and industrial work discipline in 19th century Germany, Journal of social history, 2001, str. 25-38..
- ROBIDA, Ivan, Alkohol und Irresein, Sonderabdruck aus der Laibacher Zeitung, Laibach 1899.
- ROBIDA, Ivan, Alkoholizem, Ljubljanski zvon, XXI leto, 1901, str. 338-341; 385-390; 448-452 in 531-533.
- ROBIDA, Ivan, Degeneracija in alkoholska psihoza, Slovenski pravnik, 1900, str. 310-324.
- ROBIDA, Ivan, O presodnosti normalnega človeka, Slovenski pravnik, XVII, 1901, str. 71-76; 240-243 in Slovenski pravnik, XVIII, 1902, str. 102-108; 171-175.
- ROBIDA, Ivan, Poročilo o alkoholizmu na Kranjskem. V: Piščalka, leto II, 1906, št. 5, str. 161-168; 181-183.
- ROBIDA, Ivan, Psihične motnje na alkoholski podlagi s posebnim ozirom na forum, Ljubljana 1921.

- ROBIDA, Karl, Domači zdravnik v navadnih boleznih človeka (poleg Hufelanda, Rusta, Tissota in drugih sestavil K. Robida), Celovec 1854.
- ROZMAN, Franc, Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem, Ljubljana 1979.
- SAMEC, Maks, Vpliv vpijanljivih pijač na posamezni človeški organizem in na človeško društvo v občini, Ljubljana 1880.
- SANDGRUBER, Roman, Bittersüße Genüsse. Kulturgeschichte der Genußmittel, Wien / Köln / Graz 1986.
- SANDGRUBER, Roman, Die Anfänge der Konsumgesellschaft. Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert, München 1982.
- SANDGRUBER, Roman, Frauensachen Männerdinge. Eine »sächliche« Geschichte der zwei Geschlechter, Wien 2006.
- SARTORI, Franz, Neueste Reise durch Oesterreich ob und unter der Ens, Salzburg, Berchtesgaden, Kärnthen, und Steyermark, in statistischer, geographischer, naturhistorischer, ökonomischer, geschichtlicher, und pittoresker Hinsicht unternommen von Dr. Franz Sartori, Mitglied mehrerer gelehrten Gesellschaften, 3. Bände (o Koroški 2. Band, str. 129-405). Im Verlage bey Anton Doll, Wien 1811.
- SCHMIDT, Vlado, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, I. del, Ljubljana 1963.
- SCHIVELBUSCH, Wolfgang, Das Paradies, der Geschmack und die Vernunft. Eine Geschichte der Genußmittel, Frankfurt am Main 2005.
- SCHOTT, Heinz, Das Alkoholproblem in der Medizingeschichte, Deutsches Ärzteblatt, Jg. 98, Heft 30, 27. 7. 2001, str.1958-1962.
- SHORTER, Edward, A History of Psychiatry. From the Era of the Asylum to the Age of Prozac, New York etc. 1997.
- SLOMŠEK, Anton Martin, Blaže in Nežica v nedeljskeji šoli, tretji natis, Celovec 1857.
- SLOMŠEK, Anton Martin, Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna ino vesela za Slovence, Celovec 1847. (Oziroma Heinrich Zschokke, Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna ino vesela za Slovence, poslovenil Felicijan Globočnik, Celovec 1847).
- SLOMŠEK, Anton Martin, Vesela povest od svetiga Jansha bratovshine (poslovenjena), Drobtinice za novo leto 1846, str. 125-134.
- SLOMŠEK, Anton Martin, Vbogi otrok v faberkah, Drobtinice za novo leto 1846, str. 217.
- SLOMŠEK, Anton Martin, Žganje in tobak, Drobtinice 1851, str. 213-214.
- SLOMŠEK, Anton Martin, Krščansko devištvo. Nauki, vzgledi in molitve za dekleta, Celovec 1894.
- SLOMŠEK, Anton Martin, Veliko berilo in pogovorilo, Dunaj 1856.
- SLOVENEK, 21. 6. 1884.

- SLOVENSKI biografski leksikon, 9. zvezek, ur. Alfonz Gspan, Ljubljana 1960.
- SLOVENSKI GOSPODAR, 8. 10. 1874.
- SPODE, Hasso, Die Macht der Trunkenheit. Kultur- und Sozialgeschichte des Alkohols in Deutschland, Opladen 1993.
- STARIHA, Gorazd, »Pri tem je odpel hlače in ...« Ljubljanski mestni uradniki v prvi polovici prejšnjega stoletja, Kronika, 43, št. 1-2, 1995, str. 25-34.
- STARIHA, Gorazd, Pijani in zapravljivi. Preklicne zgodbe radovljiškega sodnega okraja iz zadnjega desetletja avstro-ogrske monarhije, Zgodovina za vse, leto XI, 2004, št. 2, str. 54-71.
- STATISTISCHER BERICHT der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die Zustände in Krain für das Jahr 1875, Laibach 1878.
- STERGAR, Rok, »Vojski prijazen in zaželen garnizon«. Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno, Ljubljana 1999.
- STOLETNA PRATIKA devetnajstiga stoletja od 1801 do 1901. Za duhovne, deželске služabnike in kmete, Ljubljana 1847.
- STUDEN, Andrej, »Nespodobno oblečene ženske so satanovo orodje, ker po njih, kakor nekaj po kači govori«, Stiplovškov zbornik, Historia 10, ur. Dušan Nečak, Ljubljana 2005, str. 89-102.
- STUDEN, Andrej, »Ne pij več in bodi srečen!« Poročila dunajskega Gesundheits-Zeitung o protialkoholnem gibanju v Ameriki in Evropi v 30-ih letih 19. stoletja, Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 78, št. 2-3, 2007, str. 37-61.
- STUDEN, Andrej, Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja, Ljubljana 2004.
- STUDEN, Andrej, Slovenci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno, Glasnik Slovenskega etnološkega društva 46 / 2006, št. 3-4, str. 15-24.
- STUDEN, Andrej, Stanovati v Ljubljani, Ljubljana 1995.
- STUDEN, Andrej, Zlo pijančevanja in hudodelstvo : k moralni zgodovini hudičeve nadloge - žganjepivcev in kriminalcev - v 19. stoletju. *Acta Histriae*, 2007, let. 15, št. 1, str. 115-126.
- SUNČIČ, Mitja, »Tudi lažje delo, če traja 13 ur in pol na dan, je prenaporno za nežna otroška leta in ubija duha«. K zgodovini otroškega dela v ljubljanskem guberniju, Zgodovina za vse, leto XIII, 2006, št. 2, str. 17-25.
- SVETOKRIŠKI, Janez, Pridige, Ljubljana 1969.
- ŠAVNIK, Mojca, Vladimir Levstik in Ivan Cankar: ali skrivnost je še vedno živa, Zgodovina za vse, leto VI, 1999, št. 1, str. 55-75.
- ŠEPETAVC, Anton, Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva, Zgodovina za vse, leto II, 1995, št. 1, str. 18-36.
- ŠEPETAVC, Anton, Ubogi otrok v fáberkah, Slovenska kronika XIX. stoletja 1800-1860, Ljubljana 2001, str. 289-290.

- ŠERKO, Edvard, Beseda našemu izobraženstvu, Piščalka, leto II., št. 2, 1906, str. 52-57.
- ŠKERLJ, Božo, K problemom prostitucije v Ljubljani, Tehnika in gospodarstvo, leto VI, št. 5-6, 1940, str. 101-116 in 172-181.
- ŠKERLJ, Božo, Ali ima alkohol upliv na razmerje spolov otrok?, Zdravniški vestnik. Strokovno glasilo zdravništva v Dravski banovini, leto VI., št. 10, str. 560-565.
- ŠLIBAR, Vladimir, »Človek je, kar je«. Prispevek k zgodovini meščanske prehrane, v: To in ono o meščanstvu v provinci, ur. Tatjana Badovinac, Rolanda Fugger Germadnik, Celje 1995, str. 19-25.
- ŠORN, Mojca, »Dajte otrokom mleka, ne alkohola!« Protialkoholno gibanje in mladina na Slovenskem do druge svetovne vojne, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 125-126.
- ŠTAMPAR, Andrija, Narodna čitanka o alkoholu, II. prošireno i dopunjeno izdanje priredio dr. Vuk R. Vrhovac, Zagreb 1931.
- ŠTEBI, Alojzija, Ženstvo v boju proti alkoholizmu. Poročilo Alojzije Štebijeve dne 22. junija 1924 na protialkoholni skupščini v Ljubljani, ki jo je priredilo Društvo za gojitev treznosti, Ljubljana 1925.
- ŠTIH, Peter, SIMONITI, Vasko, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva, Ljubljana 1996.
- ŠUKLJE, Fran, Iz mojih spominov, I. del, Ljubljana 1988.
- TANTNER, Anton, Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen. Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie, Wiener Schriften zur Geschichte der Neuzeit, Band 4, Wien 2007.
- TLUSTY, B. Ann, Drinking, Family Relations, and Authority in Early Modern Germany, v: Journal of Family History, Vol. 29, No. 3, July 2004, str. 253-273.
- TRDINA, Janez, Podobe prednikov. Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870-1879, ur. Snežana Štabi / Igor Kramberger, 3. knjiga, Trezne vinske in praznovne, Ljubljana 1987.
- TRDINA, Janez, Če ni lačen, je pa žejen. Izbrana proza, izbral in spremno besedo napisal Goran Schmidt, Ljubljana 2003.
- TRUBAR, Primož, Catechismus : v slouenskim Iesiku sano kratko sastopno Islago (spremno besedilo Mihael Glavan). Faksimile; Ljubljana 1999.
- TRUNK, Jurij, Bodi svoje sreče kovač! Nauki za vsakdanje življenje, Celovec 1904.
- TUMA, Henrik, Iz mojega življenja, Ljubljana 1937.
- VALENČIČ, Jožef, Vzgoja in omika ali izviri sreče, Ljubljana 1899.
- VARUJ se pijanosti!, Drobtinice, 1894, str. 187.
- VAUHNİK, Vladimir, Nevidna fronta. Spomini, Buenos Aires 1965.
- VELIKA PRATIKA za navadno leto 1915, Ljubljana 1914.
- VESEL, Ivan, Olikani Slovenec, Ljubljana 1868.

- VOCELKA, Karl, Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat, Österreichische Geschichte 1699-1815, Hg. von Herwig Wolfram, Wien 2001.
- VODOPIVEC, Peter, Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja, Ljubljana 2006.
- VOLČIČ, Janez, Žganju slovó! vojskó! Škodljivost žganja v pogovoru, Ljubljana 1853.
- VOŠNJAK, Josip, Bericht über die am 17. und 18. April 1884 in Laibach abgehaltene Agrar-Enquete, Laibach 1884.
- VOŠNJAK, Josip, Spomini, Ljubljana 1982.
- VRHOVEC, Kristina, Fran Milčinski-vzgojnik, Ljubljana 1939.
- VRHOVNIK, Ivan (Staroslav), Gostilne v stari Ljubljani. Popravljeni in pomnoženi ponatis iz Jutra 1926, Ljubljana 1926.
- VSAKDANJA zgodba, Zlata doba, 1913, str. 147-149.
- WEBER-KELLERMANN, Ingeborg, Frauenleben im 19. Jahrhundert, München 1991.
- WOLF, Julia, Auf dem Weg zu einer Ethik der Sucht. Neurowissenschaftliche Theorien zur Sucht und deren ethische Implikationen am Beispiel der Alkohol- und Heroinsucht, Dissertation, Stuttgart 2003.
- WULFFEN, Erich, Der Sexualverbrecher. Ein Handbuch für Juristen, Verwaltungsbeamte und Ärzte. V zbirki: Encyklopädie der modernen Kriminalistik, Bd. VII, Berlin-Gross-Lichterfelde 1910.
- ZAJC, Marko, »Malo piti, ali to kaj škoduje treznostni akciji v domovini? Prav nič.« Značaj protialkoholnega gibanja pod vodstvom Janeza Kalana pred prvo svetovno vojno, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 58-68.
- ZANGGER, Fritz, Das ewige Feuer im fernen Land, Celje 1937.
- ZAVIRŠEK, Darja, Hendikep kot kulturna travma. Historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi, Ljubljana 2000.
- ZAVIRŠEK, Darja, Ženske in duševno zdravje. O novih kulturah skrbi, Ljubljana 1994.
- ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA, Reg. I, fasc. 1388, fol. 1394, 1488 in 1489.
- ZLATOPOLJSKI, Tugomer, Kako vpliva pijančevanje na fiziognomijo, Zlata doba, letnik II, 1908, str. 189-190.
- ZWERGER, Janez, Nar lepši čednost in nar gerši pregreha, J. Zupan, Ljubljana 1879.
- ŽARGI, Matija, Železarna na Dvoru ob Krki 1795-1891, Novo mesto 2000.
- ŽIŽEK, Aleksander, Kdo je kdaj v cehu plačal ceho, Zgodovina za vse, leto XV, 2008, št. 2, str. 7-16.
- ŽIŽEK, Aleksander, Pol očenaša za umor, Zgodovina za vse, leto XII, 2005, št. 1, str. 5-12.
- ŽNIDARŠIČ, B., Degeneracija in alkoholizem, Omladina. Glasilo narodno-radikalnega dijaštva, ur. Oton Fettich-Frankheim, leto IV., 1907-08, str. 6-8.

VIRI SLIKOVNEGA GRADIVA

Andrija ŠTAMPAR, Narodna čitanka o alkoholu, II. prošireno i dopunjeno izdanje priredio dr. Vuk R. Vrhovac, Zagreb 1931.

Janez KALAN, Sveta vojska. Bog jo hoče! Kdo si upa vanjo? : knjižica za ljudstvo, Ljubljana 1906.

Zbirka razglednic Domoznanskega oddelka Osrednje knjižnice Celje.

Regina und Manfred HÜBNER, Trink, Brüderlein, trink. Illustrierte Kultur- und Sozialgeschichte deutscher Trinkgewohnheiten, Leipzig 2004.

William HOGART'S Zeichnungen. Nach den Originalen in Stahl gestochen. Mit der vollständigen Erklärung derselben von G. C. Lichtenberg. Hrsg. mit Ergänzungen und Fortsetzung derselben, nebst einer Biographie Hogarth's von Dr. Franz Kottenkamp, Erste Abtheilung, Stuttgart 1857 und Zweite Abtheilung, Stuttgart 1858.

Fototeka Muzeja novejše zgodovine Slovenije, Ljubljana.

VELIKA PRATIKA za navadno leto 1915, Ljubljana 1914.

DIE FRAU ALS HAUSÄRZTIN. Ein ärztliches Nachschlagebuch der Gesundheitspflege und Heilkunde in der Familie mit besonderer Berücksichtigung der Frauen- und Kinderkrankheiten, Geburtshilfe und Kinderpflege von Dr. med. Anna Fischer=Dünkelmann in Zürich promoviert, Stuttgart 1908.

ZLATA DOBA, 1910.

Za reprodukcije slikovnega gradiva se posebej zahvaljujem Domoznanskemu oddelku Osrednje knjižnice Celje in kolegu Marku Kupljenu.

IMENSKO KAZALO

A

Arnšek, Andrej 156
Attems, Karel Mihael 18, 19
Auersperg, Karel Wilhelm 67, 68
Avsec, Franc 72, 116

B

Bakh 17, 48, 91, 122, 123, 125, 126
Bandinelli, Peter 119, 120
Benedikt, Moritz 134, 144
Brown, John 37, 38
Brühl-Cramer, Carl von 33
Buchheim, Oton Friderik 10

C

Cankar, Ivan 5, 57
Crobath, Blaž 49

Č

Čop, Matija 48, 49

D

Darwin, Charles 132
da Vinci, Leonardo 119
Derganc, Franc 156, 157
Dioniz 16
Dolenc, Metod 147, 148, 157
Dragar, Andrej 19

F

Ferri, Enrico 148
Filipič, Janez Krstnik 120, 122
Franc Jožef, cesar 52
Frank, Johann Peter 44
Friedreich, Johannes Baptista 127

G

Galton, Francis 132
Gambriin 123
Gaspari, Maksim 56
Gerbec, Marko 12
Glavar, Peter Pavel 15, 16, 17, 18, 96
Goestl, Fran 136, 137, 138, 141, 142, 143, 147
Goethe, Johann Wolfgang 34, 38
Golar, Cvetko 56
Govedič, Jožef 128
Govekar, Fran 64, 148
Gruber, Max 81

H

Heine, Heinrich 48
Heinroth, Johann Christian August 127
Hogarth, William 27, 28, 29, 30, 31
Hribar, Ivan 56
Hufeland, Christoph Wilhelm 5, 33, 34, 35,
36, 37, 38, 39, 40, 41, 46, 105, 127

I

Ilešič, Fran 109

J

Japelj, Jurij 22, 23, 24, 25, 26, 27, 96
Jauregg, Wagner 137
Jeglič, Anton Bonaventura 144
Jekovič, Valentin 19
Jezus 119, 120
Jurečko, Ivan 156

K

Kalan, Janez 116, 117, 118, 144, 145, 158
Kastelic, Miha 49
Klun, Vinko Fereri 52
Knigge, Adolph 48
Kopitar, Jernej 48
Krafft-Ebing, Richard 130, 131, 133, 134,
135, 136, 137, 138
Krek, Janez Evangelist 80, 115, 116, 117,
120, 148, 149
Kremžar, Maks 158
Kristina, švedska kraljica 9

L

Levičnik, August 83, 84, 85
Levičnik, Josip 93
Levstik, Vladimir 56, 57
Libény, János 52
Lichtenberg, Georg Christoph 27, 28, 29,
30, 31
Liebig, Justus 70
Lipič, Fran Viljem 12, 37, 38, 39, 43, 44, 45,
46, 49, 65, 71, 86, 105, 126, 129, 131,
136, 138
Lipold-Rečički, Jožef 108
Lippich, Franz Wilhelm 12
Lombroso, Cesare 148
Luther, Martin 9, 10

M

Mácha, Karel Hynek 49
Malavašič, Franc 100
Malle, Franc 128
Malthus, Thomas Robert 131
May, Georg 157
Mendel, Gregor Johann 132
Mettarnich, Tomaž 19
Milčinski, Fran 81, 82
Missia, Jakob 114, 115
Morel, Bénédict Augustin 133
Morgagni, Giovanni Battista 38
Müller, Friedrich 77, 81, 135
Munda, August 157, 158

N

Näcke, Paul Adolf 153, 154

P

Penzl, Abraham Jacob 48
Pij XI., papež 157
Pilcz, Alexander 149, 150, 152
Pirc, Ivo 50, 92, 119, 131, 158, 159
Pitamic, Maks 89
Plutarh 146
Prelog, Matija 34
Prešeren, France 49
Puhar, Leopold 85, 86

R

Rapp, Thomas 92
Robida, Ivan 41, 72, 73, 80, 115, 136, 137,
138, 139, 140, 141, 142, 143, 147, 149
Robida, Karl 5, 36
Röschlaub, Andreas 37
Rubens, Peter Paul 122
Rush, Benjamin 31, 32, 33

S

Samec, Maks 9, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 130
Sartori, Franz 41, 50
Scarlichi, Rinaldo 10, 11
Slomšek, Anton Martin 36, 65, 68, 69, 71,
73, 94, 96, 100, 101, 102, 107, 108,
109, 110, 125, 126
Smole, Andrej 49
Smrekar, Hinko 56
Sorčan, Blaž 128
Sreznjevski, Izmail Ivanovič 49, 50
Strobach, Antonin 49

Sveteck, Vladimir 56
Svetokriški, Janez 14

Š

Škerlj, Božo 155, 156, 157, 158, 159
Štebi, Alojzija 64
Štefanič, Karol 86
Šuklje, Fran 52
Šušteršič, Ivan 56
Šušteršič, Miha 52

T

Tavčar, Ivan 56, 156
Toman, Janez 49
Tratnik, Fran 56
Trdina, Janez 5, 53
Trotter, Thomas 33, 38, 44
Trubar, Primož 10
Tuma, Henrik 55, 57
Turner, Pavel 76, 77, 78, 79

U

Ude, Johann 87, 122, 123
Ušeničnik, Aleš 157

V

Valenčič, Jožef 47, 58
Vauhnik, Vladimir 9, 10
Venera 91, 123
Vodovnik, Jurij 97, 98, 99
Volčič, Janez 71, 102, 110, 111, 112, 113
Vošnjak, Josip 52, 70

W

Weikard, Melchior Adam 37
Winkler, Andrej 114

Z

Zangger, Franc 54
Zangger, Fritz 54
Zarnik, Boris 157
Zirer, Valentin 19
Zlatopoljski, Tugomir 119
Zois, Žiga 48
Zschokke, Johann Heinrich Daniel 105,
106, 107, 109, 110
Zupanc, Franc 115
Zupan, Jakob 49
Ž
Županič, Niko 156